

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

*»Habzón, mint az áradat,
Elnyelni a frankokat!«*

HEINRICH VON KLEIST

»S az ellenségünk egy, csak egy: – Az angol.«

ERNST LISSAUER

»Archívumba. Idióta és degenerált.«

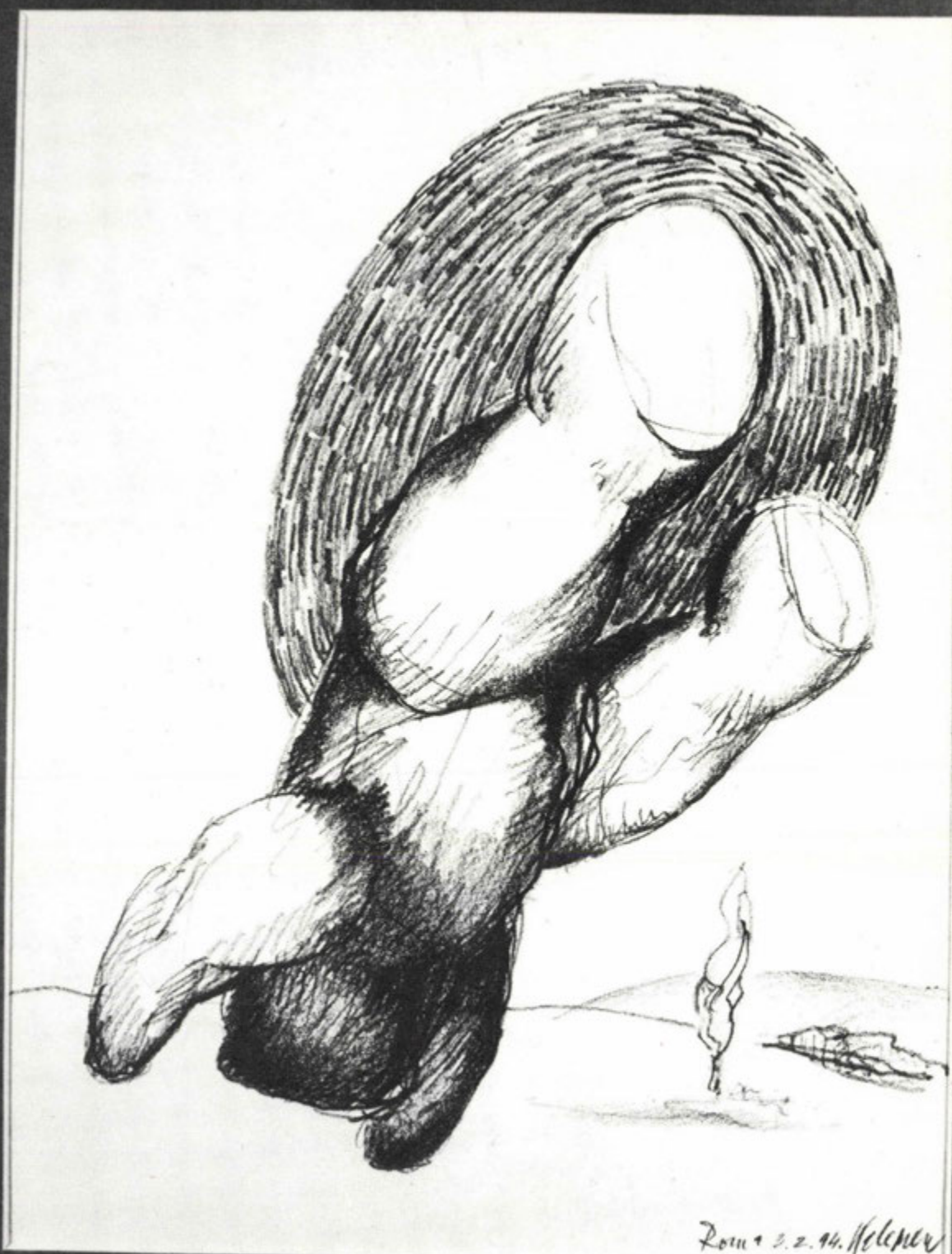
J. SZTÁLIN

Mcmxcvi Július

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

MCMXCVI JÚLIUS

NYOLCADIK ÉVFOLYAM HETEDIK SZÁM

Václav Havel Európa mint feladat 3

Lukácsy Sándor Időszerűtlen gondolatok 7

Greskovits Béla Populista átmenetprogramok Magyarországon 11

Tandori Dezső „Szivar...!” 19

Poós Zoltán Versek 24

Petőcz András Versek 26

Varga Viktor G. M. naplója (1. rész) 27

Homo sovieticus (sexualis) 32

Heinrich von Kleist Germánia szől gyermekeihez 39

Ernst Lissauer A gyűlölet éneke 42

Orbán János Dénes Versek 44

Paul Auster – Edmond Jabès Holtak könyve 47

Margócsy István FORGÁCS ZSUZSA / TALÁLT NŐ (Margináliák) 56

Lányi András Lepkék és kukacok 62

E számunkat EL KAZOVSZKIJ és KELEMEN KÁROLY grafikáival illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TŐL 1995-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TŐL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TŐL 1995-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON

LEVÉLCÍM: 1135 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL. POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636. 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT, FÉL ÉVRE 594 FT, NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŐKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT Mennyiségben kaphatók a kiadóban.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

Gombár Csaba

MAGAMMAL
VITÁZOM

Nemzetről, etnikumról,
az egyes emberről

KORRIDOR
POLITIKAI KUTATÁSOK KÖZPONTJA

Budapest, 1996.

KAPHATÓ MINDEN NAGYOBB KÖNYVESBOLTBAN,
DE AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN BIZTOSAN

Európa mint feladat

VÁCLAV HAVEL

Hölgyeim és Uraim, Tisztelt Jelenlevők! Nemrég megpróbáltam utánanézni, honnan kapta Európa a nevét. Némileg meglepődve azt tudtam meg, hogy sokak szerint az akkád „ereb” szóból, melynek jelentése az volt, hogy szürkület, napnyugta. Ezzel szemben Ázsia neve a hajnalhasadást jelentő, ugyancsak akkád „asu”-ból származik.

Első hallásra ez nem valami szívdertő, hiszen a szürkülethez hagyományosan a vég, az elmúlás, a veszteség, vagy a közelgő halál képzetét társítjuk. Bizonyos tekintetben jogosan: a szürkület valóban véget vet valaminek, egy nyüzsgéssel teli napnak mindenképp. Ez azonban nem jelent vereséget, pusztulást vagy az idő végét. Ellenkezőleg, ez csak írásjel, vessző vagy pontosvessző, mely megszakítja természet és élet örök körforgását, ahol csak azért fejeződik be valami, hogy másvalami újakezdődjön. Az ember számára például azt jelenti, hogy véget ér a külső, a környező világot célzó, legtöbbször fizikai munka ideje, s megkezdődik a nyugalom, a megfontolás, a számbavétel, egy szóval az inkább befelé forduló munka. Mert ősidők óta az este volt az, amikor az ember elgondolkodott annak értelmén, amit nap közben csinált, megállt, hogy távlatot nyerjen, és erőt gyűjtsön másnapi tervei megvalósításához. Kicsit leegyszerűsítve azt lehetne mondani, hogy ha a hajnal és a nappali verőfény a kéz ideje, akkor a szürkület a szellemé.

Az az eléggé lehangoló jelentés, amit a szürkület szónak öntudatlanul tulajdonítunk, nyilvánvalóan a kezdet, az elindulás, a haladás, a felfedezés, a növekmény, a fejlődés valahogy tipikusan modern kultuszával, a tevékenykedés, a külső aktivitás, a hódítás, a lendület egyfajta kultuszával, vagyis a mennyiségi mutatókba vetett vakhittel függ össze. Hajnal, virradat, „a népek ébredése” – az efféle metaforák, szókapcsolatok ma jól csengenek, míg a beborulást, lecsillapodást, megtorpanást, besötétedést indokolatlanul kizárólag a pangás, a hanyatlás, a bomlás vagy a nihil jelenségével kötik nekünk össze.

Igazságtalanok vagyunk a szürkülethez, ahhoz a jelenséghez, amely állítólag földrészünknek nevet adott.

Az igaz, hogy most mintha valóban véget ért volna egy szakasz Európa történelmében.

Az antikvitás, a zsidó vallásosság, a kereszténység szellemének és a korábbi úgynevezett barbár törzsek friss

energiájának a rendkívül szerencsés egybekapcsolása vezetett ahhoz a történelmileg példa nélkül álló európai felendüléshez, amely aztán fokozatosan számtalan értékkel ajándékozta meg az emberiséget, és alakító hatással volt a földgolyó egész civilizációjának mai képére. Alighanem Európa adta az emberiségnek az idő, a történetiség kategóriáit, fedezte fel a fejlődést, és végső soron azt, amit haladásnak hívnak. Lehet, hogy évszázadok távlatából Európa egész eddigi története egyetlen, tevékeny mozgással, nagy akarásokkal, a szellem hatalmas felfedezéseivel, óriási lendülettel és a hódítás ehhez kapcsolódó éthoszával teli napnak fog tűnni. A létezés és a megváltás titkaitól kezdve az anyag titkaiig, távoli földrészek kincseitől az olyan politikai értékekig, mint az emberi méltóság és szabadság vagy az állampolgári jogegyenlőség, Európa sok csodálatos dolgot fedezett fel. Műveit aztán elterjesztette az egész világon, gyakran a világ hasznára, de gyakran a kárára. Mert Európa történelme nemcsak a szabadság, a haladás és a humanitás eszméinek az elterjesztését jelenti, hanem más kultúrák kegyetlen elnyomásának, a kizsákmányolásnak, a fosztogatásnak, a gyarmatosításnak a történetét is, olyan nagyon is vitatható árucikk exportját, melyek közül csak az egyik legveszélyesebbet említeném meg futólag, azt, amelyiket a saját bőrömön volt alkalmam megtapasztalni: a kommunista ideológiát. S ha a világ az európai szellemnek köszönheti a haladást, a fellendülést, és olyan jó és hasznos dolgok kitartó keresését, mint a demokrácia, az emberi jogok eszméje vagy akár a televízió és a számítógép, akkor jelentős mértékben neki köszönheti hatalmas társadalmi feszültségeit, a földgolyó beképzelt antropocentrikus kezelését, a fogyasztás kultuszát, és azt is, hogy tele van gyakran igen kétes rendszerek kezén lévő hihetetlenül pusztító fegyverekkel. Ennek a kétarcú európai expanzióknak két világháború volt a szomorú betetőzése, melyekbe épp a mi földrészünk rántotta bele a világot.

Sokan persze már rég oly jól elsajátították azokat a legkülönfélébb képességeket és adottságokat, amelyek a haladás európai eszméjéből erednek, hogy ma megelőzik Európát – épp azon a talajon, amelyen egykor ő rendezkedett be tartós uralomra. Európa már rég nem néhány hatalmas gyarmatbirodalom központja, már rég nem a világ mozgatója, már rég nem ő dönt arról, hogy mi lesz a világgal.

Azt hiszem, eljött az ideje annak, hogy megálljunk, és eltűnjünk önmagunkon. Azt hiszem, hogy eljött a nagy történelmi kihívás ideje: végre meg kell értenünk és be kell teljesítenünk a szürkület szó jelentésének a legjavát. Vagyis Európa mai állapotát nem energiái kimerülésének

Az Európa Tanács ülésén, Aachenben 1996. május 15-én tartott beszéd szövegét az elnöki sajtóiroda szívességből kéziratból közöljük.

kell felfognunk, hanem ellenkezőleg, mint a mérlegkésztés és az önreflexió szürkületi idejét, mint olyan állapotot, mikor egy pillanatra elcsitul a zaj, a rohanás, és a lenyugvó nappal együtt kitágul a szellem hatalma. Ez nem azt jelenti, hogy idegenedjünk el önmagunktól és a világtól, amiben élünk. Hanem csupán azt, hogy nyugodt tekintettel mérjük fel az elvégzett munkát, tegyük mérlegre értelmét, következményeit, és fogalmazzunk meg néhány jó merényt az elkövetkező napra.

Úgy vélem, Európának újkori története során soha nem volt erre jobb alkalma, s bűn lenne, ha most elmulasztaná.

Ha megengedik, megpróbálnék felvázolni néhány témát, amelyről kellő komolysággal el lehetne gondolkodnunk, hogy valóban értelmesen töltsük az esti meditáció idejét: ne legyen ez valamiféle munka utáni fáradt szunyókálás, sem pedig nosztalgikus ábrándozás a régi szép időről, amikor még erőnk teljében voltunk, hanem Európának mint a huszonegyedik század feladatának a kijelölése.

Európa fogalmának ma lényegében háromféle jelentése van.

Az első tisztán földrajzi, s a minden általános iskola falán ott lógó vagy földrajzkönyvekben található térképek vonalai jelölik ki.

A szó második jelentése azoknak az országoknak az együttesére utal, melyek nem tapasztalták meg a kommunizmust, s amelyek többsége ma az Európai Közösség tagja. Vagyis Európának arról a részéről van szó, amelyik politikailag viszonylag stabil, mert lehetősége volt évtizedekig alakítani a maga demokratikus politikai rendszerét és civil társadalmát, amelyik gazdaságilag virágzik, és amelyik évtizedek óta lépésről lépésre halad az egyetlen nagy politikai és gazdasági szövetség felé. Ez az Európa vonzó, s nem véletlen, hogy a többi, ide nem tartozó országban az unalomig ismételtetik a „Vissza Európába!” jelszót, ami alatt azt értik, hogy be kell kerülni azoknak az országoknak a klubjába, amelyek voltak olyan szerencsések, és a vasfüggöny másik oldalán helyezkedtek el. A szó ebben az értelmében vett Európát azonban – minek is titkolnánk – viszonylag kevésbé izgatja az a kihívás, amelyikről az imént beszéltem, a felülvizsgálat, a mindennapi nyüzsgésen való felülemelkedés, az alapvető civilizációs önvizsgálat kihívása. Kis túlzással azt is lehetne mondani, hogy az ilyesminél jobban érdeklí a brüsszeli dotációk elosztásának módja vagy a fertőzött marhahús exportja. A tájékan időnként felhangzó szép szavak ellenére ez az Európa meglehetősen önző, a pillanatnyi gazdasági érdekek inge közelebb van hozzá, mint holmi globális filozófálgatás kabátja.

De létezik egy olyan Európa is, amelyik a szó harmadik jelentését testesíti meg. Ez az együtt megélt sors, a közösen összekuszált történelem, az egyaránt vallott értékek, a közös életkultúra Európája. Ám nem csak ennyi: bizonyos fokig ez egy bizonyos akarat, egy bizonyos viselkedés és egy bizonyos felelősség tere, aminek köszönhetően ennek az Európának a határai időnként meglehetősen elmosódottá, változókonnyá válhatnak: kijelölésükhöz nem elég pusztán az iskolai térképre pillantani, vagy az Európai Közösség tagországainak a listájára, illetve azoknak az országoknak a listájára, amelyek – mint például Norvégia, Svájc vagy Izland – akkor válhatnak taggá, amikor csak

akarnak. Erről az Európáról már csak ezert is akadozottabban, s így ritkábban is folyik a szó. Pedig hát Európáról, annak jövőjéről folytatott minden vitának az erről szóló értekezéssel kellene kezdődnie.

Más szóval, nekem úgy tűnik, hogy szürkületi elmélkedésünknek ha nem is a legfontosabb, de minden bizonnyal kiindulópontjaként Európáról mint értékvilágról, az európai szellemi identitásról, vagy ha úgy tetszik: az európai lélekről kellene értekeznünk. Mi volt Európa, miben hitt, mi jelenleg, miben hisz, s minek kell lennie, illetve mi lehet, milyen szerepe lehet a jövőben.

Ne aggódjanak, meg sem kíséreltem a többórás választ, amit e kérdések igényelnének. Vannak erre nálam hivatottabbak, akik egyébként számtalan könyvet írtak minderről. Én csupán Európa néhány olyan jellemzőjét említeném, amelyek véleményem szerint e pillanatban fokozott figyelmet érdemelnek.

Ezek közül az első az, hogy a szónak ebben a harmadik értelmében vett Európa bármennyire is sokféle, különböző arcú és bonyolultan tagolt, de alapjában mégiscsak mindig egyetlen és oszthatatlan politikai entitás volt és maradt mind a mai napig. Ez nemcsak földrajzi helyzetéből fakad, vagyis abból, hogy egy viszonylag nem nagy félszigeten és annak közvetlen közelében sok többé-kevésbé rokon nép él sűrűn egymás mellett, hanem elsősorban abból, hogy lakói – sokszor különböző összetételű soknemzetiségű birodalmakban – közösen éltek át ezeréves történelmet, s ennek köszönhetően lakhelyük fokozatosan egyetlen szellemi térséggé vagy civilizációs körre vált, amelyet annyi politikai kötelék-kapocs fűz egybe, hogy bármelyik elszakítása az egész széteséséhez vezet.

E látszólag banális és külsődleges ténynek persze komoly politikai következményei vannak. Ez ugyanis sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint hogy amennyiben az eljövendő európai rendezés nem ennek az egymásbafonódottságnak és összekapcsoltságnak a tudatára épül, akkor végül senkinek nem hoz sikert. Lehetetlen ugyanis tartósan olyan Európát elképzelni, amelyet nem oszt ugyan ketté vasfüggöny, de amelyik egy stabil, virágzó és egységesülő, illetve egy kevésbé stabil, kevésbé virágzó és széthúzó részre oszlik. Ugyanúgy, ahogy nem lehet tartósan a szoba egyik felében hideg és a másikban meleg, nem létezhet tartósan egymás mellett két különböző Európa, különben mindketten ráfizetnek, mégpedig a stabilabb, virágzóbb fél jobban. Tehát nem úgy áll a helyzet, hogy Európa egységesülő része a bővítéstől, hanem ellenkezőleg: a nem-bővítéstől szenved kárt. Hiszen Európának mint civilizációs jelenségnek ma olyan esélye van, mint eddigi történelme során még soha: a mindenkinek mindenkiel való megegyezése, az egyenjogúság, a békés és demokratikus együttműködés alapján rendezheti el magát. Ha rövid távú, partikuláris, s többnyire pusztán gazdasági érdekek nevében elszalasztja ezt az esélyt, akkor mint egész fizet rá: mindkét felében ajtót nyit azok előtt, akik jobban szeretik az összeütközést, mint a párbeszédet, akik jobban szeretnek egymás ellenében, mintsem egymás mellett élni. Nincs értelme avval áztatni magunkat, hogy ilyen típusú emberek ma már nem léteznek. Vagyis: ha Európának mint egységes politikai entitásnak a demokraták nem építik ki időben a belső struktúráját, akkor mások kezdik majd kiépíteni, s a

demokratáknak marad a sírás-jajveszékelés. A démonok, amelyek oly bajlós jellel jelölték meg az európai történelmet – és leginkább a huszadik században! –, most is ugrásra készek. Tragikus vétek lenne megfeledezni róluk holmi kiviteli kvóták, holmi vámtarifák miatt.

Az Európai Közösség példa nélkül álló kísérlet arra, hogy Európából egységes, demokratikus és szolidáris tér legyen. Tudom, hogy sem az EK, sem pedig az Észak-atlanti Szövetség nem nyithatja meg kapuit egyik napról a másikra mindazok előtt, akik tagjaik sorába akarnak lépni. Amit azonban kétségtelenül tehetnek, s amit meg is kellene tenniük, mielőtt késő lesz, az az, hogy egész Európának mint érték-hordozó testnek egyértelmű bizonyosságot adjanak arról, hogy nem zárkórú klubot képeznek, s megfogalmazzák a maguk fokozatos kibővítésének világos és konkrét elképzelését, amely nemcsak a bővítés menetrendjét tartalmazná, hanem logikáját is megvilágítaná. A vasfüggöny leomlása óta hat hosszú év telt el, s nincs értelme titkolni, hogy néhány ígéretes próbától lépéstől eltekintve e téren viszonylag kevés történt.

Az inkább külsőleges dolgokról azonban térjünk most át a lényegesebbekre.

Európa a maga nagy hagyományairól a huszadik század első felében mintha egyre mélyebben megfeledezett volna. Ezek egyike a szabad polgárnak mint minden hatalom forrásának az eszméje. Tanulva a borzalmakból, amelyekhez a fanatikus nacionalizmus vezetett, a második világháború után Európa szabad fele felidézte ezt az európai hagyományt, és erre építette a maga megbékélését és együttműködését. És mégha az európai integráció elsősorban gazdasági integrációként kezdődött is, nyilvánvaló volt, hogy milyen politikai indítékokból nőtt ki, és milyen célok felé tart: hisz' itt mégiscsak a polgári elv nagy reneszánszáról volt szó, arról az elvről, amely a nemzetek valóban békés együttműködésének az egyetlen lehetséges alapja. Tehát nem a nemzeti sajátlagosság vagy a minden emberi identitás egyik természetes dimenzióját jelentő nemzeti érzés megszüntetése volt a cél, hanem az ember kiszabadítása a nemzeti kollektívizmusnak, minden viszály eme forrásának, az emberi egyéniség megnyomorítójának a fogságából. Lehet, hogy paradoxul hangzik, de az európai egységesülés nem a szabadság korlátozása volt, és ma sem az, melynek során a mind távolabbi hatalom kisajátította volna a polgárok bizonyos jogait, hanem épp ellenkezőleg: e szabadság elmélyülése történik, s nemcsak abban az értelemben, hogy az ember megszabadul a másoktól való félelmétől, hanem abban is, hogy citoyeni önmegvalósításának egyre nagyobb tér nyílik. Úgy gondolom, hogy csak ma, amikor az Európai Közösség jövőjéről folytatott tárgyalások új fordulója kezdődik, ahol többek között szó lesz a közös kül- és biztonsági politikáról is, az európai emberek, az európai politikusok csak most kezdik egész mélységében tudatosítani az európai egységesülési folyamatnak ezt a mélyen politikai dimenzióját. S nem vagyok egészen biztos abban, hogy némelyikük nem ijed-e meg kissé a vállalkozás nagyságától, melynek mélyebb értelme épp most kezd szemléletessé válni. Ez az ijedelem, ha létezik, annál veszélyesebb, mert egy olyan pillanatban lép fel, mikor Európa előtt felmerül az az esély, amiről az imént beszéltem, hogy tudniil-

lik történelme során először egész önmagát a demokrácia alapelvei szerint rendezheti be.

Hogyan lehetünk úrrá e félelmeken? Honnan merítsük a nagyvonalú megoldásokhoz szükséges bátorságot? Hogyan emelkedhetünk felül pillanatnyi részérdekeinken az egész földrész jobb jövője nevében?

Véleményem szerint viszonylag kevésre van szükség. Elég, ha csak eszünkbe jut az Európai Közösség himnusza. Vagy nem erre a kérdésre kínál választ Schiller „Örömdája”, amely világosan kimondja, hogy a szabadság bűvkörében az élet „a rejtelmes égi trónon” lakozónak tartozik szent kötelezettséggel? Mi mást jelent ez, mint hogy a szabadság és a felelősség ugyanannak az éremnek a két oldala, és hogy szabadság csak akkor képzelhető el, ha az egy rajtunk túlmutató tekintély iránti felelősségen alapszik!

A metafizikusan megalapozott felelősség eszméje az európai hagyomány egyik érték-tengelye. És azt hiszem, hogy ez a szürkületi óra, amely alkalom az önreflexióra, ma éppenséggel arra szólít bennünket, hogy nyíltan bevalljuk: vannak értékek, amelyek túlmutatnak pillanatnyi érdekeinken, s nemcsak a pártunknak, választóinknak, érdekcsoportunknak vagy államunknak tartozunk felelősséggel, hanem tulajdonképpen az egész emberiségnek, s ebbe az utánunk jövőnk is beletartoznak, s hogy végső soron cselekedeteink értékéről máshol fognak dönteni, nem a bennünket körülvevő halandók körében. A mai világ nyelvén ez nem mást és nem többet jelent, mint hogy a különböző dilemmák során a lelkiismeretünk mélyén megszólal hangra kell odafigyelnünk.

Némi fellengzősséggel azt mondhatnánk, hogy Európának ma az a feladata, hogy újra megtalálja lelkiismeretét és felelősségét, a szó legmélyebb értelmében. Ami nemcsak a saját politikai építményéért, hanem a világ egészéért vállalt felelősséget jelenti.

Hiszen mindnyájan tudjuk, milyen civilizációs fenyegetések lógnak a világ felett. Mindnyájan tudjuk, hogy földgolyónk erőforrásai korlátozottak, és hogy a folyamatos gazdasági növekedés eszméje előbb-utóbb szükségszerűen ezekbe a korlátokba ütközik. Mindnyájan tudunk az egyre mélyülő szakadékról, amely a szegények szédületesen növekvő és az egyre gazdagabbak stagnáló népessége között húzódik. Mindnyájan tudjuk, miként rongáljuk a természetet, a levegőt és a vizet. Mindnyájan tudjuk, mennyi lehetséges konfliktus szunnyad a mai emberiségben, mikor az egyetlen globális civilizáció különböző kultúrkörökhöz tartozó embereket szorít egyre szorosabban egymáshoz, és ezáltal arra ösztökéli őket, hogy erőteljesebben védekezzenek sajátlagosságuk érdekében.

De mit teszünk azért, hogy ezeket a fenyegetéseket elhárítsuk? Attól tartok, nagyon keveset. Bezárkózunk a magunk kalitkáiba, s avval nyugtatgatjuk magunkat, hogy mindez minket nem érint. Mintha teljesen megfeledeztek volna ama „rejtelmes égi trónon lakozóról”, akit az európai himnusz említ. Közben szüntelenül Európáról beszélünk, mintha teljesen elfeledkeznénk az európai szellemi hagyomány egyik pilléréről, ami nem más, mint az univerzalizmus, vagyis annak parancsa, hogy mindenkire gondoljunk, hogy úgy cselekedjünk, ahogy mindenkinek cselekednie kellene, s hogy mindenki számára elfogadható megoldásokat keressünk.

Az emberiség a sokpólusú és sokkultúrájú civilizáció korszakába lép. Európa már rég nem karmestere a világ zenekarának. Ez azonban nem jelenti azt, hogy befejezte szereplését, és hogy nincs többé mondanivalója a világnak. Új feladat kínálkozik számára, s ezáltal saját léte is új tartalmat kaphat.

Ez a feladat már nem az, hogy – erőszakkal vagy anélkül – terjessze saját vallását, vagy saját civilizációját, vagy saját találmányait, vagy saját hatalmát. De még csak az sem, hogy kitanítsa a világot, mi az hogy jogállam, demokrácia, emberi jogok, igazságosság.

Ha akarja, Európa tehet valami szerényebb, de hasznosabb dolgot: saját létevel annak példájául szolgálhat, hogy sok különböző nemzet békésen együtt tud működni egymással anélkül, hogy bármennyit is vesztenének egyediségükből, sajátlagosságükből. Ténykedésével bebizonyíthatja, hogy a földgolyóval, amelyen élünk adatott, lehet féltő gonddal is bánni, s lehet gondolni az utánunk jövő nemzedékekre is. Bemutathatja, hogy lehet úgy együtt élni más kulturális világokkal, hogy közben az embernek vagy az államnak nem kell lemondani saját magáról, a saját igazságáról. De nem csak ezt. Ha akarja, Európának lehet még egy lehetősége: felidézheti legjobb szellemi hagyományait és e hagyományok gyökereit, s megkeresheti, ezekben mi a közös más civilizációk és kultúrkörök gyökereivel, s azokkal együtt megállapíthatja azt a szellemi és erkölcsi minimumot, amely mindannyiukat vezérelhetné, hogy egymás mellett élhessenek e földön, és szembeszállhassanak mindavval, ami közös életüket e földön veszélyezteti.

Európa feladata nem az, és soha nem is lesz az, hogy uralkodjon a világon, vagy hogy erőszakkal terjessze a maga jóról és jólétről alkotott elképzeléseit, vagy hogy a világra erőltesse saját kultúráját. Egyetlen értelmes feladata a jövő században az lehet, hogy minél jobban önmaga maradjon, vagyis hogy feltámassza és átültesse az életbe saját legjobb szellemi hagyományait, és evvel alkotó módon hozzájáruljon a világméretű együttélés új típusának kialakításához. Akkor teszünk a legtöbbet a világeért, ha egyszerűen úgy cselekszünk, ahogy lekiismeretünk diktálja, vagyis úgy, ahogy feltételezésünk szerint mások cselekednének. Lehet, hogy evvel ösztönözleg hatunk másokra, de lehet hogy nem. De éppen ez az, amivel nem szabad törődnünk. A gondolatot, hogy nincs értelmese egy felsőbb imperatívusszal összhangban élni, hisz' mások sem úgy élnek, és nem is fognak, nehéz elhessegetni, de nem lehetetlen. És nincs kizárva, hogy ez a legjobb, amit Európa önmaga, identitása megújítása, saját új pirkadata számára is tehet.

Európa azonban alighanem csak akkor fogja tudni alázatosan, önteltség nélkül a vállára venni e világ keresztjét, és követni így annak példáját, akiben kétezer éve hisz, és akinek a nevében annyi rosszat is elkövetett, ha egy pillanatra megáll, és elgondolkodik saját maga felett. Vagyis amikor a lehető legjobb tartalommal tölti meg a szürkületnek azt a fogalmát, amelynek állítólag nevét köszönheti.

Köszönöm figyelmüket.

FORDÍTOTTA BOJTÁR ENDRE

Időszerűtlen gondolatok

LUKÁCSY SÁNDOR

1. Egy forradalmár ismeretlen arca

Rossz idő jár a forradalmakra.

A tévében anyák napján (vajon miért éppen akkor?) rövid megemlékezést iktattak műsorba a nagy francia forradalomról. A legenyhébb szó, mellyel szereplőit illették, ez volt: patkányok. Egy hetilapban ismertetés jelent meg Kosuth írásainak minapi kiadásáról. A recenzens közlendője: deklamáló próza, politikai dilettantizmus, fiskális arrogancia, mértéken felüli polcra jutott ember, gőg, ráadásul Kosuth vétett Grétsy professzor és a nyelvhelyesség ellen.

Nyegleség, melyet magyaráz, de nem ment, hogy visszahatás a letűnt kurzus forradalommaniájára. Akkor a forradalom volt a legfőbb jó, öncél és önérték, a forradalmár az emberi nem legszebb példányja, a forradalmi diktatúra a boldogság záloga. A mostani nyegléknek azonban éppúgy nincs közük a tudományhoz, mint a jó ízléshez.

El sem tudják képzelni, hogy a forradalom olyan történelmi képződmény, mely egyesén hordhat magában rosszat és jót, elretentő példát és hasznos tanulságot, a pimaszt kártékony cselekvésre bátorítja, a gondolkodó főt elmélkedésre. Ezt a tézist Saint-Just rövid bemutatásával próbálom meg igazolni. Ismeretlennek némi túlzással mondom, hiszen írásai magyarul is olvashatók; ismeretlen mégis, mert műveit nemigen forgatják, ezért aztán rövid életének hozadéka – tettben, szóban – tele van meglepő vonásokkal.

Saint-Justöt a történelem paradoxonokra szülte. Jelzők feleselnek fölötte: „vérszomjas tigris” (Chénier), „jól félt szörnnyeteg” (Mignet), „a hegy párt Szentje” (Hauréau), „a drákói republika álma” (Lamartine), „a halál angyala” (Michelet), „eleven pallos” (Taine), „szuperfasiszta” (Gignou), „bolsevik” (Gratien); egy rajongó kéz azt írta könyvének címlapjára: „Petőfi Sándor kincse”; hasonlították Jézushoz, Shelleyhez, Jeanne d'Archoz, Nietzschehez, Rimbaud-hoz, Napóleonhoz. Vitakoztak róla, tehát van.

Becsúgy, istent s lehetetlent kísértő lökte fel pályáivére. Fiatalon közéleti szenvedélye „emésztő, faldosó” tüzéről vallott, s bár poggyásza még csak egy káromló-parázna költemény s egy zsenge politikai traktátus, le merte írni: „Lesz erőm el nem merülni a század vizében.” Mint más kenyérrel, sóval, ő naponta halhatatlansággal táplálkozott. Veszélyes állapot.

Hérosztratosz is lehetett volna; a kor Prométheuszokat kívánt. Képzelnék el azt, amiről a mitológia nem tud, Prométheuszt a hatalmon: ez Saint-Just.

A forradalomnak vannak misztikusai, de a forradalom

nem misztika. Szabálya evidencia: akarni kell az eszközt. Saint-Just akarta a hatalmat, megszerezte, gyakorolta; tudósa és filozófusa, végül áldozata lett.

Logikája úgy működött, mint egy dinamó. A király vétkezett, tehát meg kell büntetni. Az ellenség nem hajlik, tehát meg kell törni. A nép sanyarog, tehát ki kell elégtetni, az emigránsok javaiból. A szabadság veszélyben van, tehát meg kell menteni, mindenáron. A terrort nem Saint-Just idézte föl, de a körülmények kényszerét az ő szillogizmusai formálták praktikus érvekké. Madách Képlere szép álmot látott a forradalomról, „ha vérrel és sárral is volt bekenve”; Saint-Just keze véres volt, sár nem hullott jellemére.

Európa nagy mondatait ő mondta el: „A francia nép elrendeli a világszabadságot.” „A szegények a világ hatalmasai.” „A forradalmat a nyomor okozta; vesztét is okozhatja.” „A boldogság új eszme Európában.” „Mi az emberiség mellett tsatázunk, mely szerént meg ne engedjük, hogy csak egygy szerencsétlen, csak egygy szegény is légyen az egészsz Respublikában.” Ezt egy korabeli magyar fordítottá le. Azt pedig, hogy „egy népnek, amely nem boldog, nincs hazája”, Petőfi fogja visszhangozni.

Hatalma csúcán volt, amikor rátört a felismerés: „A forradalom megfagyott.” Tudni kezdte: „A szabadság épületének minden köve ki van faragva”, de „ugyanazon kövekből templomot vagy sírboltot emelhetnek neki.” A forradalom Prométheusza papír elé ül, s egy forradalom utáni, békés utópia körvonalait vázolja fel: testvéri republikát, családi lugasok derűjét, földet mindenkinek, társadalmat gazdag és szegény nélkül, véstörvények helyett szelíd szokásjogot, melyet az erény diktál, költőversenyeket, sírig tartó barátságot, az erkölcs uralmát, mely azt, aki gyermekre kezét emel, száműzetéssel bünteti.

Némely történészek Saint-Just utópiájában az anarchizmus eszmecsíráit vélik fölfedezni; ez túlzás és anakronizmus. (Anarchistáknak akkoriban Babeuf kommunisztáit szidalmazták.) Saint-Just magángondolataiban inkább annak előképét lehetne látni, amit ma civil társadalomnak mondunk. „Biztos vagyok benne, hogy meg lehet különböztetni a demokráciát, melyben a nép önmagának van alávetve, a társadalmi állapottól, melyről inkább azt lehet mondani, hogy egyáltalán nincs benne hatalom...”

Saint-Just megtapasztalta a néphatalom – s általában a

politikai módszerek – veszélyét, sőt kudarcát. „Azt hiszik, mindent megtettek, ha létrehozta egy kormánygépezet.” Mi a kormányzat? „Európai közhely!” „A legelnyomottabb nép az, melyet a népjogok nevében nyomnak el.” „Mindig az előljáró a bitorló; ha nincs előljáró, nincs aki bitoroljon.” „Ahol nem lesz hatalom, nem lesz anarchia sem.” Meglepő kijelentései az ismeretlen Saint-Justnek, a közhelyek terroristájának, aki Büchner színpadán is mint a vérszomj szimpla szörnycetege lép elő...

Saint-Just törvényhozó volt, de illúziók nélkül. „A polgári törvények, melyek a politika alkotásai: a vadak kódexei, a félelem törvényei.” „A polgári törvény az embert a kereskedelem tárgyává teszi, áruvá változtatja, és az ember árát a dolgok ára határozza meg.” Az ifjú forradalmár olyan társadalmi állapotot óhajtott s talán remélt, mely nem állami törvények, hanem civil intézmények igitése alatt működik.

„A nép szabadsága magánélete szabadságában nyilvánul meg.” Ezt a mondatot írhatta volna Condorcet, a liberalizmus pápája, de Saint-Just írta. Ezt is: „Nem arról van szó, hogy boldoggá tegyük a népet; elég, ha megakadályozzuk boldogtalanságát. Ne nyomják el a népet: ez minden. Akkor majd ki-ki megtalálja a boldogságát.” „Ha egy nép elhiszi, hogy kormányzóinak köszönheti boldogságát, hamarosan elveszíti azt.”

„Óriási tévedés azt hinni, hogy a közérdek ellentétbe kerülhet az egyének jogainak tiszteletben tartásával, hogy a köz haszna valaha is igazságtalanságot követelhet.” Ezt viszont valóban Condorcet írta, de – békés időben – talán Saint-Just is aláírta volna. Lehetséges, hogy a két férfiú némelykor nem is állt oly messze egymástól? Csak a verpad választotta el őket...

Békés kor, melyet minden utópia írója áhít, nem adatott meg Saint-Justnek. Franciaország határai lángokban, a forradalmi zsarnokság arkanycsatornával kell védelmezni őket; „nincs még itt az ideje megcselekedni a jót”. Saint-Justöt a történelem kegyetlen választás elé állította: „A köztársasági kormányzat elve vagy az erény, vagy a terror” – s ő azt hitte, egyszerre választhatja mind a kettőt: az erény diktatúráját. Tragédiái vétség; ebbe csak belebukhatott.

Élete vége felé mintha mártíriumra készült volna. A Gracchusok és Sydney emlékével társalkodott, s mint a sors jótéteményét esdette a halált, nehogy az emberiség s hazája ellen elkövetett vétküket megtorlatlanul kelljen látnia. Üvegtapintású magányban, „távol a világtól s önmagától is”, az utókor felé tárta karját, a jövőbe kapaszkodott. „Testem por, megvetem; sanyargathatják, megölhetik; de próbálják elvenni hajlíthatatlan életem, melyet a századokba és a csillagokba írtam.”

Bejárt egy utat, és sehova sem érkezett meg; mindent elvégzett, és semmit sem intézett el; oldott és kötött, és semmit sem oldott meg. Ránk hagyta dilemmáit. Majd ha megfejtették őket, el lehet feledni.

2. A szolgaság tüköre

A középkorban Aquinói Szent Tamás és mások arról írtak (úgynevezett királytűkröket): milyen legyen a jó uralkodó? A XVI. század közepén aztán előállt valaki, és azt

mondta: ne legyen uralkodó! Ez Etienne de La Boétie volt, az „Értekezés az önkéntes szolgaságról” (Discours de la servitude volontaire) szerzője.

Művét valószínűleg 1550-ben írta, amikor még csak tizenhét éves. Korai halála (1563) után a kéziratot legjobb barátja, Montaigne őrizte, azzal a szándékkal, hogy kiadja Esszéi gyűjteményében, de nem merete megtenni. Akarata ellenére 1574-ben mégis megjelent, párt-politikai (protestáns) célra hasznosítva, s volt még néhány kiadása, rendszerint az Esszék függelékeként (ezért némelyek Montaigne munkájának vélték) – aztán hosszú feledés tetszhalála következett. Föltámasztásának éve 1835; ekkor tette újra közzé Lamennais, a lánglelkű, néppárti pap, alig később pedig a kommunista Buonarroti nyomdász barátja, Charles Teste – a szociális eszmék és a kezdődő munkásmozgalom csatái közepette a helyzet megérett rá, hogy a demokrácia, fölismerve ösét, magáévá fogadja a hányatott sorsú művet.

La Boétie az emberlét botrányának leírásával kezdi. Hogyan lehetséges, hogy akit a természet egyenlőnek és szabadnak teremtett, szolgaságban és egyenlőtlenységben él? Egy parancsol, mindenki engedelmessé válik. Kormányzás helyett tirannusi kény. Megnevezhetetlen állapot: túrnai, hogy elragadják javainkat, gyermekeinket, asszonyunkat, elszünetelni a fosztogatások, a buja erőszak, a kegyetlenkedések gyalázatát, mely nem hódító barbár idegen mével, hanem a szörnycetege. „Milliók egy miatt” – mondja majd Madách; La Boétie is gyakran mondja a zsarnokot Egynek; ezért művének némely kiadása ezzel a címmel jelent meg: „Contra Un”, az Egy ellen. S még ha az egyeduralkodó valami Herkules vagy Sámson volna; de nem! rendszerint hitvány, elpuhult személy, nem hogy csaták porában, de még a lovagi tornák porondján is erőt mutatni képtelen – miként lehetséges, hogy mindenki hódol neki?

A kép, melyet La Boétie az önkény grasszálásáról fest, nem ingyen vízió, nem is túlzás. Akkoriban történt, hogy szűkebb pátriájában lázadás tört ki egy új adó kirovása miatt; a megtorlás iszonyú volt. „Te tetted ezt, király!” La Boétie társszerzője a valóságos történelem. De nem történeti írt, hanem a társadalom végső kérdéseit tette fel.

„De mit tűr a szolgaságnak népe?” – hogy Petőfit is idézzem. Az állat ragaszkodik szabadságához: az elefánt kitörli agyaráit, hogy zsákmányul hagyva ildözőinek, a szabad vadonba menekülhessen. Az oktan barmot csak fenyték kényszerítheti engedelmességre; az ember alábbvaló, mert önként szolgál. Lesújtóbb antropológiai véleményt senki sem írt le.

Valami ősi bűnbeesés történt: az ember lemondott szabad állapotáról, majd hozzászokott a szolgasághoz. Mint Mithridates, aki naponta kevéske mérget vett be, hogy képes legyen nagyobb adagot elviselni: mi a szolgaság mérgéhez edzettük magunkat. A nyírt farkú parádés lovak büszkén hányják-vetik magukat; mi megnyirbált életünkkel önkéntes szolgaságban ficánkolkunk. „Uratoknak csak két szeme, két keze, egy teste van; ti magatok vagytok az ezer szem, mellyel kiles benneteket, ti vagytok az ezer kéz, mellyel lesújt rátok, a ti lábatokkal tapos városaitokon.” A zsarnokságban mindenki cinkos, mint Illyés „Egy mondat”-ában. „Hogyan vehetne erőt rajtatok az önkény, ha nem volnátok titkos egyetértésben vele? ha nem volnátok bűntársai a tolvajnak, aki meglop, a gyilkosnak, aki megöl titeket? ha nem volnátok tennen magatok áru-lói? Ti szeditek le a föld gyümölcsseit, hogy ő dúskálhasson bennük; ti építetek házakat, hogy legyen mit kifosztat-

nia; leányokat neveltek, hogy meggyalázhassa, fiakat, hogy a háborúk mézárszékére vonssolja őket, vagy közülük válogassa ki léha gyönyöreinek vagy bosszújának eszközeit."

A zsarnok, akit La Boétie homéroszi szóval egy helyt „népzabáló”-nak nevez (*mangepeuples*), nemcsak kegyetlen, hanem kegyosztó ravasz is. Cyrus király a meghódított Sardis városában bordélyházakat nyitattott, hogy lakóit féken tarthassa; más uralkodók a vallás pajsztát tartják maguk elé, gyógyító erőt tulajdonítanak maguknak, és babonás jelvényeket viselnek; valamennyien pedig a „közjó” szavát (joli propos) hangoztatják megtevesztésül. Így keletkezik a szörnyű társadalmi gúla: az uralkodónak öt-hat személy a közvetlen támasza, ezeket öt-hatszáz támogatja, őket már hatezer, aztán százezer, végül milliók. Az építményt becsvágy és kapzsiság tartja össze; a zsarnokság végül is üzlet.

Van-e ellenszer? La Boétie válasza inkább eszményi, mint praktikus. „Miként a tűz kis szikrából támad, majd mindinkább elhatalmasodik, s mennél több éghető anyagot talál, annál magasabba csapnak lángjai; de ha tápláléka elfogy, oltás nélkül is kialszik: így a zsarnok mennél többet rabol, foszt, pusztít, s mennél több szolgálatot kap alattvalóitól, annál nagyobb lesz ereje; de ha megvonják tőle a szolgálatot, akkor a zsarnok – egyetlen kardcsapás nélkül – magára marad, és hatalma elenyészik.” Egy hasonlattal, bármilyen szép, nem lehet megváltani a világot, La Boétie mégis ebből vezeti le maximáját: „Szánjátok el magatokat, hogy nem szolgáltok többé, és máris szabadok vagytok.” (*Soyez résolu de ne servir plus, et vous voilà libre.*) Polgári engedetlenség? Olyasmi, mégpedig totális; de La Boétie nem mai nyelv-

vünket beszéli. Gondolata azonban modern: az erőszak elvetése, „kardcsapás nélkül”.

De mi hozhatja el a szabadító pillanatot, az elszánás nagy gesztusát? La Boétie szerint mindig akadnak néhányan, akik jobban érzik az iga súlyát, mint mások; akik nemcsak a lábuk elé néznek, de a múltba és a jövőbe is; ezek keresik egymást, négy-öt fej összehajol, természetes ésszel megáldott és kiművelt emberfők, melyek még őrzik a tömegben már rég kialudt szabadságvágyat, s ragaszkodnak ahhoz, ami ma még csak kevesek ábrándja, de holnap ki tudja?... La Boétie az értelmiségről beszél.

Utópiát nem írt (ezért a történelem nem is cáfolhatta meg), de egy keskeny résen bepillantást engedett a jövő elképzelt társadalmába. Tagjai nem bűntársak lesznek, hanem barátok; nem kölcsönös félelem igazgatja tetteiket, hanem kölcsönös bizalom. „A barátság szent”: antik eszme; ezt vallja majd Saint-Just. Ez lesz az új világregd alapja.

La Boétie művét nálunk talán csak Benczúr János olvasta, aki 1845-ben írt is róla. Nincs nyoma, hogy Petőfi ismerte volna, de rokon lelkek voltak. Zsarnok és szolga magyar költő világgképében is korrelatív fogalmak. Ő teremtette meg irodalmunk egyszer használt szavát: „szolga-zsarnok”. Ő írta: „Csak a zsarnok s a szolgálélek, E kettő az én ellenem.” Amikor *Az apostolt* költötte, hasonló szavakat írt le, mint La Boétie: tisztegett a szentek és nagyok előtt, kik „a szolgaságban szabadok valának (...vous voilà libres), mert „csak akarni kell” (*Soyez résolu...*).

Petőfi kora elmúlt. A zsarnoknak ma új neve van: szűkszerűség. Bankókat számolunk: ezreket (nyugdij), milliókat (végkielégítés), milliárdokat (költegetetés). A nagy gondolatoknak nincs piaci forgalmuk, nem kapcsolhatók be a haszonelvbe. Galileire (akihez Simone Weil az *Önkéntes szolgaság* szerzőjét hasonlította), az égvizsgálóra nincs igény, helyét földtúró technikusok vették át. Életünk centi és kalkulus. Az ország hozzátörpült gondjaihoz. Pigeusok nem építenek piramisokat.

„KÉT ÁLLAT
(MACKÓ ÉS KUTYA)”

KELEMEN KÁROLY

ÉS

EL KAZOVSZKIJ

KIÁLLÍTÁSA

A DOVIN GALÉRIÁBAN,

1996. MÁJUS 31–JÚLIUS 27.

DOVIN GALÉRIA

Budapest, V., Galamb utca 6.

Populista átmenetprogramok Magyarországon

GRESKOVITS BÉLA

Bevezetés

Az alábbi vázlat tárgya a mai magyarországi populizmus egyes ideológiai és gazdasági stratégiai megnyilatkozásainak értelmezése. Nem foglalkozom a politikában gyakori népszerűség-hajhászó gesztusokkal, a kormányok hangulatjavító intézkedéseivel, a szakszervezetek, állampolgári társulások követeléseivel, jóllehet az átalakulás politikai nyelvezete és publicisztikája gyakran ezeket is a populista címkével illeti. Minthogy aligha van olyan párt, kormány vagy szakszervezet, melyet ebben az értelemben ne lehetne esetenként populistának minősíteni, a fogalom effajta kiterjesztése nem szolgálná a tisztánlátást. Nem elemzem a magyar közgazdászok petfőcióit, vagy populista elemeket tartalmazó programjait sem. Ilyen ötletek az átalakulás kezdetétől forognak az eszmék piacán, de az itteni elemzés szempontjából csak akkor válnának fontossá, ha utat találnának a politikához, azaz esély lenne gazdaságpolitikai megvalósításukra.

A magyar populizmus rendszerezett és átfogó manifesztációk, gazdasági és politikai stratégia képében is tanulmányozható: többek közt Csurka István kiáltványában, a Magyar Út Körök Mozgalom tervezetében, továbbá a Független Kisgazdapárt programjában. Arra gondoltam, hogy e dokumentumok gazdasági fejezeteiben koncentráltan le lehetnek fel azok a populista megnyilatkozások, amelyek legfeljebb mint félrelépések vagy átmeneti megingások kaptak kritikát a többi politikai szereplő tevékenységében. Más találtam, mint amit vártam.

Amikor a magyar populizmus programjait például a nagy latin-amerikai populista mozgalmak elképzeléseivel vetettem össze, hasonlóságra legfeljebb politikai ideológiájukban és retorikájukban leltem. Részben hasonló érvrendszerük és kifejezőmódjuk ellenére a magyar populisták másfajta gazdasági elképzelések hívei, mint amilyeneket az Újvilág populista tömegpártjai vallottak.

Ennek a fordítottját láttam, mikor a magyar populista programokat más hazai pártok megnyilatkozásaival hasonlítottam össze. Míg például a populista politikusok nemegyszer a történelem sötét korszakait idéző szóhasználatával támadják liberális és szocialista ellenfeleiket, és ideológiai alapállásuk is jellegzetesen különbözik azoké-

től, gazdasági alapelveik tekintetében néha meghökkenítő a hasonlóság.

Hogyan lehetséges mindez? Mi magyarázza, hogy az ország helyzetét olykor a harmadik világi populizmusra emlékeztető gondolatmenetben ábrázoló magyar populisták egyike sem fordul a függőség leküzdésének Latin-Amerikában hosszú időn át alkalmazott receptjeihez? Ha egyszer Csurka és Torgyán mozgalmi populisták, miért hagy ez oly kevés nyomot a gazdasági elképzeléseiken? Igaz-e vajon, ami sokszor elhangzik: hogy a populistának nevezett programok gazdasági katasztrófába taszítanák Magyarországot? Ezek és hasonló kérdések foglalkoztattak esszém írásakor.

Tradicionális-e a mai magyar populizmus?

Hazai kritikussai a mai magyar populizmust olykor *archaizáltak*: xenofób és antikapitalista vonásait a világháború előtti népi-nemzeti mozgalomból, Csurka esetében pedig részben a szélsőjobbaldali hagyományból vezették le. Az ilyen értékelés szerint a mai magyar populizmus ideológiai képzetében nem a szellemi átvétel vagy az innováció, hanem a *tradíció* játssza a döntő szerepet. Úgy vélem, hogy ez a portré nem egészében elhibázott ugyan, de nem pontos, és nem is teljes.

Igaz, amikor Csurka István a lelki elfáradás, idegbetegségek, alkoholizmus, önpusztítás, öngyilkosság, biológiai betegség, nemzeti közöny, belviszály, önműködés és idegenimádat gyötörte nemzetünkről ír, Bibó kifejezésével élve valóban az „eltorzult alkat és zsákutcás történelem” háború előtti szorongásait aktualizálja ([7] 16.). Néha Torgyán József is él erre emlékeztető retorikával.

Amikor pedig a beteg Magyarorszáért részben az *idegeneket* teszi felelőssé, Csurka azt az egykor a népiek egyes csoportjaitól a szélsőjobbaldalig népszerű gondolatot eleveníti fel, melynek lényegét Bibó fogalmazta meg kritikájában: „a magyar a magyarban valamiféle nem magyarnak a hatására veszett el” ([3] 572.).

Ami végül a kifejezőmód egyes részleteit illeti, az sem kétséges, hogy a nemzet megromlása mai felelőseit kereső indulatában Csurka olykor egészen a harmincas évek szélsőjobbaldali programjainak, közelebről szerintem a *nemzetiszocializmus korai, plebejus áramlatainak* a szóhasználatáig kalandozott el. Első pillantásra ezen érvei köszönnek vissza politikai antiszemitizmusában, az összeesküvéselméletben, a nemzet nyomorának, genetikai romlásának, és az

Ez az írás az „Örökség – utánpótlás – felfedezés” c. konferencián (MTA Közgazdaságtudományi Intézet, OTKA T4908) elhangzott előadás szerkesztett változata. (A többi előadást lásd 2000, 1996. április, május, Közgazdasági Szemle 1996. április, május.)

életkérdésnek a felvetésében. Mindez Torgyán Józsefre nem jellemző. Ezzel szemben a szövetszerű összevetés egyáltalában nem zárja ki, hogy párhuzamot vonjunk a Magyar Út Körök Mozgalom vezérének helyzetértékelése, és például a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt vezére, Böszörmény Zoltán által az 1930-as évek elején vallott nézetek között. (A pártprogramokból vett idézeteket a főszöveg tehermentesítése végett jegyzetekben közlöm.)

Mégis egyoldalúnak tartanám, ha Csurka populizmusát mindössze a magyar népi-nemzeti, illetőleg a plebejus nemzetiszocialista tradíció összefüggésében értékelnék. Amint tovább haladunk az összehasonlításban, kiderül, hogy a retorikai hasonlóság egyrészt eltérő gazdaság- és társadalompolitikai elképzeléseket takar, másrészt az is, hogy a magyar populisták retorikája aligha pusztán nemzeti meghatározottságú, inkább egy terjedelmesebb ideológiai családja helyi elágazása.

Az alábbiakban, több lépésben, azt próbálom igazolni, hogy *olyasfajta populizmus, mint Csurkái vagy Torgyáné, nem volt még Magyarországon*. Programjukban szerintem nem pusztán a népi-nemzeti hagyománnyal, nem is a plebejus nemzetiszocializmus életre kelt kísérletével, hanem sokkal korszerűbb, bonyolultabb és vegyesebb képzetel szembeesülünk, aminek megfejtése sok mindent megmagyarázhat mind nézeteik aktualitásából, mind Torgyán figyelemreméltó politikai sikeréből.

Mindenekelőtt tudjuk, hogy az egykori népi-nemzeti programban a retorikához sok tekintetben hű gazdasági koncepció is helyt kapott. A harmadik utas elképzelések értékelésére nem vállalkozhatom ebben a vázlatban ([4], [5], [15], [17], [20]).

Ami viszont a plebejus nemzetiszocialista pártokat illeti, egyes fontos követeléseik arra mutatnak, hogy – etatis-ta és populista – gazdasági elképzeléseik ugyancsak összhangban voltak retorikájukkal.

Nemcsak Böszörmény pártja, hanem például a Meskó Zoltán vezette Nemzeti Szocialista Magyar Földműves és Munkáspárt is követeléseik között szerepeltette például: „az anyagi javak arányos megosztását” ([18] 283.); „minden munkás részére munkaalkalomnak az állam által való biztosítását, és minden földműves részesítését a földből ingyenesen” (uo. 284.); „a nagyáruházak azonnali kisajátítását, és bérbeadásukat olcsó áron kisiparosok részére, az összes kisiparosok legmesszebbmenő figyelembevételét valamennyi közszállításnál” (uo.); „valamennyi, eddig társadalmi úton működő üzem államosítását” (uo.); illetve „valamennyi nagyüzem és bánya nacionalizálását” ([18] 316.); „haszonrészeseledést a nagyüzemekből” (uo.); „az irányított termelést és a termelt javak racionális szétosztását biztosító tervgazdálkodást” (uo.); „a nemzetközi nagytőkének fizetett uszorakamatok leállítását” (uo. 317.); „a hitelnyújtás államosítását” (uo.); majd a pénzüzetek államosítását ([18] 355.) „a szabadkőműves és nemzetközi zsidó nagytőke érdekképviseleti szerveként működő Nemzetek Szövetségéből való kilépést” ([18] 349.); „igazságos, szociális és progresszív adórendszert a közszükségleti cikkeket terhelő forgalmi és fogyasztási adók eltörlésével” ([18] 355.).

Mindezzel szemben Csurkánál vagy Torgyánál, mint a későbbiekben bemutatom, az effajta gazdasági követel-

seknek többnyire inkább az ellenkezőjét találni, programjuknak egészen más az arculata.

Nyitva marad a kérdés: miért használnak a mai magyar populisták a háború előttire emlékeztető érveket és retorikát, ha egyszer a megfelelő gazdasági elképzelésekhez aránylag oly kevés a zűk? Vajon elegendő magyarázat-e retorikai választásukra, hogy gondolkodásuk hagyománykövető: ennek a hagyománynak a követője? Aligha, hiszen hasonló tartalmú gondolatok egészen más szellemi hagyományú mozgalmakban, és más történelmi tradíciójú országok politikai áramlataiban is fellelhetők.

A nemzetközi pénzügyi szuperstruktúra uralmát, a bankvilág összefonódásait, a nemzetek kiszolgáltatottságát, a „kamatrabszolgásgot”, az elmaradottság szimptomáit és következményeit például sok mai magyar és külföldi baloldali gondolkodó és mozgalom sem ostorozza kisebb vehemenciával, mint Csurka, vagy a hazai szellemi tradícióban feltételezett elődei.

Sőt a nemzetközi baloldal egyes mai áramlataiban még az a – mind Csurka kiáltványaiban, mind a háború előtti gondolatvilágban felmerült – feltevés is megfogalmazódik, hogy a függőség fenntartása: *harcmodor*. Eszerint a kapitalizmus perifériáján, ezen belül Kelet-Európában, nem egyszerűen a fejlett világnak való *alárendelődésről*, hanem a fejlett országok általi tudatos *alávetésről*, nem *eladósodásról*, hanem elhatározott *eladósításról* kell beszélni. Susan George, a harmadik világ baloldali elemzője például az adósságválság teremtette függőség tudatos fenntartásával, világhatalmi kiaknázásával vádolja a hitelezőket. Ma olyan világban élünk, írja, „ahol a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank, mint a nagyobb hitelező országok képviselői, földgolyónk legbefolyásosabb *politikai* tényezőivé lettek. Több tucat harmadik világbeli országot fosztottak meg döntéshozó hatalmától, miközben a nemzetközi banktőke követelményei sokkal szabadabban érvényesülnek, mint bármikor.” ([12] 84.)

Az a Csurka által a poszt-kommunizmusra adaptált megállapítás is régóta nagy súllyal szerepel az irodalomban, hogy a nemzetközi pénzügyi-nagyvállalati szuperstruktúra nem közvetlenül, hanem helyi „szállásosinálói”, „szövetségesei”, „haszonélvezői” közvetítésével uralkodik az alávetetteken (uo.). Mi több, ehhez hasonló a központi gondolata a függőségelmélet nagyrészt Latin-Amerikában kidolgozott, korszerűsített, történelmi-strukturalista változatának is ([6]). Eszerint a harmadik világ országaiban egyes társadalmi és gazdasági erők – az exportban és importban érdekelt üzletemberek, a multinacionális cégek menedzserei, a fejlett világban kiképzett vezető technokrácia és tisztikar, végül pedig a nemzetközi integrációban mind kulturális okokból, mind fogyasztási szokásaik alapján érdekelt felső-középosztályi csoportok – érdekei egybeesnek a nemzetközi vállalati és pénzügyi világéival. Nem meglepő tehát, ha a közös érdekeiket kifejező gazdaságpolitikát – a pontos adósságfizetést, a nyitott áru-, tőke- és pénzpiacokat – propagálják, s az ilyen stratégiát képviselő „internacionalista” koalíciókat igyekeznek politikai hatalomra juttatni ([19] 52–53.).

A latin-amerikai függőségi eszmékre való hivatkozással visszaérkeztünk a populizmus problematikájához és ideoló-

giájához. A latin-amerikai populista elnökök – például Perón 1946–55, illetve 1973–76 között Argentínában, Ibáñez, továbbá Allende 1952–58, és 1970–73 közt Chilében, Belaunde, Velasco, illetve García 1963–68, 1968–75, és 1985–90 között Peruban, Sarney 1985-től 1990-ig Braziliában, végül Echevarría, és Portillo 1970–76, és 1976–82 között Mexikóban –, egytől egyig alkalmazták a függőség, a nemzetközi kizsákmányolás, az IMF, a Világbank, a nemzetközi bankok és a multinacionális vállalatok túlzott hatalma, illetve helyi komprádor-burzoá, agrár-oligarcha, és felső-középosztályi képviselőik tevékenysége leleplezésének és ostorozásának retorikáját. Ennyiben Csurka retorikája az övékével legalább annyira rokonsághozható, mint hazai elődeiével, vagy a harmadik világot féltő baloldali szellemi áramlatokéval.

Eszerint pusztán a világháború előtti szellemi tradíció aligha lehet kulcs a mai magyar populizmus gondolatvilágának és szóhasználatának megértéséhez. Ehhez képest Csurka (és kisebb mértékben Torgyán is) aránylag modern és kimunkált formában alkalmazza a baloldalra, a korszerűsített függőségelméletekre, illetve a latin-amerikai populizmusra emlékeztető érveket. S ha Csurka fordulatai olykor a hazai népi-nemzeti, illetve a plebejus nemzetiszocialista szellemvilág utánérzetét is keltik, arra a hagyománykövetés mellett a történelmi helyzetek hasonlósága is magyarázatot adhat. Magyarország akkor is, ma is, mely gazdasági és identitási válsággal, és annak kihívásával szembesült, hogy kilábalás mely útját válassza. Az alkalmazkodás mintáira akkor is, ma is nagymértékben hatottak a nemzetközi tényezők.

Populista program: Latin-Amerikában és Magyarországon

Ami a latin-amerikai párhuzamot illeti, csakúgy, mint korábban a magyar népiek, vagy a plebejus szélsőjobboldal esetében, azt találtam, hogy az egykori populista kormányok gazdasági stratégiája összhangban volt retorikájukkal.

Sőt a latin-amerikai populista epizódok olyan komplex gazdaságpolitikai csomagtervek végrehajtásával jellemezhetők, amelyeket speciális politikai célra terveztek. Ez a cél legtöbbször az alsó-középosztályok, a városi, szervezett, bérből és fizetésből élő rétegek, valamint a belpiacra szakosodott magánvállalkozók és állami vállalatok politikai támogatásának megszerezése vagy megtartása volt. Ugyanakkor az ilyen programok az alulfejlettség problémájára is megoldást kerestek: aktivista, állami újraelosztó intézkedésekkel, a terhek kiegyenlítésével próbálták a munkásokat bevonni a gyorsított iparosítás folyamatába. A populista gazdaságpolitika jövedelmeket újraelosztó hatásainak nemcsak kedvezményezettjei, hanem kárvallottjai is voltak: a külföldi vállalatok, a többnyire vidékre és az agrár-szektorba összpontosuló exportőrök, és a nem állami nagyipar ([16]).

A populizmus mint kormánypolitika nem a „rendetlenség” szinonimája volt tehát, hanem egyes gazdasági érdekek mások rovására történő rendszeres érvényesítésének politikai kiaknázása.

Ezt a célt az alábbi gazdaságpolitikai eszközök szolgálták.

Költségvetési deficittel finanszírozott programok a belpiaci kereslet és a fogyasztás élénkítése, béremelések és ár-ellenőrzés a jövedelmek újraelosztása érdekében; valamint ellenőrzött vagy felértékelte valutaárfolyam, amely az inflá-

ció csökkenését és a belpiacra szakosodott ágazatok béreinek és profitjainak növekedését volt hivatott biztosítani. A populista epizódokhoz sokszor specifikus intézményi és szerkezeti politikák, például a bankrendszer, a nagyvállalatok államosítása, földreform is kapcsolódtak. Nem egy esetben adósságfizetési moratóriumra, illetve a Valutaalap, a Világbankkal és a nemzetközi bankvilággal fenntartott kapcsolat megszakítására is sor került ([10], [16]). Az elemzők közül sokan egyetértenek abban, hogy a latin-amerikai populista politikusok figyelmen kívül hagyták politikai céljaik makrogazdasági korlátjait. A populizmus gazdasági arcúlatát egyéni színnel festi alá Perónnak 1953-ban Ibáñezhez, Chile elnökéhez írt levele.

„Kedves barátom: adj meg mindent amit lehet, a népek, különösen a munkásoknak. Ha úgy találnád, máris túl sokat nyújtottál, adj nekik még többet. Nem marad el az eredmény. Mindenki a gazdasági összeomlás rémképével riogat majd. Csakhogy az tiszta hazugság. A gazdaság mindennél rugalmasabb, s csak azért tart tőle mindenki, mert senki nem ismeri a természetét” (idézi: [14] 102.).

Ha mármint a hazai populista programokat az egykori latin-amerikai populista epizódok gazdasági gondolkodásmódjának, illetve csomagterveinek mércéjével mérjük, szembetűnő Csurka és Torgyán stratégiájának óvatossága, célkitűzéseik nagyon is visszafogott radikalizmusa.²

Ebből a szempontból az egyik fontos, bár a hazai populizmus programjaiban viszonylag kevésbé artikulált különbség a makrogazdasági vonalvezetés, illetve ennek társadalompolitikai újraelosztási implikációi között van. Mint elhangzott, a latin populizmus makrogazdasági, főként fiskális keresletteremtő eszközökkel, nagy társadalmi és gazdasági szektorok közötti, nagyvonalú jövedelem-újraelosztási programokat igyekezett megvalósítani. Az inflációs deficitfinanszírozáshoz részben amiatt fordultak a populisták, mert a redistribúció adóztatáson keresztül járható útjai nem álltak nyitva a közteherviselés kikerülésének módszereiben járatos kis létszámú elitek uralta Latin-Amerikában.

Mind Csurka, mind Torgyán mármint, hevesen ostorozták ugyan programjaikban a fiskális-monetáris restriktiót, de nem állítják, hogy helyette az állami, költségvetési expanzió, a makrogazdasági eszközökkel történő redistribúció lenne a megoldás. Ezzel szemben adó- és kamatcsökkentést, vállalkozásösztönzést szorgalmaznak, valamint az adómorál javítását. A magyar populista gazdasági csomagok a latin-amerikaiakhoz képest sokkal inkább *kínálati oldalú* javaslatok együttese. Központi problémájuk nem a makro-újraelosztás, hanem inkább az *eliten belüli, a különböző hatalmi csoportok közötti „igazságosabb” elosztás*. Ezt célozzák többek között a privatizáció folyamatos és utólagos kontrolljára, felülvizsgálatára, vagy a vagyondezsmára vonatkozó javaslataik is ([2], [22]).

Populizmus és gazdasági liberalizmus a mai Magyarországon

A magyar populizmus lényegéhez újabb lépéssel kerülünk közelebb, ha megértjük, hogy az első helyen megnevezett szellemi ellenfelével, a hazai átalakítási stratégiában ura-

lomra jutott neoliberalizmussal és az azt képviselő politikai pártokkal való ellentéte mindenekelőtt ideológiai formában is megfogalmazott, *elitek közötti konfliktus*. Ebben az értelmezésben nemcsak Csurka és Torgyán eszméinek tartalma bizonyul – legalább részben – „modernnek”, hanem a populizmus és ellenfelei közötti kiélezett *politikai ellentét* is.

Ha az előbbi állításom igaz, akkor a mégoly kiélezett politikai és ideológiai viszály is meg kell engedje, hogy számos – az elit egészének közös érdekei szempontjából mérvadó – stratégiai gazdasági kérdésben akár még retorikájuk célpontjaival, fő politikai ellenfeleikkel is egyetértessenek a magyar populisták.

Az alábbiakban mozgalmi és pártprogramokból vett idézetek alapján vetem össze, valójában mennyire áll távol riválisai nézeteitől az, amit a magyar populisták az adósságmenedzselésről, az IMF-fel szemben elfoglalt pozícióról, az európai csatlakozásról, a privatizációról, a külföldi tőkéről, az állam szerepéről, vagy az adózásról gondolnak.³

A tételes szövegszerű összevetésből annyi látszik, hogy mindazzal szemben, amit sokan hisznek róluk, gazdasági stratégiai javaslataikban sem Csurka, sem Torgyán nem kalandoztak túl messzire a gazdasági átalakítás szociálliberális áramának gondolatvilágától. Sőt számos stratégiai kérdésben sokkal közelebb állnak akár még a magyar liberalizmushoz is, mint a latin-amerikai populista mozgalmakhoz, vagy a háború előtti magyar populizmus gazdasági elképzeléseihez.

Groteszk hasonlattal élve: ha például a *csurkista és a peronista mozgalmak valaha is egyazon politikai színtéren vetélkedtek volna, ami a gazdasági stratégiájukat illeti, alighanem ellenfelei lettek volna egymásnak, nem szövetségesei.*

Vagy megfordítva: *ha például az SZDSZ és a Független Kisgazdapárt nem ugyanazon politikai arénában vetélkednének, akkor egymásnak nem ellenfelei, hanem akár koalíciós partnerei is lehetnének. Gazdaságstratégiai elképzeléseik ezt legalábbis nem feltétlenül zárják ki.*

Esszém befejező részében e paradoxonokra keresem a magyarázatot.

Előbb azonban néhány lehetséges ellenvetéssel foglalkozom.

Az egyik, hogy a populista programokban más is van, mint amire felfigyeltem, többek közt sok olyasmi is, ami ellentétben állhat a fent idézett elvekkal és prioritásokkal. Nem zárom ki, hogy ez így van, magam is találtam rá példát.

Csak hogy egyrészt ez alighanem minden pártprogramra igaz, ennyiben a hazai populista programok semmiképpen sem kivételesek. Másrészt pedig, eltekintve egy-egy bombasztikusabb javaslattól – például a Csurka által a Nemzeti Bank valutatartalékából felépíteni kívánt modern iskolavároستól, vagy Torgyán ifjúsági lakásprogramjától –, a felmerült egyéb gazdasági ötletek (még ha a retorika sokszor nem is) nagyrészt belül vannak a szalonképes közgazdasági vita határain. (Miért kellene például eleve szalonképtelennek, vitára sem érdemes populista hőzöngésnek tartani azt a gondolatot, hogy az energiarendszernek, vagy a nagy bankoknak magyar tulajdonosokhoz kellett volna kerülnie?)

A másik lehetséges ellenérv, hogy a populista naggyűlések, demonstrációk és a tömegkommunikációs megnyilatkozások üzenete az esszémben összevetett gazdasági alapelvek vonatkozásában is jóval szélsőségesebb lehet, mint a párt- vagy mozgalmi programoké, elemző kiáltványoké. Ennek magam is sok jelét láttam. Ezért az állításaimat illetően kézenfekvő hangsúlyoznom: azok csak addig és annyiban érvényesek, amíg és amennyiben az itt elemzett dokumentumok is azok.

Felvethető végül, hogy bármi legyen is a mozgalmi és pártprogramok tartalma, a visszafogott gazdasági stratégia csak „védőszíne” a mai magyar populizmusnak: mimikri, amivel a többi párt szalonképes stratégiai színtelenségébe belesimul, s ha hatalomra kerülne, egészen más gazdasági elvek szerint kormányozna.

Lehet ettől tartani, én mégis azt gondolom, hogy az itt tárgyalt gazdaságstratégiai kérdésekben az „ártatlanság vélelme” vagy mindegyik politikai irányzatnak kijár, vagy egyiknek sem. Egyébként pedig aligha lenne logikus, hogy populista pártok előbb az alapelveikben a liberális szükségstratégiákra emlékeztető programjaikkal magukhoz édesgetik a választók tömegeit, majd támogatásukat radikális ígéretek híján is megszerezvén, kormánya kerülésükor fékevesztett költségekbe, valamiféle nép-nemzeti gerincű gazdaságpolitizálásba kezdenének. A logika épp az ellenkezőjét diktálná, s tapasztalat is inkább az ellenkezőjéről van szerző a világban: az ígérgető, populista kampányokat követő drasztikus nadrágszjímeghúzásról. Végére is a választókat toborzó ígéreteknek, ha egyáltalán valahol, mégiscsak a pártprogramokban lenne a helyük.

Magyarázatok és következtetések

Mi okozza a gazdasági programok hasonlóságát, a meghökentető mértékű – jóllehet a sajtó által jóformán meg sem említett – konvergenciát, aminek alapján, legalábbis elméletben, Magyarországon akár még a politika és az ideológia ellentétes pólusain elhelyezkedő erők is koalícióképesek lehetnének?⁴

Profán, de részben talán helytálló magyarázat lehet, hogy a pártprogramírók egymás intézkedéslisát másolják, s feladatukat főként a nagyjából hasonló alapelvek és prioritások szerint összeállított gazdasági programok – populista, szocialista, kereszténydemokrata, vagy épp liberális hangnemű – „megzenésítésében” látják. Ezt az indoklást egészítené ki, hogy a programok mögött meghúzódó, anonim vagy nevüket vállaló tanácsadók végső fokon egyazon szakértelmiség, illetőleg ugyanazon bürokrácia tagjai, s e körökben Magyarországon mindenki jól ismeri: mi a határ a „szalonképes” és a „szalonképtelen” közgazdasági javaslatok között. Más bürokrácia, más szakértelmiség pedig egyszerűen nincsen: ez kicsiny ország.

Ez azonban nem magyarázza meg, miért épp nagyjából a neoliberalis rendszerátalakítás stratégiai alapelvei – az állam karcúsítása, dereguláció, a privatizáció, a külföldi tőkeimport, a hűséges adósi szerep, az uniós csatlakozás és a szabadkereskedelem – körül konvergál a hazai összes pártprogram a politika egyik peremétől a másikig.

Ezzel összefüggésben régóta foglalkoztat a kérdés: vajon miképpen befolyásolják a gazdasági átalakulás menetét a pártok sajátos, ideológiai szempontból is színezett gazdasági elképzelései? Már jó néhány éve nem csupán Magyarországon, hanem Kelet-Európa más országaiban is azt ta-

pasztalni, hogy a követett gazdaságpolitika eléggé keveset tükröz megfogalmazói és végrehajtói valószínűsíthető ideológiai preferenciáiból, vagyis ebben az értelemben jó-részt színtelennek látszik. Egyelőre kerüljön bárki is hatalomra a térségben, nagyjából ugyanazt a nemzetközi pénzügyi szervezetek által jóváhagyott és az Európai Közösség által is támogatott gazdaságpolitikai főirányt folytatja, ami miatt elődeit a reformok kárvallottjai kiszavatták a hatalomból.

Egy korábbi írásomban ezt azzal magyaráztam, hogy a politika mozgá szabadságát a gazdaságpolitikai irányzat megválasztásában minimálisan csökkentették a kedvezőtlen makrogazdasági feltételek és a szigorú nemzetközi játékszabályok ([13]). Jóllehet a gazdasági válság és a nemzetközi köztársaságok együttese nem teljesen iktatja ki a politika befolyását, de ami a gazdasági témákat illeti, egy, a konszenzusos gazdaságpolitikai főirányon belüli, aránylag szűk területre korlátozza a demokratikus versenyt. A szükség-helyzet és a nemzetközi elkötelezettséget jelentő, meghozott politikai döntések azoknak a gazdaságideológiai elveknek – többek között a baloldali vagy a populista elképzeléseknek – a tettekre váltását is meggátolják, amelyekkel a politikai aréna szereplői hagyományosan megkülönböztetik magukat egymástól a választók előtt.

E magyarázathoz ez az írás azzal a felismeréssel járul hozzá, hogy a belső és a nemzetközi feltételek szorítása nem csupán a kormányra kerülő politikai erők gazdasági cselekvési terét szabja szűkre, hanem már egy lépéssel előbb is hat: a pártprogramfókusz fantáziájának csapongását is jócskán visszafogja. Mi több, úgy látszik, hogy e korlátokat nem csupán a mérsékelt pártok, de még a retorikájukban egyébként szélsőséges politikai erők is respektálják.

Ha ez igaz, s vele együtt az a korábbi állításom is, hogy a mai magyar populizmus az új világrendhez igazodó, válsággal küzdő, közepes jövedelmű ország gazdasági veszteségeinek általános érdekeire hivatkozva elsődlegesen egyes, a vesztes szerepétől tartó elit- és középosztályi csoportoknak az érdekeit igyekszik megjeleníteni, akkor segít annak megértésében, miért oly óvatos, és valójában miért oly kevéssé „populista” a program. Logikus ugyanis, hogy az eliten belüli – vagyoni, pozicionális és hatalmi – újraelosztás követelése ne az elit egészének közös érdekei szempontjából követendő gazdaságpolitika ellenpontjaként, alternatívájaként, hanem azon belüli variációként fogalmazódjék meg. Más szóval úgy vélem, a magyar populista vezérek pontosan tudják: a nemzetközi pénzügyvilág agyonijesztgetése, a mértelen költségvetési expanzió szorgalmazása, Európa elutasítása, vagy a privatizáció leállításának támogatásának érdekeit is sértené: nem véletlen tehát, hogy mindezt nem is szorgalmazzák.

Ez az oka, hogy Magyarországon eredeti együttessé kapcsolódhat össze a szélsőséges populista, antiszemita, antiliberalis és antikommunista retorika a neoliberalis gazdaságátalakítási stratégiának mindössze egyik – valamelyest talán etatistább, expanzívabb, és protekcionistább – alváltozatát képviselő „alternatív” és „populista” gazdaságpolitikai javaslatokkal.

Részben még mindig megválaszolatlan azonban a kérdés: miért annyira fontos a *retorikai harmadik út* a magyar

populista számára, ha alapjában ők sem látnak más gazdasági kiutat, mint a kibékíthetetlen ideológiai ellentétek fogalmaiban lefestett riválisaik?

Válaszomban abból a feltevésekből indulok ki, hogy minél korlátozottabb a képviselhető gazdaságpolitikai alternatívák köre, annál nagyobb szerepet játszhat a pártok választói imázs, identitása megteremtésében egyrészt a gazdaságon kívüli elvi kérdésekben elfoglalt pártálláspont, másrészt a célszerűen megválasztott retorika ([21]).

Retorikájuk révén, ha gazdasági stratégiájuk alapján nem is, a mai magyar populistaik tényleg riválisaik politikai és ideológiai ellenpólusaként határozhatják meg magukat, vagyis ebből a szempontból tiszta helyzetet teremthetnek választók előtt. Csakhogy egyáltalán nem biztos, hogy ezzel nyernek is valamit. Miért nem tudott Csurka István soha igazi politikai tőkét kovácsolni a populizmusból? Miért lehet vonzóbb a választók nagy csoportjai számára a populista retorika torgyáni változata? Talán mert mindent összevéve is, kevésbé megkeseredett és kevésbé szélsőséges, azaz saját műfaján belül középre húz. Torgyán képes arra, aminek a Magyar Út Körök vezére soha nem volt mestere: a folyamatos, ügyes egyensúlyozásra a még „elfogadható”, s az „elfogadhatatlan” retorikai határvidékén.

Torgyán József politikai sikere arra utal, hogy a populista retorikában kellő politikai tehetséggel igenis jól kiaknázható esélyek rejlenek. De konkrétan miből fakadnak ezek? Vajon mi lehet meggyőző a mai magyar populizmus érvanyagában?

Mindenekelőtt talán az, hogy bár olykor elfogadhatatlanul szélsőséges formában, de mégiscsak nemrégiben még valódinak tartott dilemmákra utal vissza. Az emlékeim azt sugallják, hogy a rendszerváltás ma megvalósuló forgatókönyve, illetve annak populista kritikája sokkal inkább *egy tőről fakad*, mint amennyire ezt mai éles szembenállásuk látni engedi. Más szóval a ma a populizmus által felvetett politikai, gazdasági, elvi-etikai problémák és megoldások között sok olyan akad, ami a rendszerváltás hajnalán még mai ideológiai ellenfelei számára sem esett kívül a képviselhető álláspontok vagy legalábbis a fejtörést okozó, komolyan vett dilemmák körén. Ezért sem tartom kielégítőnek ha a rendszerváltás győztessé vált programjainak, illetve populista kritikájuknak a politikai küzdelemben kiélezett szembenállását kizárólag az örök, eredendő ellentétükre való utalással – urbánus-népies, tradicionális-modernista, kozmopolita-nemzeti –, eredetmítoszokkal magyarázzák.

Az előzőekkel összhangban a populista gondolatot és retorikát bizonyos értelemben a hivatalos átmenet-forgatókönyvek *görcsbetűikre* tartom. Részben ez lehet a forrása a populista érvelés nem jelentéktelen erejének, realista elemeinek is. Magyarországon részben a populizmusra testálódott rá egyes olyan kérdések – például az állam átalakításban játszott szerepe, az agrárszektor sorsa, a külföldi függőség, az elitcsere, a privatizáció igazságossága, a korrupció elleni küzdelem – felvetése és politikai képviselete, amelyekről a hivatalossá vált rendszerváltási felfogásban többnyire de facto még azelőtt berekesztődött a vita, hogy igényes, szakmai és morális szempontok szerint egyaránt jó lelkiismerettel képviselhető álláspont született volna.

Lehet ezt persze sok mindennel, például értékválasztásokkal, pragmatizmussal, politikai célszerűséggel, szellemi igénytelenséggel, vagy épp ellenkezőleg, felelősségérzettel magyarázni. Ugyanakkor mégiscsak áldatlan az a munkamegosztás, amelyben a rendszerváltozás egyes nagy kérdései a szalonképes diskurzusból kiszorulva egyre inkább a perifériára, a politikai szélsőségek nyelvzetében fogalmazódnak meg. Ennyiben a populista érvelés viszonylagos gazdagsága és sokoldalúsága közvetve voltaképpen a szalonképes közgazdasági és politikai vita szegényességét, túlzott technicizálódását, és sok esetben kifejezett morális renyhességét vagy farizeuskodását is minősíti.

Látható végül, hogy a populista program nemcsak a például a neoliberális eszmerendszer által érdektelennek minősített vagy megkerült, de mindenestre tartalmi válasz nélkül hagyott problematikával gazdagodik. A populizmus szellemi terepe és érvanyaga sokat bővült azáltal is, hogy – problémánként más és más okból – a mai magyar baloldal sem bolygatja az elitcserének, az adósságproblémának, a külföldi függésnek, az Európai Közösséghez való csatlakozással járó áldozatoknak – elvileg a baloldal érvelési profiljába tartozó – ügyeit.

Minél kisebb a hatalmon lévő pártok gazdaságpolitikai

választási szabadsága, minél kevésbé érvényesülhetnek a gazdaságpolitikával kapcsolatos eltérő ideológiai preferenciák, minél szűkebbre szabott a szalonképes gazdaságpolitikai és fejlesztésstratégiai diskurzus terepe, annál több olyan valódi probléma söprődik a szőnyeg alá, amelyek kitérőmozdulatára és politikai explozivitására építve akár reménytelen induló helyzetből is számottevő politikai erőt kovácsolhat össze egy-egy tehetséges politikai vállalkozó.

Minthogy meggyőződésem, hogy szélsőséges populista gazdasági program alapján itt és most talán még egyetlen évig sem lehetne az országot kormányozni, megkockázatom: ha populista erők kormányzati esélyhez jutnának, gazdaságpolitikájukban aligha lennének szélsőségesek, ehelyett forogatókönyvüket alighanem még inkább a ma szalonképesnek tekintett megoldásokhoz igazítanák. Ugyanakkor, hogy populista retorikával politikai népszerűséget lehet szerezni, sőt esetleg kampányt is lehet nyerni, azt számos nemrég latin-amerikai és kelet-európai választási eredmény példázza Fujimoritól Menemig és Pérezig, Zsirinovszkijtól Milosevicig vagy Meciarig.

A magyar populizmus politikai vállalkozása ebben a tekintetben sem áll példa nélkül a mai világban.

I R O D A L O M

- [1] A liberális megoldás. A Szabad Demokraták Szövetsége válságkezelő programja. Szabad Demokraták Szövetsége, Budapest, 1991.
- [2] A Magyar Út Körök Mozgalom programja (tervezet) *Magyar Fórum*, 1993. június 24. 15–21.
- [3] Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949.* Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 569–621.
- [4] Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom.* Püski, Budapest, 1989.
- [5] Bozóki András: Vázlat három populizmusról: Egyesült Államok, Argentína és Magyarország. *Politikatudományi Szemle*, 3 (1994), 3. sz. 33–69.
- [6] Cardoso, Fernando, Henrique és Enzo Faletto: *Dependency and Development in Latin America.* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1979.
- [7] Csurka István: Gondolatok a Magyar Út Körök Mozgalom készülő programjához. *Magyar Fórum*, 1993. június 3. 15–21.
- [8] Csurka István: Keserű háttország. *Magyar Fórum*, 1992. december 24., és december 31.
- [9] Csurka István: Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. *Magyar Fórum*, 1992. augusztus 20.
- [10] Dornbusch, Rudiger és Sebastian Edwards: The Macroeconomics of Populism in Latin-America. *World Bank Policy, Planning and Research Working Papers*. 1989, 316. sz.
- [11] *Fordulat, biztonság, felemelkedés. Szabad Demokraták Szövetsége, választási program.* Szabad Demokraták Szövetsége, Budapest, 1994.
- [12] George, Susan: Az adósságkezelés mint harcmodor. Fordította: Melis Ildikó. *Liget*, 7 (1994), 2. sz. 77–87.
- [13] Greskovits Béla: Politika – gazdasági szükséghelyzetben. A gazdasági populizmus hiánya Kelet-Közép-Európa átalakulásában. *Közgazdasági Szemle*, 40 (1993), 7–8. sz. 625–645.
- [14] Hirschman, Albert, O.: The turn to authoritarianism in Latin America and the search for its economic determinants. In Albert O. Hirschman: *Essays in Trespassing. Economics to Politics and Beyond.* Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1981. 98–137.
- [15] Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- [16] Kaufman, Robert és Barbara Stallings: The Political Economy of Latin American Populism. In Dornbusch, Rudiger és Sebastian Edwards szerk. *The Macroeconomics of Populism in Latin-America.* University of Chicago Press, Chicago, 1991, 15–33.
- [17] Lackó Miklós: *Válságok-választások.* Gondolat, Budapest, 1975.
- [18] *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- [19] Stallings, Barbara: International Influence on Economic Policy: Debt, Stabilization, and Structural Reform. In: Stephan Haggard és Robert R. Kaufman szerk. *The Politics of Adjustment. International Constraints, Distributive Conflicts, and the State.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1992. 41–89.
- [20] Szárszó 1943. *Dokumentumok.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- [21] Tóka Gábor: The Impact of Various Policy Domains on Politicians' Coalition Preferences in East Central Europe. Az *European Science Foundation* által „Transition and Power” címmel 1996 április 19–21. között Cambridge-ben rendezett konferencián elhangzott előadás. Kézirat
- [22] Torgyán József: *Hazánk holnap. Kisgazda Program I. Az alternatív gazdaságpolitika. Célok és lehetőségek II. Független Magyar Újság melléklete.* Budapest, 1995. október.

J E G Y Z E T E K

1. *Függőség és a nemzetközi szuperstruktúra*
„Pénzügy, bankrendszer, Nemzeti Bank, a nemzetközi hitelező rendszerhez való tartozás, illetve az attól való függőség ebben az utolsó reformkommunista szakaszban vált olyan meghatározó elemévé a változásnak, amin nem lehet változ-

tatni” [9].

„A rendszer gúlája tehát ez volt, egészen a bukás előtti pillanattig. Alul Nyírtass népe, rajta az állami gazdaság, azon a konzervgyár, fölötté a bank. ... Alul a kisember, az alkalmazott, a kistulajdonosok, a fogyasztók erdeje, rajtuk, fölöttük a

nagyvállalatok, a Mamutok, akiknek beszállítanak, amelyekben dolgoznak és amelyektől függenek. És ezek fölött mi van? A Bank" [8].

„Évek hosszú sora óta nemzetközileg megszervezett pusztító és kirabló hadjáratral állunk szemben. A sok nagybank, kartell csak a nemzetközi demokrata-kapitalizmus érdekeit szolgálja, annak szerves része. Ezek pusztítják a földművest, kisiparost, kiskereskedőt és minden dolgozót" ([18] 280.).

Mi okozza a nemzet nyomorát?

„Fel kell rázni a magyarságot, hogy az ország idegenek által való elfoglalása, s az idegenek vezető szerephez jutása, s végül az itt maradt bennszülött lakosság cselédsorba jutása ennek a némenklaturás pénzügyi politikának a következménye" ([7] 19.).

„Tudjuk, hogy mi az oka a mai nagy népnymornak. Mindez az idegen erkölcsű és szellemű üzerek hosszú évtizedes gazdasági és szellemi garázdálkodására vezethető vissza. ... Ez a demokrata-kapitalizmus megszüntet minden olyan vállalkozást, üzemet, ahol nem lehet százszázalékos rablást űzni a dolgozók rovására. Tudatosan fokozza a munkanélküliséget és tömegnyomort, amelyeknek létrejötte uralmuk megvalósulásának előfeltétele" ([18] 279.).

Az alávetés módszerei

„A zsugorító politikából következő leértékelődésre azért van szükség, hogy a megvásárolni szándékozott vagyontárgyakhoz tetszés szerinti áron és az általuk kijelölt személyeknek lehessen hozzájutni" ([7] 20.).

„S ebben a zűrzavaros lében aranyhalak fickándoznak, a privatizációs tanácsadó cégek, amelyek kiszállnak a vállalatokhoz, megkérdzik a csődös vállalatvezetőt, mi a kívánsága, felveszik a rendelést, mennyire kívánja a vezetés leértékelni a céget, ahhoz méri a tanácsot, s keresnek egy vevőt a leértékelt árura. Ez jó a vevőnek, és hálás is érte. Jó a csődös vezetőknek, mert a vevő nekik is hálás, és megmaradhatnak. Elképzelhetetlen összegű hálapénz kering a magyar privatizációban" ([8]).

„Sok úgynevezett »csőd« és »bukás« nem az állítólagos bukottat sújtja, mert a bukás a legtöbb esetben csak talmudi trükk, hanem a hitelező és alkalmazott néptársakat dönti végső nyomorba és pusztulásba" ([18] 279.).

A haszonélvezők: idegenek és janicsárjaik

„A valódi cél persze akkor is (1945–46-ban – G. B.), most is, az uralom megszerzése és fenntartása, a cenzúra és a javak birtoklása. Mindezt úgy lehet a legkönnyebben végrehajtani, ha a magyarságban nincs szolidaritás, bajtársiasság, ha a nemzeti és keresztény erők kijátszhatók egymás ellen. Csak szaporodjanak a kis realpolitikuskok, akik végignézik a másik magyar kivégzését abban a reményben, hogy őket azért hagyják jó cselekedni" ([7] 16.).

„Ilyen körülmények között nem csoda, ha tönkremegy az ország őslakossága, és megfertőzik szellemükkel a gyengébb erkölcsű, és jellemű magyarokat is, és sokan hasonlókká lesznek lassanként hozzájuk, azzal a különbséggel, hogy míg ők csak idegennek ártanak, a megrontottak saját véreiknek" ([18] 279.).

- Írásom első változatában ezt még csak Csurka István programjainak gazdasági fejezeteiről állítottam. Az „Örökség – utánczás – felfedezés” című konferencián Lányi Kamilla hívta fel a figyelmemet arra, hogy a visszafogottság a kisgazda-programra is igaz.

- Az állam szerepe

„A nemzetépítő állam karcsúbb mint a mai, de izmosabb, és biztonságosabb. Bizalmat maga iránt a nyilvános voltával terem. Nem tűr meg korrupciót és részrehajlást" ([7] 20.).

„A nemzetépítő állam mindenekelőtt legyen takarékosabb, karcsúbb a mostaninál" ([2]).

„A gazdaságpolitika végrehajtása e változatban valóban olcsóbb, hatékonyabb és modern államot tételez fel, a maitól eltérő – és a fejlett országokhoz hasonló – szerepkörrel" ([22] II. 18.).

„Javasolt intézkedéscsomagunk végrehajtója nem a mindenbe beavatkozó, központosító »Nagy Állam« gépezete, hanem egy

jóval kisebb, olcsóbb, mégis hatékonyabb állami apparátus" ([1] 8.).

Az adósság kérdése

„Mi lehet tehát az új Magyar Ut-as gazdasági politika alapelve? Mondjuk ki a fizetés-megtagadást? Kérjünk átutemezt? Szó sem lehet róla! Éppen ennek a háttérből kormányzó némenklaturának lehet az a célja, hogy ebbe a nemzeti erőket beleugrassa" ([7] 19.).

„Tényként kell elfogadni, hogy bármilyen visszafizetés-megtagadási bejelentés azonnal a tönk szélére juttatná a gazdaságot, de világosan kell látni, hogy az állapot változatlan fenntartása is ugyanoda vezet" ([2]).

„A Független Kisgazdapárt testületi döntése értelmében a Független Kisgazda, Földmunkás- és Polgári Pártnak a külső államadósság kérdésében csak kormányzati pozícióból szabad állásponjtját kifejtenie, hiszen a dolog természetéből adódóan nincs lehetőség ellenzéki helyzetből a külső államadósság kérdésében felelősséggel szólni" ([22] I. 63.).

„Nemcsak az adósságfizetés megtagadása vagy az adósságátutemezt egyoldalú szándéka a káros, hanem kifejezetten káros annak a valótlanságnak állandó hangzattása is, mintha az adósságátutemezt illetve -könnyítés teljes gazdasági összeomlást jelentene, mintha ezeket a pénzügyi eszközöket ennek következtében valóságos katasztrófát előidéző tényezőnek kellene tekinteni." (Uo. 64.)

Az európai csatlakozás és a keleti politika

„...ha tetszik, ha nem, a NATO-ba és az Európai Unióba való belépésünk nemcsak elkerülhetetlen, hanem sürgető feladat is, még akkor is, ha arra nem vagyunk mindenben felkészülve. ...Veszélyforrást jelent azonban a gazdasági elmaradottság állapotában történő integrálódásunk a magyarság identitása megőrizhetősége szempontjából. ...Ezért van szükség arra, hogy szinte versenyt fussunk az idővel és úgy hozzuk helyre gazdaságunkat, és hajtsuk végre azt a komplex tervként működő programot, amelynek minden egyes eleme a gazdaságunk mielőbbi fellendítését és a magyar jóléti-jogállami viszonyok olyan megereméztését igényli, amely az egyetlen lehetséges útja a magyarság megmaradásának." ([22] I. 85.)

„Emellett részt kell vennünk természetesen az európai egyesülés politikai és gazdasági folyamataiban, de az erre való alkalmaságunkat, illeszkedési feltételeinket magunknak kell megereméntenünk" ([2]).

„Célunk Magyarország teljes jogú csatlakozása az Európai Közösséghez a '90-es évek második felében. A magyar politikának nem irreális évszámokkal és megalapozatlan követelésekkel kell dobálózni, nem a csodavárás hangulatát kell terjesztenie, hanem – a csatlakozást elősegítendő – folyamatos építkezéssel, összehangolt lépések sorával kell közelednie a közönség szerveihez. Magyarország gazdaságát, politikai rendszerét fel kell készíteni a »bebecsátatásra«" ([1] 94.).

Privatizáció, külföldi tőke

„Az elosztás vezérelve csakis a magyarság önérdeke, a nép fennmaradása lehet. Az idegeneknek, az idegen tőkének csak olyan kedvezményeket lehet nyújtani, amelyeknek a visszatérülése szavatolva van. ...Adókedvezményt adunk a külföldi-magyar vegyesvállalatoknak, de nem tudjuk, hogy bizonyos külföldi cégek mennyire azok, a magyar hitelkérőt pucérra vetkőztetjük és megmottozuk, miközben számtalan esetben derül ki a híres »nyugati« vevőről, hogy fizetésképtelen, vagy nem is akar fizetni. Egyeseknek hitelből lehet megvenni vállalatbirodalmakat, mások egy traktorra sem kapnak" ([7] 20.).

„Miután Magyarországon eldöntetett, hogy az állami tulajdon helyett a magántulajdon dominanciáján felépülő gazdaság útján kívánja a jóléti jogállamot megvalósítani, ehhez meg kell teremteni a feltételeket a kis és középvállalkozások helyzetbe hozásával" ([22] I. 128.).

„A tőkeimportról ...nem mondhatunk le, sőt általában számottevően fokozni akarjuk. Ez az általános, de természetesen nem mindenre kiterjedő törekvés..." ([22] II. 33.).

„Az MDF-kormány privatizációs politikája – az új tulajdonosi

középosztály megteremtéséről szóló jelszavak ellenére – nem nyújtott elegendő lehetőséget arra, hogy a külföldiek jelentős szerepe mellett hazai vállalkozók és menedzserek tevélegesen bekapcsolódjanak a privatizációba. A szabad demokraták szükségesnek tartják olyan privatizációs módszerek és technikák alkalmazását, amelyek a magyar befektetőket – kiváltképp a már bizonyított vállalkozókat, illetve az állami vállalatok gazdasági vezetőit és dolgozóit – is kedvezőbb helyzetbe hozzák.” ([11] 69.)

Adók, járulékok, kamatok, kínálatössztönzés

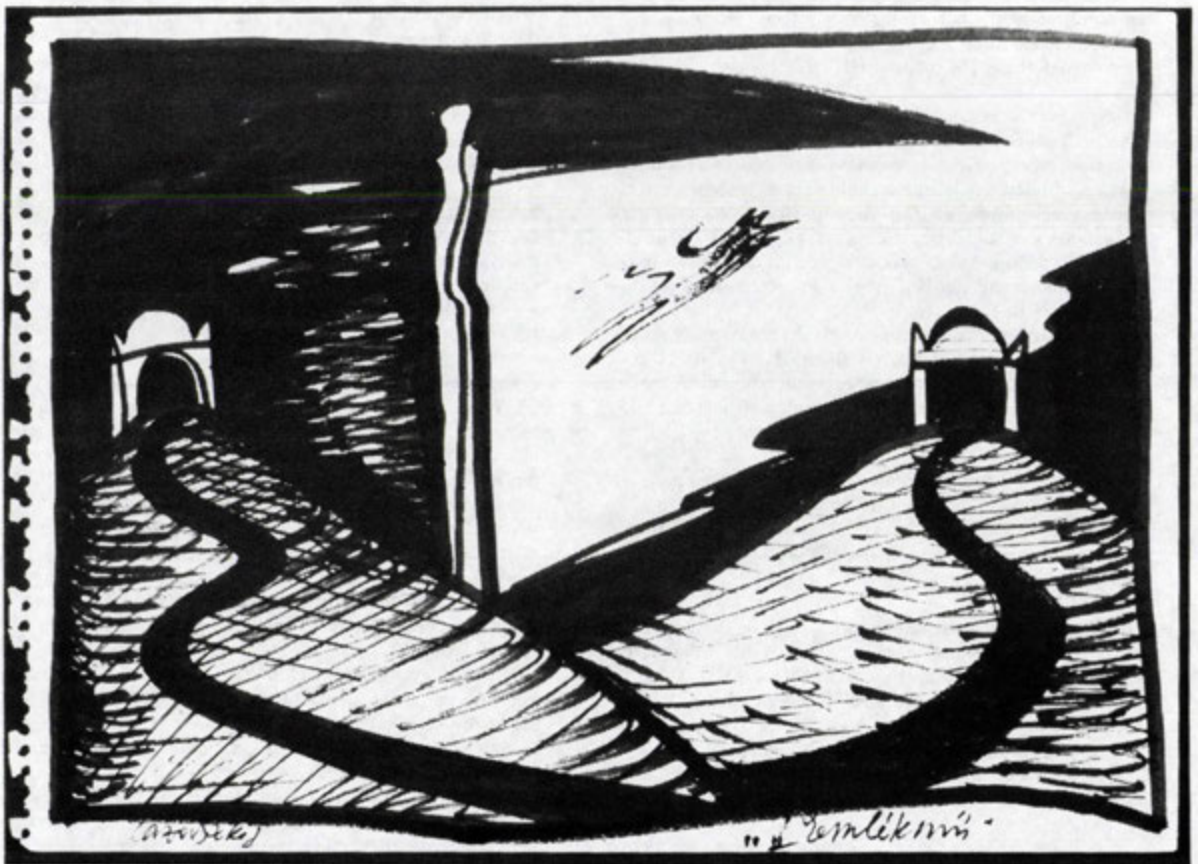
„Csak ésszerű mértékű adót szabad kivetni, ami még lehetővé teszi a vállalkozások bővülését, és nem kényszerít senkit adóeltagadásra. Ugyanígy van a járulékokkal is: nem válhatnak a vállalkozások gátjává. ...A túladóztatáshoz még mindig bentiően magas hitelkamatok társulnak, és még az ezekhez való hozzájárulás is korlátozva van. ...Tehát elengedhetetlen az ésszerű adórendszer, és a valóban vállalkozáspárti hitelrendszer. Mindez nem képzelhető el a párhuzamosan megvalósított ellenőrzési rendszer kiépítése nélkül. Az ésszerűen megállapított adókat mindenkinek be kell fizetni. Az adó eltitkolásának és a járadékfizetés megkerülésének – a csalásnak – legyenek szigorú következményei.” ([2])

„A Független Kisgazdapárt álláspontja szerint tovább nem halasztható a teljes adórendszer, a vámrendszer és a közterhek

viselésének az államháztartás reformjával egyidejűleg történő gyökeres reformja, a rendszerváltás e téren való megvalósítása. Mindaddig, amíg a jelenlegihez hasonló közterhek, adót és vámot kell fizetni, a gazdaság a feketegazdaság irányába tolódik, a legális gazdaság pedig halódik. ...a közterhek, adók, és a közvélemény által e kérdéskörbe sorolt terhek együttes és jelentős csökkentésének együtt kell járnia az ellenőrzés és a felelősségre vonás hatékonyabbá tételével, valamint a rabló erkölcsöknek a keresztény erkölcsökre való visszaállításával.” ([22] I. 129.)

„A vállalkozni kívánók nem építhették terveiket kiszámítható jogi keretekre és adózási szabályokra, vámelőírásokra. Elenyésző kisebbségük juthatott csak hitelhez a különféle kedvezményes konstrukciók keretében, s a legutóbbi időkig teljesen hiányzott az állami hitelgarancia lehetősége. A vállalkozóknak magas adókkal, és kiváltképp magas társadalombiztosítási járulékkal kellett kalkulációjukban számolniuk. ...A szabad demokraták gyökeres változást kívánnak elérni a vállalkozások gazdálkodási feltételeiben.” ([11] 65.)

4. Ez persze tényleg csak elméletben elképzelhető. Tóka Gábor izgalmas és friss empirikus kutatása négy kelet-európai ország példáján azt igazolta, hogy ha a politikai pártok gazdasági választási szabadsága korlátozott, akkor a koalíciós partnerválasztási preferenciákat nem gazdasági, hanem gazdaságon kívüli elvi kérdésekben elfoglalt pártállásponatok jelölik ki ([21]).

Tandori Dezső

„SZIVAR...!”

(ad notam: Színesceruzajzok sokasága kirajzolt...)
Alexander Brodynak

I

Plumptonban közel van a kis megálló
kavicsplatformjához a pálya fű
oválisa. Mint a curragh-i szálló,
nincs mellék betérő, a brightoni
esti újság, másnapi esélyekkel
kapható hazatérő nagyfülű,
piros orrú poszáknak a bejárat
könnyűdrót kapujánál. Valami
kietlen, olajfoltos, hajdani
eleganciájú kukk senkiföldje
választja el az „első helyet” a
roncs-tribüntől, hol e prímapófa
nép értőn kupakol, a szó megannyi
értelmében. Halvány-zöld-meg-kell-adni-
kék-ég, s hirtelen hóesés; a számok
Royal Atribeat előtt gyanús
sorjázással irányítószámokra
emlékeztetnek, melyet elfeledtem
épp. Royal Circle, Hawaii-Ez-Meg-Az.
Sovány vigasz, Royal Atribeat
utcahosszal nyer. Utcád volt, a félkör
királyi hely, honolului „szörkl”
a kulcsszó. Nagypapa, mondod, mi több köll.
Még egy telefon. Van itt egy Cigar
nevű, s te nagy szivaros voltál, vagy vagy,
és hogy ez a szerény eredményekkel
indult ló a tizedik győzelemnél
tart, pari sincs, a rárakott pénz
kétharmadát dobja legföljebb, ám hogy
nincs kedved kimenni, bár meghívásod
van, telefonálsz. Későn érkeztem,
csak Michael Roberts-t s Emma O’Gormant volt
szerencsém tehetni, és egy font ötven
pennyt nyertem. Cigar ottani hajnal
időn befutott, ekkorát nyert. Zajjal

indul görög szállodám reggele.
 Az avas vaj, a lekvárba bele-
 piszkálok még, aztán miért is jöttem?
 Még gépelek. Átsuhan zötyögő angyal
 a füzetesregény szobán. Szórt aggyal
 érkekelem, amire nem vágyom túl
 nagyon, az élıhetetlenség is a túl-
 élés fogadócédulája. Fél év
 telik, mondd: hasonlítsd magad Seabird
 drágapofánkhoz, Brigadier Gerard
 (nyert Curragh-mezőn ír derbyt? no, ládd,
 mit tudom én, tél van, nincs a virág
 ágyásán virág, még egy krízis, aztán
 nem kell értem aggódnod, nagypapa
 esete nem fog ismétlődni, ócska-
 piaci fegyver nem kell, és a festő
 de Staël, ki az antibes-i emeletrő
 – sic! – leugrott, Salingert is idézi,
 a túl-aktivitásért passzív bosszú,
 hány macska farka kellhet, hogy az éğig
 érjen? egy is elég ha jó hosszú,
 lásd Cigar, de nyerevényel alig
 bármit intézel el, s mi az, hogy egy
 életre, tehát: hogy hány emelet
 kell, hogy de Staël túlra ugorjon? egy
 is elég, ha elég magas), ne félj,
 öregem, a krízis – a 7000 nap
 felbontása, aztán hogy nekem ez sem
 kell, tapasztalása, hogy mennyire
 nem, elvitte az emeletes érzést,
 visszatérek, már egy csavarmenettel
 följebb... talán Plumptonba is...
 a vonat odavisz, ne félj, Kossuth,
 mondta jólféüilt Pista, elviszen
 a vasút, csak a kabbalát nem hiszem,
 amiből tudva tudhatnám Royal
 Atribeatot, fedezetül áll
 irányítószámod, vagy Szemere
 a nagypapával, s mások esete.
 Nézem a kék éğben a hóesést,
 a szívárvány e zárványát, eltűnnek
 Kambalda Ramblerék a túlkanyarban,
 de én itt maradok, pakolja halkán
 új s új becsvágyakba a vér a szívem,
 új kis belcsomagokba, locsogását
 hallom a krumpolisütögetők zsírján át,
 olaján át. Na, Mozart meg ne hallja! –:
 ennyi elég, Plumpton, lépünk olajra,

amíg lehet – – –

„...mert Seabird csak egy volt, helyes, hogy ő vagy!”

s írjunk a Sándornak egy levelet.

(A Cigar nevű átrándult Dubaiba,
most nemrég, azóta nem hívtál, várom
telefonozásod, kedves barátom
Alexander, rázós volt a dolog,
a dubai cigari, nyert a végén
egy Soul of the Matter előtt, s ahogy
az Elnök mondta, Amerika győz,
ahol kell, hahaha, a Sporting Life még
szebben mondta: a szív, Szivar szíve
a Dolgok Lelkét így küzdötte le,
visszatámadott, a vicc az csupán,
hogy amerikai volt mind a két ló,
de Mohammed sejk, a vert vendéglátó,
írták, biztos talált kádenciát,
hogy tevén kilógázta magát
a sivatagi semmiben. Ezek
a világesemények, engem most még
a galoppzsokék is így szólítottak,
hogy a válasz: „mit jöttök itt nekem...?”
volt, nem voltam nagy formában, de ez
kellett, hogy – visszatértünk! – Brigadier
Gerardnál Seabirdebb voltam, konstruktív,
hogy ezt kik várják tőlem, sok hív
szeretettel ölel barátod TD,
s nem hogy nevét sírkőjellel becézne,
megy majd, s az aprómunka nem riasztja.
Öleli a litricsőr gályarabja,
agya hollóval oly dúsabb alakja.

II

Elkárhozott,
Isten hozott!
Így fogad, s nem kell Plumpton,
se a Cigar,
príma szivar,
és nem kell semmit unnom.
A hősés
igen kevés
zökkenő a kanyarnak,
ha beveszem,
hollós eszem
poézise enmagamnak.

Sültkrumplimat,
e-szív-adag,
e-fej-adag, köpödve,
érdektevő
és kétkedő
szemem puszta körökre
szegezem, és
emlékezés
nem fűz a kis tribünhöz,
így levelem,
gépelhetem,
üres parkályást öntöz.
Ha így igaz,
hát meddig az,
mint a kivégzőállvány,
közeledik
lépcseje itt,
a szerelvény, beállván,
mint bennszülött
sarjak között,
vasutas rohamosztag
tol fokokat
a roskatag
peronon, alacsonynak
építették,
aztán elég
nehéz felkapaszkodni,
de már megyünk,
zörög velünk
a kis brightoni zsumni,
holnap mi lesz,
még visszales
Plumptonra a szem, vagy hát
ír föld ez itt,
keveredik
a kettéunt mulatság.
Nap, töredék
bringakerék,
mégsem tudunk leszállni,
izgalmazó
forgalmazó
a valódit találni
tán képtelen
lélek-elem,
ha szavad oly nehéz már,
hogy te magad
oly akarat
nem lehetsz, ami lóbál,

vagy felemel,
marad a hely,
mázsálja s agyonnyomja
szavad, keserv,
szakadna sérv
falán a bolongomba.
Jobblétre szen-
derülsz, de nem
neked teremtették ezt,
inkább felülsz,
majd csak kidőlsz,
addig teringgettézed.
Ó, Tétova:
oda, oda!
Ezt mondotta egy Goethe
nevű paci
zsokéja, mi-
előtt a nyakát törte.

És körbe, körbe, körbe.

Mgj. Plumpton: kis pálya London mellett, „Agatha Christie-hely”. Curragh: az ír Derby színhelye, ahol igen alacsony a peron, lépcsőt tolna oda, hogy felléphetek a vonatra.

„Jártál a Curragh-n?” E kérdésre a válasz: „Fokozattal!” Cigar az Év Lova, tényleg a szívével nyert Dubaiban, halld, TD!

III

Brody válasza: „Lényeg:
osztod és szorzod őket!”

1996 húsvétja körül

Poós Zoltán

TAVASZI KIRÁNDULÓK

*Nem volna halni jó,
mikor falatra korty szalad,
mikor hosszúra nyúlik a piknik,
mikor megeszed a szendvicseimet,
megköszönsz ezt-azt, de nincs mit...*

*Nem volna halni jó,
mikor a városig ér az olvadás
és varázslat kering körbe,
az erdőbe visszacirkulál,
mint egy villanyvasút, és megannyi törpe.*

*Nem volna szeretni jó.
Lezajlottak a fontos évek.
Tájban elvész a fa, hajadban az út, s a lényeg.
A szél-víz viszályt lezártuk, most játszunk:
én vagyok a harkály, s te a féreg.*

MINTAGAZDASÁG

Előtted a növény szeme.
Az árkok laza mértana.
A főnök mintha értene.
De mi vagy te, egy vértanu?

A gyepen vetőgép.
Körbefutotta a nappal.
Céged logógombja villan,
és egy fémszélű mappa.

Abban pedig: szavak gyöke,
permet, vegyérték,
John Deer-ek, seregélyek,
s kik távolságuk bemérték.

És te rettegsz minden feladattól.
Még attól is, hogy őrizd a lajtot,
és attól is, aki idehajtott.

Kibuktál mindenholnan.
Pedig valami azt súgta,
hogy majd te leszel a bajnok.

Petőcz András

ZÁRÓJELVERS OP. 65.

- (Szétosztod magad, megbontatlan maradsz te mégis,
elszántan, fegyelmezetten, ha futja még erődből,
szétosztva és mégis: megbontatlanul. Legyen ez:
4 valami új tisztaság. Kapcsolódj ahhoz, akihez le
het kapcsolódni, óriás lélegzetvételekkel figyelj
minden-minden eljövendőre. Tisztaság könyve. Új
és új tisztaságok vegyenek körül, amit elkövettél,
8 takard le jól, tudjuk, nélküled is, kendő alatt.
Lehetne éppen szemlélődés: látnál, mondjuk, egy
különös öreget, furcsa kalappal fején, fotografálják
11 éppen, szigorúan néz a kamerába, és mindez majdnem
játékos is: valami csavargó talán,
kiközösített hívő is lehetne, mit
14 tudom én; próbálok megbontatlan anyagként, megmaradni.)

ZÁRÓJELVERS OP. 66.

- (és újból, vissza, újból és újból, vissza, csak egy
pillanatig akár, csak egyetlen pillanatig, de vissza,
nyughatatlan és furcsa mozdulatokkal, nyughatatlan és
4 koordinálatlan mozdulatokkal: vissza és újból –
és felmutatja ismét, mint aki cselekszik, mint aki
éppen cselekszik, tevékenykedik, és megtervezi, és
akarja, és igyekszik, és siet, és nagyon igyekvő,
8 mint aki ismét felmutatja, mint aki tevékeny éppen –
de mégsem tér vissza, nincs már visszaút, nincs vissza-
menetelés sem, csak hallgatás van, hiába mutatja fel,
11 mintegy bizonyításképpen, hiába, hiába, hiába –
de van mosoly, van szomorúság, van érzelem,
amennyi kell, ha kell valamennyi,
14 és akarat van, valami titkos, borús, tétova zűrzavarban)

Varga Viktor

G. M. naplója (1. rész)

Birkózás a szóval – 1956

G. M. 1956–58-as naplójának fönmaradása leginkább az Ómagyar Mária-siralom csodás megmeneküléséhez hasonlítható, melyet mint barbár irkafirkát valaki majdnem teljesen kikapart a XIII. századból származó latin nyelvű „Sermones” című hártakódex 134. lapjának hátoldaláról, miként G. M. anyósa is megtépte, megtaposta a szerinte ugyancsak szentségtelen szöveget rejtő 15-ször 20 centiméteres, bíborszínű füzetet, pedig egyébiránt mindkét rongáló sokoldalúan fejlett személyiség kellett hogy legyen, előbbi valami reneszánsz ember, utóbbi szocialista brigádtag, csak hát a jogos fölháborodás mindkettejüknek az agyába kergette a vért, ami tulajdonképpen nagy szerencse, mert így – hirtelen felindulásukban – felületes munkát végeztek, nem úgy, mint a németek, akik viszont éppen túlzott pedantériájuknak köszönhetik, hogy sajtó szívvel bár, de meg kellett válniuk a magyar nyelvű poézis legelső írásos emlékeitől, miután a már említett hártakódexet hadijóvátegelként át kellett adniuk a louvaini Egyetemi Könyvtárnak, amiért azt 1914-ben annak rendje és módja szerint az utolsó papírfecniig felégették, akárcsak G. M. féltett magánemlékeinek nagy részét azok az illetők, akik tüzelőért törtek be a pincébe, ahová az anyósa elől ezt-azt elrejtett, amazok – többek közt az értékes magyar nyelvemlék elvesztése miatti bánatukban – azt tették, ami csak igazán következetes elméktől várható: az első adandó alkalommal, 1940 májusában újra fölperzselték a világhírű könyvtárat, emezek szintén rákapnak G. M. pincéjére, de frásudatlanok lévén, jobban ismerik a betű értékét, tudták, hogy az igen sokat, tán két mázsa aprított konyhafát is megér annak, aki képes egy egész füzetet telekormolni ilyesmivel, plusz egy zacskó töltetlen savanyú cukrot annak a fiúcskának, aki a cseréügyletben közvetített, és bizony sokkal jobban látta el a dolgát, mint az a különleges német alakulat, amelyik a könyvtárban esett kárt vonult ki felmérni, ám minden bizonnyal ugyan-csak sokoldalúan képzett tagjai olyan vehemenciával kezdtek kutakodni az üszkös romok között, hogy a mindenkori könyvtárlátogatókkal szemben már csak szakmájuknál fogva is bizalmatlan louvaini könyvtárosok jobbnak látták, ha meghagyják őket abban a hitben, hogy a katalógusterem melletti mosdóból nyíló ajtó mögött az van, amit egy klasszikus logikán nevelkedett kultúrkommandós nyilván

odaképzelt, tehát WC, nem pedig az a páncélszekrény, ahová a jóvátegelként kapott kódexek közül a legértékesebbeket még idejekorán elrejtették. Az Ómagyar Mária-siralom eredeti szövege Belgiumban maradt, G. M. naplóját jelenleg a Magyar Rádió irodalmi szerkesztősége őrzi, ahová egy tavalyi felhívás nyomán érkezett, és ez év tavaszán Derzi János színművész és Magos György rendező korhű interpretálásában hozzáférhetővé vált minden érdeklődő számára, nem csupán a magyar, de a finnugor összehasonlító nyelvészet minden művelőjének nagy öröme, hiszen eme diszciplína keretein belül a magyar nyelv éppen gazdag írásos emlékei miatt bír kitüntetett jelentőséggel. Csakhogy a nyelvészek komoly emberek, akik még legnagyobb örömkömben sem feledkezhetnek meg arról, hogy akikre ilyen esetekben kénytelen-kelletlen támaszkodniuk kell, azok – a másolatok, átíratok készítői – mennyire önfejtűek, léhák, továbbmegyek: afféle mindenkori posztmodernnek, mint például Ráskai Lea és Halábori Dobos Bertalan a XVI. századból, akik éppen elég borsot törtek a magyar hangtörténet egyik jeles szegedi kutatójának az orra alá, mivel csak a jó ég a megmondhatója, mit variáltak össze a Margit-legendában, illetve a Döbrentei-kódexben, és hogy abból pontosan mi következik a két nyílt szótagos tendenciára nézve, amit viszont mégiscsak a professzor úrról, a barátainak: Anti, neveztek el Horger-törvénynek, de hát azért komoly emberek a nyelvészek, hogy még az olyan lehetetlen helyzetekre is tudjanak megoldást, amikor, idézem: „a másolat nyelvállapota több körülménytől függően, részben az eredeti, részben az átírat idejére vonatkozatható”, nos, ilyenkor kettős dattummal kötelező ellátni a szövegkiadást, s akkor a kecskébe foglalva ugyan, de mégiscsak megmarad a káposzta is.

S hogy miről tanúskodik eme legújabbban előkerült szövegemlék, melyet, miként nyelvemlékeink nagy részét, latin írásjelek segítségével vetettek papírra, ami egyébként természetes következménye annak, hogy a honfoglalás után olyan kultúrkörbe kerültünk, ahol ez az írástípus vált egyre inkább uralkodóvá? Természetesen ugyanarról, amiről a legelső, csak ebből a bulgakóvi jelentésbővítő értelemben vett „lakáskérdés” és Marosán György nyelvújító tevékenységének átfogó hatása miatt már nehezebb kiszábrálni, hogy por és hamu, isa!

VARGA VIKTOR

G. M. naplója
– nyelvemlék 1956/1996 –
V. V. átírata

Remélem, naplómban a szó betölti igazi funkcióját, amit a társadalmi lét beletömörített és amit én igazából érzek.

A XX. kongresszus olyan szellemet szabadított fel, mely már kezd a nyakunkra nőni. Lengyelországban fel-emelték a nyugdíjakat, de feneketlen az emberi igényesség, ha az ujjadat nyújtod, mindjárt az egész karodat bekapják. Sajnos mi kommunisták sem vagyunk makulátlanságból gyúrt példányai az emberi nemnek. Még korántsem vagyunk ilyenek, még felhördülünk, ha az igazság tyúkszemünkre hág, még mi is csalunk, lopunk. És ha az ember ilyesmit tapasztal, előnti a méreg, szeretné kitekerni annak a nyakát, aki sárral dobálja meg a kommunistaságot. Nekem is nagy-nagy küzdelmet kell vívnom önmagammal, hogy a kommunista meggyőződéseim kijelölte úton maradjak. Az állat-ember brutalitása intellektualitásom rácsai mögött dühöng, és egy pillanatnyi önkívület szabadjára engedné a vadállati ösztönöket – a világ pedig résen áll, és árgus szemekkel figyeli minden mozdulatunkat. Minden elhangzott csók túlszáll az intimitás szent határain, s mérges pletykákat kavar a szomszédok piszkos nyelvén. A közelmúltban elbeszélgettem egy exfejes barátommal, aki egy kicsiny lyukon, egy női pinán bukott el, melyet nagyon találóan egyesek „kádertemetőnek” titulálnak. No de, „sors bona, nihil aliud”! Én már többször is szakítottam egy bizonyos sokat kockáztató fiatalasszonnyal, de amikor találkozunk, és egymás szemébe nézünk, tudjuk: hiába játszottuk a „haragszom rád”-ot. Szövetség ez, melyre föltéphetetlen pecsétet tett isten és ember előtt egyaránt bűnösnek kikiáltott viszonyunk, mely felrúgta a szent és sérthetetlen morált, s egy új érzelmi jogviszonyra emelte tekintetét.

A mai napon megkaptam utolsó ösztöndíjamat, 502 Ft. Van még belőle 320 Ft. Kezdek rájönni, nem is olyan könnyű az élet, mint ahogy elképzeltem. Az elképzeléseim szerinti élethez nem kevesebb, mint egy Totó-főnyeremény kellene. A múlt társadalmának piszkos erkölcsi talajából vétettünk mi is, telve vagyunk mindazon hibával, melyet ránk örököltünk, de mert a tökéletesedés eszméit bírjuk, azzá lehetünk, amivé valóban lennünk kell: kérlelhetetlen becsületességű kommunista emberré.

1956. július 19.

Ma napvilágot látott a Központi Vezetőség ülésén elhangzott beszédtemeg. Az újságírók torokszakadtából ordítózzák a szenzációt: „Lemondott Rákosi elvtárs!” „Beszüntették a kölcsönök további jegyzését!” És nem hiába fárasztják magukat, nagy kereslete van ma az újságoknak. A Szabad Népet már a kora reggeli órákban szétkapkodták, s most az Esti Budapesten a sor. R. távozását örömmel fogadta a nép, s ő hiába hivatkozik a betegségére, mint a legkomolyabb indokra, mennie kellett, mert így kívánta a közvélemény. Tehát – mondják az emberek – most a Rákosi-képek lekerülnek a falról, és a helyükbe Gerő képe kerül. Az egyik kutya, a másik eb. „Az istenek halnak, az ember él.” Igaza van Leninnek: a párt nem vitaklub!

Holnap ilyenkor már otthon hallgatom az estvéli harangszót. Tíz nap szabadságra megyek, elhagyom Budapestet. Aratni fogok. Nehéz munka, de nekem jót szokott tenni. Sápadságom elmúlik, anyagcserém felfrissül. A tőciken ülve belefülelek a lassan leszálló est falusi csendjébe. Valamelyik gyerek a tyúkokat hajkurássza, egy másik a libákkal bíbelődik, a konyhából edénycsörgés hallatszik ki. Messze a dombtetőn valaki elnyújtva énekel. Úgy hozzám vannak nőve ezek a napbarnított, kérges kezű, de tiszta lelkű emberek, mint fatörzshöz a gallyak (én vagyok a gally), és ha megbántják a törzset, én is szisszenek. Az ereszünk alatt fecskék mocoognak nyugtalankodva. A mama kiszól: „Apjuk, fiam, gyertek vacsorázni!” Feltápaszkodunk. Megállok az asztal előtt. A falra nézek. Elfog az undor – csak úgy feketéllenek rajta a legyek. Kedvem lenne kirohanni, de nem sérthetem meg a két jó öregemet. Megiszom egy fél liter tejet, jó éccakát köszönök, és megyek a padlásra aludni. Fejem alá teszem a kezem, hallgatom a szokatlan csendet. Nyugodt alvás teríti rám pihentető légységét... Még mindig hajlamos vagyok arra, hogy idealizáljam a falumat, pedig ha csak pár napot töltök otthon, unom magam, idegesít a gyerekzsivaj, és a panaszok egyre ömlő siráimtól szédül a fejem. Menekülök az emberek közül ki a szabadba, a néma természetbe, mely nem rángatja elő rongyait, hogy orrom alá döngölje nyomorúságát, megtoldva rendszercsepülő kifakadásokkal a szövetezettekkel szemben. Korábban ráförmedtem a siránkozókra, akik annyira a fiuknak érezték, hogy gátlástalanul tárták elém mindenféle meglátásaikat – de ilyenkor megszeppenve elhallgattak, és vádlón meresztették rám, hogy elszorult a lelkem, befelé fordul, fájdalmas tekintetüket.

1956. július 27.

Már egy hete, hogy szülőfalum egészséges levegőjét szívom. Pirosra sült háttal, félmeztelen sétálgatok az öreg udvaron, benézek minden homályos sarokba, hogy a merengés elővarázsolja gyerekkorom csodavilá-

gát. Ha fölmegek a falut környező magányos dombra, minden ragyogva tündököl alant. Az apró házak kedves szerénységgel húzódnak meg a dús lombú fák árnyékában. Az utcákon gondtalan libák, kacsák, tyúkok, csirkék. A kutak körüli tócsákban gyerekek hancúroznak. A harangláb előtti ülőkén, bölcs megállapításokat téve, dolgozó parasztemberek beszélgetnek. Ám ha a közelség mikroszkópja alá helyezem ezt a kis darab valóságot, rögtön észreveszem a cseppben a tengert, amiben aggodalmas jelek mutatkoznak: tiszték, pártfunkcionáriusok, népből lett hivatalnokok e nyugalmas falvakban vernek második tanyát, házat építenek, pár hold földcsékét is szereznek hozzá, hogy ha netán kirúgnák őket, legyen mit a tejbe aprítaniuk. Mert bár a proletárdiktatúra gyökeres változást hozott világunk anyagi arculatán, az emberek viszonyulása az anyagiakhoz meglehetősen régimódi maradt. Sokan megfélemedkeznek arról, hogy a föld mélyén megbújó kincsekhez csak fáradságos munkával juthatunk, s a legtöbb kincskereső úgy szeretne aranyra bukkanni, hogy a föld felszínén véletlenül belerúgna a sült galambba.

Apám egyetlen reménye én vagyok. „Aki képes volt felnőtt fejjel végigcsinálni annyi iskolát – szokta mondogatni –, abban nem lehet nem hinni.” De én tisztában vagyok azzal, hogy nagyon is anyagi bennemhívés ez. De érheti-e vád azt az embert, aki hatvanéves, és még nem ismerte soha a gondtalanságot, nem volt egy percig sem boldog? Semmi esetre sem.

A faluban megindult hatalmas építkezési láz őt is magával ragadta, de nincs hozzá tehetsége, így tölem várja sorsának jobbra fordulását. Aggódva figyeli a viselkedésemet, ha túlságosan bőbeszédű vagyok, rögtön tudja, honnan fúj a szél. „Már megint ittál!” – vádaskodik a pillantása, s mintha ezt is hozzáfűzné: „Rossz vagy, fiam, nem becsüled a pénzt, pedig nagy szükségünk lenne rá.” Az egészségemet is félti, a szesz a legerősebb szervezetet is lassan felőrli, és én nem vagyok valami erős, könnyen végezhet velem, ha a hatalmába kerít. Néha ellenállhatatlan erővel tör rám a mámor utáni vágy. Valahol bent, a lelkemben, vagy mit tudom én, hol, felpatakok valami mélabús rezignáltság, mely zokogva bujkál bennem, halálgondolatok lepnek el, s hogy meneküljek rettenetes vízióimtól, keresem a víg cimborák hangos társaságát, iszom, és a mámor rózsaszín fátyolt terít mindenre, ami bántó. Az értelmiségiek nagy része boldogtalan, pedig 17 évesen még a nevemet is alig tudtam leírni.

1956. augusztus 2.

A rettenetes utazástól elcsigázottan érkeztem vissza Budapestre. A mai technikai haladottság szemüvegén keresztül nézve, a magyar közlekedés jelen állapotát középkorinak látom. Hat óra szükséges 180 km megtételéhez, s micsoda körülmények között! Egymás hegyén-hátán tolongó emberek, a kocsik rázós, mintha göröngyökön bukdácsolna. Az ember hasmenést kap a zötyögéstől, miközben a pénzes embereknek autót, repülőgépet, sőt taxi áll a rendelkezésére. Az ilyenek nagyúri eleganciával rendelik meg az ételt a ragyogó tiszta mulatókban, az italnál váratják a szolgálatkészen hajlongó pincért, s aztán pléhpfával kibökik valami különlegesség nevét. A pincér az ő szemükben nem ember, hanem eszköz, egyetlen funkciója a vendégek minden irányú kielégítése a bőséges borralalóért, ami elaltatja a lázadni akaró emberi önérzetet – ha szembe köpik, mondja azt: esik az eső. És így gondolják ezt a mulatóban leledző hölgyek is, akiknek törékeny testét finom ruha öleli körül, hajukból parfüm kábító illata árad, ajkuk vérpisros, miként kezük és lábuk körmei – s „lelkük mélyén egy nagy mocsár – fürtelem”. E szemkápráztató fehérnépek bizony drágán adják a csókot, árfolyamuk oly magasra emelkedett a nagy kereslet miatt, hogy a magamfajta szegény ördögök csak álrukban érhetik el őket. És nekem mégis az a véleményem, hogy a paraszt és a munkás kezébe van letéve a magyarság sorsa – és jó kezekben van!

Hát megérkeztem, mint megérkeznek a vándormadarak megnézni, hogy megvan a tavalyi fészek vagy nincs. De a vándormadaraknak könnyebb a dolguk. A természet gazdagon megterített fészket varázsol eléjük az első fán. Nekem se állásom, se fészke, ahová lehajthatom a fejemet. A kollégium kiadta az utam, végeztem, éljek meg a magam lábán. A gondnoknő jóvoltából maradhatok, de kijelentette: számára nem létezem, nem tud rólam. Mindegy, ágyemű nélkül is lehet aludni, hiszen az augusztusi éjszakák forrók, nem kell tartani a meghűléstől. Vágyaim kielégülése – elegendő pénz esetében – teljes lenne, így viszont valami megmagyarázhatatlan hiányérzet kínoz, és lázadok. Ez a lázadás azonban egészen sajátos formában nyilvánul meg és nem jelent a társadalomra nézve veszélyességet, föl-földobott kő, mely a dobó fejére hull vissza.

Könnymű vagyok. Apámnak házat ígértem a legkényesebb igényeket is kielégítő fürdőszobával, WC-vel, hatalmas gyümölcsössel hozzá... Illúziók, illúziók! Ha hinnék bennük, meghazudtolnám a koromat, mely immár a harminc felé tendál.

1956. augusztus 5.

Ma az emberben való hit kommunista alapjairól elmélkedtem, és arra a megállapításra jutottam, hogy nekünk olyan filozófiai igazságaink vannak, melyek jogosan veszik félvállról a polgári intellektuelek pesszimizmista rágalmaikat.

Ők: X. Y. pártvezérnek – így a pletyka-rádió – ez és ez a színész a szeretője, néhány miniszter pedig titkos dárídókon szórja el az istenadta nép véres verejtékét: a pénzt.

Mi: Ha majd kielégítjük az emberek gyomrát, szívós nevelő munkával olyan emberpéldányokat hozunk létre, akik oszlopai lesznek az erkölcsi élet tisztaságának.

Ők: A jóllakottság még nem teszi jóvá az embert.

Mi: Az egészséges élet-élés a termelési viszonyainkból fog sarjadzani, melyek megvalósítják az ideális kommunista embert.

Ők: Ma is vannak már olyanok, akik kommunista körülmények között élnek, mindent megkapnak, amit szemük-szájuk megkíván, s erkölcsileg a legpiszkosabb életet élik: csalás, korrupció, szexuális kicsapongás, továbbá természetellenes nemi kielégülés.

Mi: A viszonyok züllöttsége az USA-ban mutatja a legrettenetesebb képet. Majd minden amerikai tisztában van azzal, hogy a cowboy- és egyéb ponyvafilmek rossz hatással vannak a fiatalságra, a televíziók műsorain olyan műsorszámok futnak, amelyek nemcsak a fiatalság, de még a felnőttek erkölcsi erejét is megingatják. Gyilkos-, rabló- és egyéb képzés folyik, sajnos társadalmi méretekben, mert a profitéhes pénzemberek kezében lévő állam nem vethet gátat a romlásnak, aminek láttán már a jó ízlésű polgárok is a fejük után kapkodnak. Amerikában lesz a legkönnyebb átváltani a szocialista gazdasági rend vágányára, de ott lesz a legtöbb piszok is, melyet a lelkekből kell majd kisöprüzni.

Ők: Bizony, bizony, az emberiség eddigi története nemcsak tiszteletet érdemlő kultúr- és egyéb kincseket halmozott fel, hanem egy nagy rakás szemetet is, s a történelmi folytonosság logikájából az következik, hogy az új rendszerű világnak ezt is örökölnie kell.

Mi: A kommunista forradalmak új típusú forradalmak. Az eddigi történelem rendszerváltozásai csak a kizsákmányolás formáját módosították, de a magántulajdon, mely minden baj forrása – szent és sérthetetlen maradt. Rousseau magántulajdon-ellenessége bármennyire is szélsőséges következtetéseket produkált, mégis benne van a legnagyobb fölismerés: a magántulajdon szüli az emberek közötti egyenlőtlenséget, s emellett mindazt a sok egészségtelen morális és egyéb kinövést, mely lassan-lassan képes megfertőzni az egész társadalmat. Nos, mi a szent magántulajdont egyáltalán nem vesszük sérthetetlennek – ráteesszük a kezünket, elveszük, ha nem adják szép szóra, hát erőszakkal, és az egész társadalom közkincsévé tesszük.

1956. augusztus 7.

Őszintén megvallva, elég nyomorultul élek. Nem mintha nem lenne mit ennem (ma is annyira megtömtem magam, hogy a legszívesebben hanyatt feküdtem volna a menza padlóján), de ez a semmittevés tönkretesz. Későn kelek, lustálkodom, süttetem a hasamat a nappal, s önkritikus versikékkal ajzom fel ellágyult izmaimat:

*Halál mit ér,
Ha nincs kiér'
meghalni se,
magamról szólva:
nem tartom jóra
semmire.*

A totózóban ma láttam egy szerencsétlen öregasszonyt. Besüppedt szájából esdeklőn hullogatta elő riánkodó szavait: „Irgalom! Csak kenyérkére!” Nem nézett az adakozókra, röstellkedve süttötte le megfáradt szemét. Nem volt nehéz észrevenni, hogy még csak kezdő ebben a nyomorult szakmában, ráncos arcán könny csordogált. Micsoda tragédia zúdulhatott át szerencsétlen életén, hogy ide lökte a létfenntartás embertelen ösztöne. Valaha talán ő is fiatal volt, esetleg szép is, s most ráncos kezével a járókelők jószívűségétől koldulja a kenyérrelvót. A szegény asszonyka, szerencsés véletlen folytán, vagy éppen egy előre megfontolt ötlettől vezérelve jó helyet talált magának koldulása első napján, hiszen a totózóban rengeteg

ember megfordul. Férfiak, nők, csodaváró vénasszonyok hordják össze heti adójukat Fortuna istenasszony lábai elé – és miután a ládába dobták a szelvényeiket, babonás félelemmel járulnak a koldusasszony elé, hogy néhány fillért dobjanak remegő kezébe, hátha ez is egyik összetevője lehet a nyérésnek.

Húzzák-halasztják az elhelyezésemet. Csoporttársaim is panaszkodnak, tele vannak ambícióval, dolgozni szeretnének, mint mindannyian. Én is tele vagyok Nagy, Szent Akarásokkal, a tollam majd kiugrik a zsebemből, hogy kardként vagdalkozzon imádott eszmém mellett, s rongyosodó gúnyám egyre aggodalmaskodóbb pillantásokat vet a homályos jövőbe: jaj, mikor jön már a felmentő segítség, mert nemsoká bírja harcát a rátörő idővel, mely egyre marja, tépegeti, koptatja. Az élet paripája odakint prűszköl-kapál a kapuban, vágatni szeretne már, miközben gazdájával idebent lopatják a napot... Még szerencse, hogy a szokásos beutalót az idén is megkaptam, és hogy a menza, ismerős pincérei révén, egyetemistaságom megszűnte után is hajlandó elismerni a repetához való jogomat. A repeta nem más, mint a maradékból való duplázás. Ha nincs maradék, repeta sincs, s akkor, jaj, akkor elborul, és nagyon kilátástalan a világ.

1956. augusztus 13. Kács

Már ötödik napja csak eszem-iszom, nagyokat alszom az üdülő gondosan ápoltságának vadvirágos gyepszőnyegén, s várom, megunom-e – de nem sikerül. Egészen belejöttem a lustálkodásba. Az ingyenélők sajátos kényelemszeretete uralkodott el rajtam, ha pontosan nem csendül meg az ebédhez szólító kolompszó, bosszankodom, ha vontatottan halad a kiszolgálás, zsörtölődöm, mint egy elkényeztetett kölyök.

A gondnok különösen kitüntet a figyelmességével, naponként megkérdezi, hogy érzem magam, nem kevés-e a koszt. Egyszer már majdnem durvaságra mérgesedtem. „Kérdezze most már mástól is” – akartam a képébe vágni, de aztán mégis lenyeltem a mérget. Ennek a nagy figyelmességnek egyébként előzményei vannak. A múlt évben is itt nyaraltam, s amikor aláhanyatlott a koszt színvonala, tudomására hoztam a magam és kollégáim elégedetlenségét. Alaposan ráijeszthettem, bár ha jól emlékszem, a kritikában nyoma sem volt a feljelentéssel való fenyegetésnek, csak éppen az utolsó csöppig letöröltem róla a szentelt vizet, hogy aki babbal és tökfőzeléssel szúrja ki a dolgozó üdülők szemét, annak bizonyára annyi pénze marad, hogy azt sem tudja, hová rejtse el. A csaló svábjára erre a hátam mögött érdeklődni kezdett utánam: ki vagyok, mi vagyok. Barátaim, évfolyamtársaim megneszelték a gondnok aggodalmaskodásának okát, s egyetemi DISZ-titkárnak tüntettek föl, amolyan kemény kezűnek, akinek elég hatalma van ahhoz, hogy elbájon egy kisszerű hivatalnokkal. Élvezték a sváb ijedtségét, amit igyekeztek fokozni azzal, hogy egyre jobban fölverték az egyetemen betöltött tisztségem hatalmi súlyát. Én csak nevettem az egészen, bár a bennem is fészkelő hiúság ugyancsak hízott, hogy nagyra nőttem a gondnok szemében. Valami biztosan nincsen rendben a szénája körül, hiszen ha becsületesen végzi a munkáját, és tiszta kézzel bánik a rá bízott javakkal, nincs mitől félnie, akár egy miniszternek is a szemébe nézhet.

Most, amikor újra találkoztunk, nem kis meglepetésemre szolgált, hogy kiváló emlékezete fölismert. Fölugrott a székről, előzékenyen meghajolt, s kezét nyújtotta. „Érezze jól magát nálunk!” – hebegte mézédés mosollyal. „Megpróbálom” – válaszoltam zavartan. Nem szeretem a feltűnést, a többi beutalt pedig egyből észrevette a helyzet komolyságát, s nagy szemeket meresztett rám.

Vacsora előtt a faluban sétálok, elbeszélgetek az emberekkel. Megejt az a nagy bizalom, mellyel itt körülvesznek, meghallgatják gondjukról-bajukról tett megállapításaimat, elgondolkodnak, csóváltgatják a fejüket, „van benne valami” – mondják csendesesen, és tovább kérdezetnek.

1956. augusztus 15.

Néhány másik beutalattal vállvetve csavargással ütjük el az esték unalmát. A létfenntartási ösztönök teljes kielégültsége fölébreszté bennünk másik leglényegesebb ösztönünk éhségét, amit a tudomány a fajfenntartás ösztönének szokott nevezni. Előzönlöttük a falucskát, mint éhes farkasok az erdőt. A félénk nyulak ijedten bújtak el, a bátrak elének merészkedtek, s mi nem kérettük magunkat, csattogó aranykópékkal, jól-rosszul idézett versikékkal estünk nekik. Előhalasztuk Pesten jól bevált módszereinket, s ha fáradozásunkat nem koronázta kellő siker, lebarbároztuk a lánykákat, akik egy kukkot sem értenek az okos beszédből. Célunkat erkölcsstelennek kiáltanák ki azok, akik még mindig a „föld földdel házasodik”-mondás álláspontján állnak, vagy az istenkedés misztikumával szövik át a szerelmet, mint a feudalizmus műköltésze, ám a mi egészséges vágyunk már mentes ezektől a béklyóktól. Mennyi kedves percet töltöttünk két kislány társaságában, akik – tiszta szívből – hajlamosnak mutatkoztak minden teljesíthető óhaj kielégítésére.

Az odavezető utat vágytól megittasult költőiséggel köveztük ki, aztán pedig csak úgy hullt a két leányzóra, ami belefér, ők pedig behunyt szemmel hallgatták, itták, mint a libák a langyos nyári záport. – ...

Elgondolkodtató az emberi érzelmesség koronkénti változása, ami alatt államformákat, még pontosabban társadalmi formákat értek, melyek arculatát a termelési viszonyok határozzák meg. Eleget olvashatunk például arról, hogy hány ifjú lovag epekedett szegény jobbágylányok után, de arról még véletlenül sem hallani, hogy ez az epekedés túlmént volna a reakció szabta határokon, és a hercegi korona – miután csilapította szexuális éhségét – összeházasodott volna a lenézett pór rongyos életével. A polgári rend hajnalán aztán a nagy változást megsejtő költők a szerelemre beköszöntő édes szabadság színeiből fontak virágkoszorút, melyet az új rend homlokára kívántak földekorálni. És a tőkés termelési mód valóban új viszonyokat hozott, de nem gyökerest. Erre a poéták valami elképzelt idilli életről kezdtek verselgetni, amiben kizárólag a szívfjóság viszi a prímet. S csak amikor a nép is hallatni kezdte a hangját az irodalomban, akkor derült ki, hogy nem is olyan szép ez az idill, és hogy mekkora hazugság az, hogy a pénz nem boldogít, amit a gazdagok találtak ki, hogy ilyen módon nyugtassák meg magukat a kiszípolozott milliókat illetően.

A leányzókat alaposan kifaggattam a gondokról.

1956. augusztus 23.

Tegnap tértem vissza a nyaralásból. Tíz boldog napot töltöttem a csodás Kácson, poéták és világunt keserű vadregényes vidékén. Mókuskok futkároztak a sudár fenyőfák ágain, még a földre is lemerészkedtek, hogy fölszedjék a szájukból kihullt fenyőtobozt. Két kis mellső lábuk közé fogva a keserű gyümölcsöt, látható élvezettel majszolták, s én nem győztem eleget gyönyörködni bennük. Most valószínűleg nagyon bánatana, ha pofán találtam volna valamelyiküket, de ez – hála rossz célzóképeségemnek – egész ottlétem

Ö V A L A T T

Homo sovieticus (sexualis)

1933. szeptember 15-én az Egyesült Állampolitikai Ügyosztály (a továbbiakban: OGPU) helyettes elnöke, azaz a szovjet politikai rendőrség tényleges főnöke, Genrih Jagoda az SZK(b)P KB titkárnak, Joszif Visszarionovics Sztálinnak tett írásbeli jelentésében számolt be arról, hogy az OGPU szervei Moszkvában és Leningrádban „pederaszták egyesüléseit” gőngyölítették fel, amelynek eredményeként 130 személyt tartóztattak le. Azzal vádolták őket, hogy „pederaszta szalonok, bűnbarlangok, kéjtanyák, csoportok és más szerveződések egész hálózatát hozták létre abból a célból, hogy idővel egy kiterjedt kémiszervezet sejtjeivé alakítsák át őket”. A jelentés külön felhívta a figyelmet arra, hogy a „pederaszták aktívája nyíltan ellenforradalmi céljaik elérése érdekében kihasználta a pederaszta körök kasztszerű zártságát, politikailag bomlasztva és züllesztve a fiatalság egyes társadalmi csoportjait, egyebek között a munkásfiatalokat, és megpróbáltak befurakodni a hadsereg és a flotta soraiba is”. A jelentésre Sztálin a következő utasítást írta rá: „Kaganovics elvtársnak. Kapjanak példás büntetést ezek az elvetemült csirkefogók, a törvényhozás számára pedig el kell készíteni a megfelelő iránymutató törvényjavaslatot. J. Szt.” Sztálin utasítását ketten is láttamozták: „Természetesen erre szükség volt. Molotov.” És: „Helyeslem. L. Kaganovics.”

Az OGPU miután felszámolta a fertő, az ellenforradalom és a kémkedés e fészkeit, a vezér utasításait követve nekilátott egy törvényjavaslat előkészítésének.

A nevezetes, 1934. március 7-i törvény elfogadását az alább közreadott dokumentumok előzték meg. A törvény bekezdte mind az OSZSZK, mind a többi szovjet köztársaság büntető törvénykönyvébe, és Oroszországban változtatás nélkül egészen 1993 áprilisáig érvényben volt.

1933. december 13.

Az SZK(b)P titkárnak Sztálin elvtársnak

Az OGPU a pederaszták moszkvai és leningrádi egyesüléseinek felszámolása során a következőket állapította meg:

1. A pederaszták szalonokat és bűnbarlangokat tartottak fenn, amelyek rendszeres orgiák színterei voltak.
2. A pederaszták mindent elkövettek, hogy beszervezzék és lezüllesszék a teljesen egészséges fiatalokat, köztük vöröskatonákat, vörösmatrózokat és egyes főiskolásokat is.

Nálunk azonban jelenleg nincs olyan törvény, amely lehetővé tenné a pederaszták büntetőjogi felelősségre vonását.

Megítélésem szerint elengedhetetlen a megfelelő törvény megalkotása, mert csak ez biztosítja a pederasztia törvényes üldözését és büntetését.

A törvénytervezetet mellékelem.

Az OGPU helyettes elnöke, G. Jagoda

alatt egyetlenegyszer sem sikerült. Jó pár közszájon forgó pletykát tudtam meg az üdülő gondnokáról, de mi gondom vele, nem az én feladatam a körmére nézni, van épp elég instruktor, ez meg az, a fene se tudja, hányan élnek abból, hogy másokat ellenőriznek.

Éjszaka borul a városra, egyre hűvösödő éj. Eliramlik a nyár. Közeleg az ősz, vacogtató szeleket küld, hogy a még most is nyíló kerti virágokat elszurkítse. Kár, hogy a végzett diákokat nem tavasszal engedik szárnyra, hogy mire beköszöntենek a hidegek, valahogy összeszednék magukat. Ma bement a rádió, hogy a Mars-bolygó földközeli érére, s teleszkópon keresztül jól látható a hósipkája. Nem csodálnám, ha megint lábrakapnának azok a rémmesék, melyek pár évvel ezelőtt annyira izgalomba hozták az embereket, hogy még központi lapunk is kénytelen volt foglalkozni velük. Fantasztikus fantáziaszülemény volt az egész, valami éhenkórász nyugati újságíró ötölte ki, hogy megszedje magát. Az amerikai „Comiq” aztán rácsapott s hajmeresztő történetek hőseivé emelte a nem létező Mars-embereket, akik atomhajtásos csészealakban repültek át a mi planétánkra, hogy a nyugati földrész fölött száguldva-nyargalászva kifejezzék mély ellenszenvüket a Földgömb vörösre satírozott részével szemben, majd világkatasztrófát idéznek elő, melyben mi, szerencsétlen emberek úgy elpárolgunk, mint tüzes kályhavasról a köpés. A szerkesztők legfontosabb célja nyilván a Comiq-számok kelletése volt, közkeletű fogalommal élve: a profit, de emellett ott bujkált bennük a céltudatos aknamunka, mely lélekfertőzésen keresztül nyer kifejezést: az emberek vadítása, az állat fölébresztése a polgári egyénben, hogy majd alkalomadtán vérengző vadként rászabadítsák a szabad Keletre. És nálunk vannak olyanok, akik a szabadságjogok ürügyével ezeket a mocskos lapokat is látni szeretnék az újságosok bódéjában. Az embereket nem nehéz elrontani, ám helyrehozni az elpiszkolt lélek torzulásait annál nehezebb. De én mégis ezen a nehezebbik végén fogok majd hozzá a húrok pengetéséhez, csak helyezzenek már el végre. Az Észak-Magyarországot mondták a legutóbb, ez lett a valamikori nagy ígéretekéből, de még ezt is húzzák-halasztják. Pedig mennék, rohannék én már Miskolcra is, annyira megutáltatták velem Pestet, ahol nyomasztó kilátástalanság nehezedik rám. A hivatal kijelentette: a keret

A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága Elnökségének törvénytervezete

A SZU KVB Elnöksége a következő határozatot hozza:

1. A pederasztiaért, vagyis férfinak férfival való nemi kapcsolatáért a büntetőjogi felelősségre vonást ki kell terjeszteni azokra az esetekre is, amelyekben a nemi kapcsolat önkéntes, függetlenül attól, hogy a partnerek elérték-e már a nemileg érett kort avagy sem.

2. A pederasztia, vagyis férfinak férfival való nemi kapcsolata öt évig terjedő szabadságvesztéssel sújtható.

Amennyiben ugyanez a cselekmény a sértett fél függő helyzetének kihasználásával valósul meg, vagy ha fizetés ellenében, hivattásterületen vagy nyilvánosan követik el, nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel sújtható.

3. Jelen határozatot a „Büntető törvényhozás alapelvei a Szovjetunióban és a szövetségi köztársaságokban” (Törvénytár, 1924. 24. szám, 205. l.) alapján be kell iktatni minden szövetségi köztársaság büntető törvénykönyvébe.

4. Jelen határozat nem érinti mindazoknak a törvénycikkelyeknek az érvényét, amelyek a szövetségi köztársaságok büntető törvénykönyvében a nemileg értelem személyekkel fenntartott nemi kapcsolatért, kiskorúak megrontásáért, ferde nemi hajlamok kiélése céljából létesített nemi viszonyért, továbbá mindkét nemű személyek megerőszakolásáért, kéjtanyák fenntartásáért, kerítői tevékenységért és prostitúcióra kényszerítésért kiszabható büntetéseket szabályozzák.

Harry Whyte levele J. V. Sztálinhoz

Kedves Sztálin elvtárs!

Bár én külföldi kommunista vagyok, aki még nem kapta meg átminősítést az SZK(b)P tagjai sorába, mégis azt gondolom, hogy Ön, mint a világproletariátus vezére, természetesen fogja tartani, ha megkérem, hogy világítson meg egy olyan kérdést, amelynek jelentősége rendkívül nagy egész sor kommunista számára mind a Szovjetunióon belül, mind a világ más országaiban.

A kérdés lényegében a következő: lehet-e méltó egy homoszexuális arra, hogy a kommunista párt tagja legyen? (...)

Mint hogy a kérdésben személyesen is érdekelve vagyok – lévén magam is homoszexuális –, sok elvtársnak föltettem már az OGPU-ban, az Igazságügyi Népbizottságon, továbbá föltettem a kérdést pszichiátereknek és Borogyin elvtársnak is, aki annak a lapnak felelős szerkesztője, amelynél magam is dolgozom. Amire azonban jutottam, az nem több egymásnak ellentmondó vélekedések halmazánál, ami arra vall, hogy ezeknek az elvtársoknak nincs világos elméleti válaszuk arra a kérdésre, hogy mi szolgálhatott alapul a március 7-i törvény elfogadásához.

Az első pszichiáter, akit megkérdeztem, miután konzultált az Igazságügyi Népbizottsággal, két ízben is biztosított róla, hogy bármely páciense, amennyiben tisztességes állampolgár vagy jó kommunista, személyes életét úgy alakítja, ahogy akarja. Borogyin elvtárs pedig azt mondta, hogy noha személy szerint ő negatívan áll hozzá a homoszexualitáshoz, engem

elfogyott, pénz nincs, éljek meg, ahogy tudok. „És ha az utcán rámjön a szarás, miből fizessem ki a vécés nénit? – szegeztem nekik a kérdést. Erre fel mondták az Észak-Magyarországot.

Egy kicsit el vagyok savanyodva. A menzán közölték velem, hogy a mai nappal befellegzett a reptérnek – a fiatalasszony, akit nem is oly rég még trubadúri hévvel zártam két karom közé, az idevágó kácsi élmények óta már nem hevíti fel bennem a lobogás perzselő tüzét. Ha megcsókolom, nem érzem a csók régi édes ízét, mintha csak egy kedves rokon nő familiáris szokáscsókját viszonznám, ami – Balzac szerint – „bűn a természet ellen, ha nincsen benne édes érzélem”. Az asszonyka folytatólagosan bé akar rántani az eskütörés szent gyalázatába, de nekem hallgatag marad a vérem. Tisztelem és becsülöm, de amit iránta érzek, már nem szerelem, hiába hogy a férje váltig egy kőből faragott lajhár, akit ha máglyára vetnének is, csak akkor venné észre, hogy tűzben áll, amikor már leégett a keze meg a lába.

1956. augusztus 28.

Az elválás nehéz napjait élem. Adieu, Budapest! Kilenc év! 18 éves koromtól 27. évemig. S vissza talán soha. Ifjúságom, ha volt, itt telt le. Mi volt az én ifjúságom? Egy-két szerelem, népboldogító álmok, hiábavaló verselgetés, pontosabban: rímfaragás, s hogy teljes legyen a kép: egy-két diákmuri, át-dorbézolt éjszakák, fejfájások, rossz közérzet, étvágytalanság s halál gondolatok. Eltöprengtem az emberiség jövője felett, anélkül hogy löktem volna rajta előre egyet. Belecsipegettem a tudományokba is, szenvedélyesen vitatkoztam, védtem vagy támadtam, s ha komoly tárgyi tudást kívánó téma vetődött föl, bölcsen hallgattam, nehogy eláruljam hozzá nem értésemet. Van ebben egy kis túlzás, de igazság is – nehéz bevallani.

kellőképp jó kommunistának tart, ami pedig személyes életemet illeti, úgy élek, ahogyan kedvem tartja.

Míndezek a kijelentések azt a benyomást keltették bennem, hogy a szovjet igazságügyi szervek nem az általában vett homoszexualitást üldözik, hanem csak bizonyos társadalmilag veszélyes homoszexuálisokat. Ha azonban ez csakugyan így van, miért van szükség egy ilyen általános érvényű törvényre?

Ugyanakkor a március 7-i törvény közzététele után az OGPU-ban egy beszélgetés alkalmával felreérthetetlenül tudomra adták, hogy a törvényt kíméletlenül alkalmazni fogják minden egyes esetben, ahol a homoszexualitás bizonyítást nyer.

Éppen a szóban forgó kérdés tisztázatlansága készítet arra, hogy Önhöz forduljak most, abban a reményben, hogy időt tud majd szakítani a válaszadásra.

Engedje meg, hogy ebből az alkalomból kifejtsem saját felfogásomat is a kérdésről.

Mindenekelőtt szeretném jelezni, hogy a homoszexuálisok helyzete, már ha osztály-hovatartozásukat illetően munkások vagy dolgozó emberek, véleményem szerint nagyon hasonlít a nők helyzetéhez a kapitalista rendszerben vagy az imperialista elnyomás alatt élő színesbőrűek helyzetéhez, de sok vonatkozásban hasonlít a hitleri diktatúrában élő zsidók helyzetéhez is. Egyáltalán: szembeötlő ez a hasonlóság minden oly társadalmi réteg helyzetével, amelyet a kapitalizmus uralma alatt kiszármányolnak és üldöznek. (...)

A tudomány már megállapította, hogy létezik veleszületett – alkati – homoszexualitás. A kutatások eredményei azt mutatják, hogy az ilyen típusú homoszexuálisok aránya minden

társadalmi osztályban körülbelül azonos. Bizonyítottnak tekinthető, hogy a homoszexuálisok minden országban kisebb-nagyobb ingadozással a lakosság 2%-át teszik ki. Ha ezt a százalékarányt vesszük alapul, akkor kiderül, hogy a Szovjetunióban mintegy 2 millió homoszexuális él. Arról nem is beszélve, hogy bizonyára közöttük is nagy számban vannak olyanok, akik kiveszik részüket a szocialista építőmunkából, vajon csakugyan lehetséges lenne, mint az a március 7-i törvényből következik, ennyi embert börtönbe zárnunk?

A kapitalizmus, amelynek ágyútöltekre és munkahadserg-tartalékra van csak szüksége, harcol a homoszexualitás ellen. Ugyanakkor azonban, minthogy a dolgozók életkörülményei a kapitalista rendszerben folyamatosan romlanak, a kapitalizmus megteremt az objektív feltételeket a homoszexuálisok számának szüntelen gyarapodásához is, mert sokakat éppen az anyagi kényszerűség lök rá erre az útra. (...)

Ennek az ellentmondásnak egyetlen megoldása a létező rend forradalmi megváltoztatása, és olyan társadalom megteremtése, amelyben nincs munkanélküliség, folyamatosan nő a tömegek jóléte, felszámolódik a család mint gazdasági egység, egy szóval létrejönnek azok a feltételek, amelyek mellett senki nem anyagi kényszerűségből lép a pederasztia útjára.

Ami pedig az úgynevezett veleszületett – alkati – homoszexuálisokat illeti, ők a lakosságnak olyannyira elenyésző részét képezik, hogy semmiféle fenyegetést nem jelentenek a népszaporulatra a szocialista államban.

A homoszexuálisok letartóztatását teljesen törvényszerű jelenségnek tekintettem, minthogy a letartóztatás kiváltó oka politikai természetű volt. Mindez, mint már mondtam, tel-

Bemagolt materialista téziseket fújtam, cáfolgattam isten létezését, s tudom, ezért – akárcsak e siralom-völgyben elkövetett összes bűnömért – majd tarthatja a hátát a lelkem a szigorú bíró előtt, aki a pokolba talán mégsem fog taszajtani, ha azt veszi, hogy – cimboráimmal ellentétben – bennem mindig is szomorkás lehangoltságot idézett elő az ilyesmi, ám nyíltan mégsem világosíthattam fel őket, hiszen mind-mind meg-rögzött istentelenek, és nélkülem is elnyerik majd büntetésüket, amiért teljesen elfeledték az imákat.

Tartózkodtam a rossz nőktől, s' a jók le se méltóztattak kakálni. Élvezték szellememet, bókjaimért há-lásan mosolyogtak rám, de még csak meg se csókolhattam őket. Testileg idegenek maradtak előttem, pedig az nagyon fontos a megismeréshez. De milyenek a nők? Ha szembetalálják magukat egy tökéletes férfiszép-séggel, rögtön megkergülnek és úgy széteszik a lábukat, mint a kezes bárány – én viszont az ő szemükben nem álltam kétszer sorba ott, ahol a szépséget mérik.

Istenültem a kormányért, bölcsnek, előrelátónak véltem, ám a júliusi párthatározatok útmutatása alapján rájöttem az ellenkezőjére. „Bolond vagyok, ha esendő emberektől csalhatatlanságot várok” – gon-doltam ekkor magamban, s gyanakvó lettem, mint általában a becsületes emberek, akik tolvajokkal van-nak körülveve.

Hogy sokat fejlődtem Pesten, az szentigaz, de teljesen mégsem töltöttem be minden emberi funkciót, pedig a hozzá való szervek nekem is megadottak. Vannak fogaim, melyek a rágást hivatottak elvégezni, az-tán ott van az emésztés szerve, a gyomor és ott vannak a belek – de ezek teljesítőképességét nem áll mó-domban teljesen kihasználni, mert a pénz mint hatalom manapság is betölti azt a megkülönböztető szere-pét, mint régen. Nem is csodálom, hogy sok fiatalember aranyhegyekről álmodozik, és egyre kísértgeti a szerencsét, hogy az nyakon öntse a bőség szarujából. A gyors meggazdagodás egyetlen törvényes lehetősége a TOTÓ. Több millió ember izgulja át a vasárnap éjt, hogy másnap talán már pénzzel tömött biztonságér-zettel szilárdítva tekinthet a jövőbe.

jesen összhangban van azzal, ahogyan a kérdést én látom, s ahogy azt fentebb ki is fejtettem, és nem volt ellentmondásban a szovjet közvélemény hivatalosan kifejezésre juttatott állás-pontjával sem. Borogyin elvtárs közölte velem, hogy nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani a Nagy Szovjet Enciklopé-dia homoszexualitásról szóló szócikkének, mert – mint mon-dotta – annak szerzője szintén homoszexuális, és a cikket ak-kor írta, amikor egy sor elhajlásra nem derült még fény. (...) Lehet, hogy a lexikoncikket csakugyan homoszexuális írta, ez azonban nem változtat azon, hogy tőle is ugyanaz lett volna elvárható: a homoszexualitás objektív és tudományos bemutatása. Mindenesetre úgy vélekedtem, hogy teljes bizalommal fordulhatok egy olyan kiadványhoz, amelynek szerkesztői kö-zött olyan személyek vannak, mint Molotov, Kujbisev, Pok-rovszkij (vagy akár Buharin, aki valamivel kevésbé szolgál rá a bizalomra). (...)

Kétségtől kívánatos, hogy az emberek többsége normális nemi életet éljen. Tartok azonban tőle, hogy ez sohasem lesz egészen így. S úgy vélem, aggodalmamat történelmi tények tá-masztják alá. Gondolom, azt nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy az emberek túlnyomó többsége régen is, most is normális nemi életre vágyott és vágyik. Abban azonban igen erősen ké-telkedem, hogy a nemi vonzalom tekintetében minden egyes ember valaha is tökéletesen egyforma lesz. (...)

Engedtessek meg nekem, hogy Sztálin elvtársnak a XVII. kongresszuson mondott beszédéből idézzek itt egy részletet:

„...minden leninista előtt, ha csakugyan igazi leninista, is-meretes, hogy a szükségletek és a személyes életmód területén mindenféle egyenlőségi reakciós ostobaság, amely legfeljebb va-

lamilyen özönvíz előtti aszketikus szektához lehet méltó, de nem a marxista módon megszervezett szocialista államhoz, mert nem lehet megkövetelni, hogy minden egyes embernek ugyanazok a szükségletei legyenek, ugyanaz legyen az ízlése, és ugyanolyan módon élje az életét.” (...)

Úgy vélem, hogy Sztálin elvtárs beszédének ez a passzusa közvetlen kapcsolatba hozható az általam taglalt kérdéssel. A lényeg azonban az, hogy még ha törekednénk is erre az egyenlőségre a nemiség területén, jelenleg akkor sem lenne megvalósítható sem az orvostudomány, sem a törvényhozás eszközeivel. (...)

Végül is, miközben azon voltam, hogy a marxizmus–leni-nizmus elveivel összhangban, már ahogyan én értem őket, tisz-táztam a kérdést, oda lyukadtam ki, hogy ellentmondás van a március 7-i törvény és a gondolatmenetemből következő konklúzió között. Pontosan ez az ellentmondás sarkallt arra, hogy a kérdésben egy kellő súlyú tekintély állásfoglalását kér-jem.

Kommunista üdvözzel:
Harry Whyte

Sztálin saját kezűleg ezt írta a levélre:
„Archívumba. Idióta és degenerált. J. Sztálin.”

FORDÍTOTTA SZILÁGYI ÁKOS

Közlés helye: Szoversenno szekretó, 1996. 2. szám, 15. l.

Pénz, pénz! Miért is vagy a világon? De ha már vagy, miért nem vagy nálam is? Itt állok az életkapuban, bottal és üres tarisznyával, arccal Miskolc felé.

1956. szeptember 15. Miskolc

Továtűnt újságíróskodásom első fél hónapja. „A száguldó riporter” – így jellemezte magát Egon Erwin Kisch, ám miránk még inkább áll ez a megnevezés. Rozoga Skoda gépkocsinkkal 80–90 km-rel száguldunk keresztül-kasul a megyében, szedegetjük rendszerünk szebb, boldogabb életért való harcának virágait és gyomnövényeit. Ne áltassuk magunkat, hogy itt minden rendben van, nem, korántsem. A felső vezetőség határozatai, elvi útmutatásai szépek, megdobogtatják az ember szívét, de mire lekerülnek oda, ahol végrehajtják őket, hiba is csúszik a szerkezetbe.

Nehezen megy az írás. A körülmények nem segítik elő. Nyugtalan életet élek, a felajzottság állandósult állapota idegesítő, fáj a fejem, közérzetem csapnivalóan rossz. Rendszertelenül táplálkozom – bár nem rosszul. Eddig kb. 500 forintot ettem-ittam meg. Határozott javulás mutatkozik az italhoz való viszonyomban – lassan egészen elidegenedem tőle. Annál többet dohányzom, mohón, nekivadulva, s tudóm lassan belepi a korom, idegeimet szétmarja a nikotin, harmincéves koromra idegromcs leszek, reszketek majd, mint a kocsonya, s ágyékom kiszáradhat, a nők irtózni fognak tőlem.

Érzem, hogy napról napra erősödik rajtam a vidékiség, észrevétlenül vetkőzöm le nagyvárosias viselkedésem, és a maga képére formál e kisszerű, de nagy jövő előtt álló vidék. A régi várostól már nincs mit várni, nem lesz szebb, csak csúnyább lehet. Egyetlen főutcája sivár, mint egy sivatagi városé, sehol egy fa, zöld szín – csak a modern kirakatok ellensúlyozzák tarkaságukkal az ősi Miskolc nyomasztó ridegségét, de a külvárosban már születnek az új lakónegyedek háromemeletes pontházakkal, melyeket egy néprajzos ismerősöm alaposan megkritizált a hagyományok jegyében, de én lehurrogtam őt, mert azok a hagyományok, amiket ő elérzékenyülten sirat, a gümőkórt terjesztették valójában.

Ismételten kiderült, hogy a lét határozza meg a tudatot, mert ami Pesten már magától értetődik, az Miskolcon meghökkentő – és viszont. Ha valaki Kukutyinból kerül Miskolcra, elbűvölőnek kiáltja ki, el van ragadtatva tőle, s az otthonmaradottaknak felsőfokon ír mindenről, ami elűt addigi látottaitól. Egy közeli hozzátartozóm egyszer elkerült a kis faluból egy járási székhelyre. „Micsoda más a városi élet!” – áradozott, és nem talált szavakat élményei lefestéséhez. Én véletlenül az asztaltársaságában voltam, s pár Pesten töltött évet mondhattam a magaménak. Leröhögtem a dicsekvő szolid élményeit.

Itt van az ősz, s akár tetszik, akár nem, észre kell venni a megváltozott viszonyokat. Meleg ruhát kér a vácogó test – meg kell adni neki, különben a Szent Mihály lovára fektetnek. Lakáskiadásom – 280 Ft ágy-neművel – a hatszorosára nőtt, s a keresetem alig a háromszorosa az ösztöndíjammal. Kell a pénz, mert nyomorultul állok, jelenleg ez a legfontosabb. Megkapcsolom az agyamat és vásárra viszem. Írni fogok, sokat – és megdöngetem az érvényesülés kapuit. A tehetséggel szeretnék továbbjutni.

1956. október 5.

Tegnap tivornyáztunk. Ma sápadt az arcom, a szemem lázasan csillog. Közérzetem? Jobb nem beszélni róla. A fejem is szédül, s az ősz az elmúlás szomorú gondolatait ébreszti bennem. Egy-két emberben megrendült a bizalmam. A részegség olyan tulajdonságaikat fedte föl előttem, hogy undorodnom kellett. Lehullott az álarc, amit láttam, nem kíván bővebb magyarázatot. Kellemetlenül éreztem magam. A szocializmus, melynek halálomig híve és harcosa akarok lenni, ezekkel az emberekkel vívja ütközeteit, s ezek az emberek nem képesek önmagukkal megütközni. Hibáik, kicsinyes, korlátolt gondolkodásmódjuk gátat emel ennek az újszerű emberségnek. A személyi kultusz alatt elkövetett hibák megrakták az embereket sárral és piszokkal, s a nagytakarításhoz nem elegendő egyetlen párthatározat, mellyel szívvel-lélekkel egyetérttek, de alaposabb kórimeretet és hatásosabb orvosságot vártam tőle. Persze így is jó. Ez az orvosság is kezdi megmutatni a hatását – a megbetegített magyar lélek ki fogja heverni bajját, s az egészséges lélek, egészséges gondolkodás izmossá teszi ezt az elcsigázott, szerencsétlen népet. A kommunizmus olyan gyógyírt tud adni és ajánlani a társadalmi nyavalyákra, amelytől még a pusztulásra szánt népek is felemelk megfáradt fejüket, és élni kezdenek. De vigyázni kell, nem lehet elhamarkodni a dolgot. Aki a kommunizmus nevében követ el gazemberségeket, az az emberiség legszentebb céljait gyalázza meg, s ha valaki a kommunizusból kiábrándul – vége, vagy gazember lesz, vagy fölakasztja magát, mert a kommuniz-

musig futnak a népboldogító álmok, s ott megpihennek a beteljesült vágyak boldog hazájában. Gyönyörű céljainkat gyalázza meg az, aki nem e célok által szentségesíti eszközeit. A jezsuiták, a fasiszták nyíltan hangoztatták, hogy „a cél szentesíti az eszközt”. S igazuk volt. Céljaiknak megfelelő eszközökkel éltek. S azok, akik nálunk nem engedték, hogy gyakoroljuk természetünk lényegéből fakadó kritikai hajlamunkat, vajon ők a céljainknak megfelelő eszközökkel építették a rendszert? Ami azt illeti, nem voltak válogató-sak. Korrupció, megvesztegethetőség, hivatali hatalommal való visszaélés, kurválkodás, az összeköttetések egyéni célokra való felhasználása – gazemberségek sorozatát követték el. Engem a hűség és a hála sokáig visszatartott a rendszer bíráltságától, s az vesse rám az első követ, aki másként tett volna az én helyem-ben. Onnan jöttem, ahonnan talán senki sem jött még, a nyomorúság poklának hetedik bugyrából. Ez a rendszer emelt ki, tett gondolkodó emberré, kommunistává nevelt – s ebben roppant ellentmondás feszül. Miközben a baloldali túlzók szörnyű bűnökre vetemedtek, fölnevelődött egy új emberű generáció, mely mélyesen elítéli az elkövetett bűnöket, kommunista végtiszteletet ad azoknak a böcsületes elvtársaknak, akiket kivégeztek. Sokáig nem értettem Leninnek azt a mondását, hogy „Baloldaliság – a kommunizmus gyermekbetegsége”, pedig Sztálinnak és Rákosinak éppen ez a mondás tette tragikussá az életét. Nem értették meg, hogy a kommunizmus egy modern társadalmi forma, melynek jól nevelt embe-re irtózik a véres munkától. „Úsd-vágd a múltat” – így Lenin ars poeticája –, „de vigyázz, hogy hatalmad osztályalapja, a proletár és szegényparaszt szívvel-lélekkel veled tartson.” Holnap fogják temetni Rajk Lászlót, Rákosi pedig elérte azt, hogy a neve lekerül az utcákról, a középületek és intézmények homlokza-ról. Élete már csak akadály, szomorú, hogy ő még nem jött rá erre. Az öngyilkosság nem minden eset-ben bűn.

De nem vagyok én „nagyember”, akit hidegen hagynak magánélete eseményei, s csak a világegész, a társadalom sorskérdései foglalkoztatnak, ezért az is érdeklődéssel tölt el, hogy miből veszem majd meg a télikapátomat, melyet már kiszemeltem, és amely – csekélység az egész! – 1200 forintba kerül, amennyi a teljes fizetésem. És mi lesz azokkal, akik még kevesebbet keresnek, miközben a személyi kultusz emlőjén nevelkedett funkcionáriusok szeretői a rántott csirkét is unják már, s a gyöngyöző pezsgőt is képes volt egyikőjük a fülem hallatára lőrének nevezni. Mindegy, végül minden disznóság kiderül, s a fölháborodott közvélemény megbélyegzi azok elkövetőit. Elég fellebbenteni például a fátylat, egy-egy ezüstös hajú aggasztyán oldalán pompázó kívánatos fehérszemélyről, hogy rögtön elmenjen az ember étvágya attól, hogy annak jól berendezett lakásán a szerelem istennőjének hódoljon vele. Mert hiába tesznek úgy a kétkezi emberek megtévesztésére, mintha az öreg az unokáját sétáltatná, becsülettel örködve a gondjaira bízott ritka szépség erkölcsi megóvásán, ha jobb nem is beszélni róla, hogy milyen viszony fűzi őket a fátyol alatt össze. Kígyók ezek a széplányok! Angyalbőrbe bújtatott szagos ördögök, akiknek szótárából hiányoznak a becsület, a hűség satöbbi szavai. Csak egy lebeg a szemük előtt: a pénz! A minél több pénz! Jobb nem is gondolni rájuk – elég gond nekem a télikapátom.

1956. október 22.

Különös időket élünk. Minden valamirevaló és semmirevaló íróember a bajorvoslás csodaszerével hozako-dik elő, s mindegyik adagolni szeretné a maga receptjét. Még szerencse, hogy a beteg nép nem nyeli le a társadalomorvosok kotyvalékát, hanem inkább az időre bízza meggyógyulását, ám a sajtó, a rádió egyre korbácsolja, mérgești a vihart a Rákosi kiskirálykodásának szerencsétlen áldozatairól szóló szívbe markoló riportjaival, az ártatlanok kivégzésének körülményeit ecsetelő színes megemlékezéseivel. A lelkek a felhú-zottság állapotának drámai feszültségében vannak. Még én sem tisztáztam magamban teljesen a most fel-színen mozgó problémákat. Szeretném, ha valaki barátian a hónom alá nyúlna, ami részben meg is történt, mert B. bácsi a legmagasabb honoráriumra javasolta „Kácsi emlékek” című írásomat, ami nem várt előre-lépés a télikapátom szempontjából, hiszen már a természet is készülődik a télre. A gesztenyefák elhullatják a lombjukat, a juhar csupaszra vetkezett, kéményeinkről a golya melegebb tájakra költözött, s a fecskék is továbbálltak. Ingyenes nyaralásra mennek. Nem állja útjukat országhatár, tenger, a hegyeket átrepülik. Ha megfáradnak, letelepednek, ha éhesek, eleség után néznek, s nagyon vigyáznak, ha a főkolompos megadja a jelt, fölrepülnek, és tovább vándorolnak. Az ember is képes végigcsinálni mindezt. Kényelmesebben és gyorsabban röpül a fecskénél, s ahol leszáll, jól berendezett szálloda várja, meleg otthon. Szolgálatkész pincérek jobbnál jobb falatokkal traktálják, az ágyát is megvetik, mire fölbred, fényesre kefélt cipőbe dughatja a lábát. S mire beköszönt az éj, a bárókban álomba ringató édes zene szólal meg a törpepálmával körülrakott emelvényeken. A bárók tiszták, mint egy pohárszék, a pincéreken propellernyakkendő, a zené-

szek mind főiskolán tanulták mesterségüket, a nők mintha a „Bagdadi tolvaj” szemgyönyörködtető mesevilágából léptek volna elő – csak pénz kell hozzá. Nyugaton mágnásnak kell lenni hozzá. Keleten nem tudom, minek.

Utólag könnyű okosnak lenni:

Honvéd–Vasas	2 : 1 – 1
Dorog–Szeged	1 : 1 – X
Tatabánya–Pécs	3 : 2 – 1
Szombathely–Salgótarján	4 : 2 – 1
Kecskemét–Spartacus	4 : 2 – 1
Eger–Miskolc	1 : 1 – X
Ózd–Kistext	3 : 2 – 1
Franciaország–Szovjetunió	2 : 1 – 1
Milan–Internazionale	1 : 1 – X
Triest–Sampdoria	1 : 1 – X
Lanerossi–Napoli	0 : 0 – X
Spal–Lazio	1 : 0 – 1

(A 2. részt az augusztusi számunkban olvashatják.)

Heinrich von Kleist

GERMÁNIA SZÓL GYERMEKEIHEZ

(ÓDA)

§ 1

Ti, a Majna vidékéről,
Elba-vidék sarjai,
És ti, Duna mentén élők,
Odera-völgy pórjai,
Akkik hajózzák a Rajnát,
Látják Alpok csúcsait,
Tengerek partját kik lakják:
Dél'-, Keletit s Északit!

KÓRUS

Hallgassátok csak! – Az égből
Eget-földet mely hang ráz föl?
Föltámadsz, Germánia?
Itt a bosszú hajnala?

§ 2

Németek, ti népek bátra,
Mind-mind kedves magzatom,
Akkiket, ölembe mászva,
Átfog anyai karom,
S ti engem hogy védtek, óvtok,
Mars-vér tüzel, harcias;
Légiógyőző-utódok,
Rómaverőhős-fiak!

KÓRUS

Fegyverre hát, gyorsan, bátran,
Amit ragadtok vaktában:
Tőr? Husáng? – Zuhogjatok
Völgybe, hol harc kavarog!

§ 3

Mint a sziklarések hója:
 Mint az alpi bérceket,
 Ha éri a tavasz csókja;
 Olvadnak a gleccserek,
 Zuhatagok robajlanak
 Erdők, szirtek vad fokán,
 A hegyek közt visszhang dagad,
 A mezők: egy óceán!

KÓRUS

Ti is így – elől a császár;
 Nyomotokba megtorlás jár,
 Habzón, mint az áradat,
 Elnyelni a frankokat!

§ 4

Minden díülő, mart, verem, tér
 Csontjuktól fehér legyen;
 Kiből holló s róka nem kér,
 Az legyen hal-élelem!
 Tetemükkel torlasszátok
 El a Rajnát győztesen;
 Kerülje körül a Pfalzot,
 S ekképp határunk legyen!

KÓRUS

Mint ha hajtók – víg vadászat! –
 Farkasnak nyomába hágnak.
 Pusztítsd! Ha jó Ama Nap,
 Nem kérdi az okokat!

§ 5

Nem a besüppedő róna,
 Min vad sergük rúgtat át,
 Sem a hold, mely beragyogja
 Kihalt házak ablakát;
 Nem a nő, ki holtra válva
 Alél rút kezük között,
 S akit hajnalban a hála
 Űszkös romokba kilök!

KÓRUS

Nem a hadizsákmány csábít!
 Az csak keveseknek számít.
 Földi kincsnél magasabb,
 Mi vért pezsdít s hitet ad!

§ 6

Isten és a helytartói,
 S óh, Haza, a szent neved,
 Szabadság és kivívói,
 Nyelv, ki' kapsolsz lelkeket,
 Tudomány fényglóriája
 Német géniuszra vár,
 S ösvény, csillagok honába,
 Szárnyait mi vonzza már!

§ 7

Óriás piramist emeljünk,
 Égig érőt; ünnepeljünk,
 Csúcsköve ha fölkerül:
 Avagy jó lesz sírhelyül!

FORDÍTOTTA TATÁR SÁNDOR

Ernst Lissauer

A GYŰLÖLET ÉNEKE

Mit nekünk muszka, francia,
Ha vágják, vág a harc fia.
Mi nem szeretjük őket,
Mi nem gyűlöljük őket,
Védjük folyónk és völgy-ölünk –
Gyűlölni egyet gyűlölünk,
A haragunk nagy, mint a hegy,
S az ellenségünk egy, csak egy: –
Az angol.

Látjátok-e, ott ül a gyáva szatócs,
Előtte a szürke, végtelen ár,
Írigy, sunyi, kétszínű és harapós
És védi keményen a vízi határ.
Vess csóvát ős-tűzünk,
Most esküt esküszünk.
Légy eskü vas-érc, nem gyenge férc,
Gyújts, hogyha fiunk szívéig érsz,
Halljátok a szót, valljátok a szót,
Német hazánkon szárnyalót:
Mi mindég egyet gyűlölünk,
ölünk, ölünk és gyűlölünk.
A haragunk nagy, mint a hegy,
S az ellenségünk egy, csak egy: –
Az angol.

Ernst Lissauer (1882-1937), német költő. A „Hasslied gegen England” című elhíresült versét 1914-ben írta. Kosztolányi fordítása a *Modern költők* (1921) III. kötetében jelent meg, a „Háborús költők” ciklusban.

Lenn a hajón ült sok merész,
 Mulatni vágyó tengerész, –
 Egyik tiszt poharat emel
 S mint kard ha cseng, vitorla reng,
 Úgy zeng a csördülő kehely.
 Ezt mondja csak: „Fel, harcra fel!”
 Miért emeltek poharat?
 Egy bor forr bennünk, a harag.
 A gárda milyen harcra megy?
 S az ellenségünk egy, csak egy: –
 Az angol.

Bár sok-sok zsoldosod legyen,
 S dőzsölj a sok aranyhegyen,
 Bár várad a tenger, igaz –
 Kis kalmár, rosszul számítasz.
 Mit nekünk muszka, francia,
 Ha vágják, vág a harc fia.
 A fegyvereink a bronz, az acél,
 És végül a béke, a béke a cél.
 De téged hosszú gyűlölettel
 Gyűlölünk bosszús gyűlölettel.
 Gyűlöl a fej, gyűlöl a kéz,
 Gyűlöl a mind, gyűlöl a rész,
 Gyűlölünk vízen és a földön,
 Egy nagy nép gyűlöl mindörökkön,
 A haragunk, akár a hegy,
 S az ellenségünk egy, csak egy: –
 Az angol.

FORDÍTOTTA KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Orbán János Dénes

A TÉLI ÉJ

Parti Nagy Lajosnak, Egy hosszú kávéjáért

Attilás téli éjjel,
Kolozsvár, hátradőlök
a széken, és az asztal
sarkán szivar, s csak ennyi.
Ma nincs három szobában,
kihez egy árva szót bár.
De persze nem nyavalygok,
egy-két nap, s vége is van,
és bort hoz Vince, csönget
a készülék, s a kedves
megbékél, indul is már.
És szép e füstös óra,
habár nehéz az évszak,
s a fűtőtest alig hogy.
Picit tán arra vágyom,
langyos hullámot ontson
egy enyhén déli tenger,
és Pestre is titokban,
ezerszer bár Kolozsvár.
De mégis ő, ha most s nem
holnapután, ha mégis,
hogy nem haragszik, indul,
hiszen csak ő, csak ő, csak
a téli éj, Kolozsvár,
a lélek füstbe öntve
már második dobozzal,
és közben pár pohár víz.
S ha szólna most a csengő,
ha mégis, és az ablak
kinyílna, és a füstöm
a bíbor égre szállna,
s a szél forró homokkal
szórná tele a blúzot,
amit ledob magáról,
egy enyhén déli tenger
partján, egy égi Pesten.

IN AESTHETICA

1
(curriculum)

A benne-lét útjának negyedén
szemeim végre én is fölnyitottam,
és körbenéztem: mi lehet enyém
e nagy világból. És csak álltam ottan,
és vártam én is azt, mit várva vár
az ifju. Minden kellett volna nyomban,
igen, de sorsunk szigorú tanár.
Máskor mesélem el, hogy én, a léha,
miképp tomboltam, mint a vad számár,
hogy ágyról ágyra szálltam, mint a méh a
virágra; és az Isten asztalán
cserélte bibliám a kártya néha.
A benne-lét útjának harmadán,
midőn már szart és kártyát megkevertem,
agyamról fölszáradt a harmat, ám
kiegve, céltalan s a porba verten
láttam magam. És ekkor jött felém
a Szépség, s Őt köszöntöm ím e versben
én, ki az utat végre meglelém.
Ó, ha le tudnám én azt írni mostan,
hogy mennyi minden költözött belém,
midőn a lelkem hófehérre mostam!

2
(ars conventionalis)

Fehér felhőszoknyáját ölti föl
a szirt, s a tenger óriás smaragd,
a lét szerelme ég, mindent kitölt,
magát kínálja, versbe hogy faragd.

(Faraghatod, míg széttörök a toll,
míg megtudod: felszámig sem hatol;
elérhetetlen Ő, csalod magad,

s a Szépségnek csak rossz szolgája vagy.)

AZ IDŐ VOLT, AKIT MEGÖLTEM

A szárnyas idő volt, akit megöltem.
 Tehettem volna másként? Árbocomra
 szállt, és kegyetlen vijjogása kőként
 zuhant az álom tiszta, kék vizébe.
 Volt egy hajó. És jég és köd, s talán még
 egy véres esküvő is. A körülmény
 nem számít már. A tettem is homályos.
 Miként ragadtam és minő nyilat, már
 nem is tudom. A holttest büntetésként
 nyakamba lóg, s a vijjogás kövénél
 többet nyom súlya. A kínos szorongást
 egy más nyomorra cseréltem, s maradtam
 halottabb a halottnál: halhatatlan.

Holtak könyve

PAUL AUSTER – EDMOND JABÈS

Az utóbbi évek során egyetlen francia író sem övezett olyan mérvű irodalomkritikai figyelem és elismerés mint Edmond Jabès-t. Maurice Blanchot, Emmanuel Levinas és Jean Starobinski alapos és lelkes tanulmányokat írt műveiről, Jacques Derrida szerint pedig „az utóbbi tíz évben semmit sem írtak Franciaországban, aminek előzménye ne lenne meg valahol Jabès szövegeiben”. A *Kérdések Könyve* első kötetével, mely 1963-ban jelent meg, illetve a mű további kötetivel Jabès új, titokzatos irodalmi műfajt teremtett, amely megragadó, de nehezen meghatározható. Nem vers és nem regény, nem esszé és nem színdarab, a *Kérdések Könyve* valamennyi fenti műfaj keveréke. Töredékek, aforizmák, párbeszéd, dalok és kommentárok alkotja mozaik, amely a könyv központi kérdése körül forog, vég nélkül: hogyan mondható el az, amit nem lehet elmondani. A kérdés a zsidó holocaust kérdése, ugyanakkor magára az irodalomra is vonatkozik. Jabès a két dolgot egyként kezeli:

Beszéltem neked a zsidó lét nehézségéről, amely összefonódik az írás nehézségével; mert a judaizmus és az írás egyetlen váratkozás, egyetlen remény, egyetlen elhasználódás. (p. 144.)

Jabès gazdag egyiptomi zsidó családból származik, 1912-ben született, és a kairói francia közösségben nőtt fel. Legkorábbi irodalmi barátságai Max Jacobhoz, Paul Éluardhoz és René Charhoz fűzték; a negyvenes-ötvenes években több kisebb verseskötete jelent meg, melyeket később *Je bâtis ma demeure* (1959) címmel gyűjtött egybe. Az időben már komoly költői hírneve volt, de mivel Franciaországon kívül élt, csak kevesen ismerték.

A 1956-os szuezi válság eredményeképpen aztán minden megváltozott: Jabès élete és munkássága új fordulatot vett. Nasszer kormánya arra kényszerítette, hogy elhagyja Egyiptomot, és Franciaországban telepedjen le. Otthonát

Paul Auster kortárs amerikai író; „amellett, hogy az egyik legfontosabb élő klasszikusként tartják számon – széles körű és vitathatatlan sikernek örvend” (hogy magyar fordítója és recenzense, Vághy László szavait idézzük – *Holmi*, 1994. november). Magyarul három regénye jelent meg. – Edmond Jabès francia költő és író művei viszont csak részletekben olvashatók, Somlyó György jóvoltából (*Athenaeum*, 1995., II. kötet, 4. füzet, ugyanez a szám tartalmazza az Auster emlegette francia Jabès-recepció némely darabját is). Az itt következő esszé és beszélgetés nemcsak Jabès értelmezéséhez adhat támpontokat, hanem Auster megértéséhez is, akinek Jabès-szal való rokonsága nyilvánvaló (a ford. megjegyzése).

A szöveg „*Book of the Dead*” címmel jelent meg Auster *Ground Work* c. kötetében (London–Boston, Faber and Faber, 1990).

I.

és minden vagyonát elveszítette, és életében először tapasztalhatta meg, hogy milyen terhet jelent zsidónak lenni. Zsidósága egészen addig pusztán kulturális tényező volt. De most csak azért kellett szenvednie, mert zsidó volt, mert más volt.

Nehéz évek következtek. Jabès Párizsban vállalt munkát. Írni jószereivel csak a metrón tudott, munkába és hazafelé menet. Amikor röviddel Franciaországba érkezése után a Gallimard kiadta összegyűjtött verseit, a könyv nem későbbi írásainak előzményeként szolgált, hanem inkább zárókő volt: azt a határt jelezte, ami új életének jelene és a visszahozhatatlan múlt között húzóódott. Jabès héber szövegeket kezdett tanulmányozni, a Talmudot, a Kabbalát, és, bár nem tért vissza a judaizmus vallási rendszeréhez, megerősödött a zsidó történelemhez és gondolkodáshoz fűződő viszonya. A zsidó diaszpórában született írások és rabbinikus kommentárok még a Tóránál is jobban megragadták, és egyre inkább olyan erőt kezdett látni bennük, amely jellemző a zsidóságra, és szinte betű szerint egyet jelent a túléléssel. A szétszóratástól a Messiás eljöveteleig hosszú az idő, és ezalatt Isten választott népe a Könyv népe lett. Jabès számára ez annyit jelentett, hogy a Könyv magára vette a szülőháza szerepét, súlyát és jelentőségét.

A zsidó élet frott törvényeken alapszik, a szavak tagadhatatlan logikáján.

Így tehát a zsidók országa életüknek léptéke, mert nem más, mint egy könyv...

A zsidó szülőházája szent szöveg, amit belőle sarjadt kommentárok vesznek körül.

A *Kérdések Könyvének* alapja két fiatal szerelmes, Sarah és Jukel története, akiknek a náci deportálások miatt el kellett válniuk egymástól. Jukel író, ő tölti be a tanú szerepét, és Jabès alteregójaként szolgál, szavait gyakran nem is lehet megkülönböztetni az író szavaitól. Sarah, a fiatal lány, koncentrációs táborba kerül, ahonnan megbomlott elmével tér vissza. Ezt a történetet azonban valójában soha nem tudjuk meg. Inkább csak utalnak rá, értelmek, és időnként a Sarah és Jukel közötti szenvedélyes levelezésben is felszínre tör – ezek a levelek mintha csak a semmiből szólnának testetlen hangokon, a „közös kiáltást”, az „örök kiáltást” hallatva, ahogy Jabès nevezi.

SARAH: Írtam neked. Írok neked. Írtam neked. Írok neked. Menedéket találok a szavaimban, a tollam könnyeiben, a szavakban. Amíg csak beszélek, amíg csak írok, a fájdalom nem perzsel annyira. Minden szótaggal affelé tartok, hogy ne legyek több pusztán mássalhangzókból való testnél, magánhangzókból való léleknel. Varázslat ez? Letrom a nevét, és az-zá az emberré lesz, akit szeretek...

Jukel pedig a könyv vége felé így ír:

És olvasok benned, a ruhádon és a bőrdön át, a húson át és a véreden át. Azt olvasom, Sarah, hogy enyém voltál, enyém nyelvünk minden szaván és népünk minden sebén keresztül. Úgy olvasom, mint a Bibliát, mint a történelmünket és a történetünket, ami csak az enyém lehet és csak a tied.

Ez a történet, a könyv „központi szövege”, a Talmudhoz hasonlóan részletes és körülményes kommentároknak vetetik alá. Jabès egyik legeredetibb találat a képzeletbeli rabbi szerepeltetése, akik részt kérnek a párbeszédből és mondásaikkal meg verseikkel értelmezik a szöveget. Megjegyzéseik, amelyek leggyakrabban a könyv megírására és a Szó természetére vonatkoznak, kétértelműek és képletesek, megteremtik a szöveg kidolgozottan szép ellenpontját.

„Egy Zsidó – mondta Reb Tolba. – A falhoz támaszkodik és a vonuló felhőket bámulja.”

„A Zsidónak semmi dolga a felhőkkel – felelte Reb Zsalé. – Azt számlálja, hány lépés választja el saját életétől.”

Mivel Sarah és Jukel története nincs egészében elbeszélve – s ahogy Jabès sugallja, nem is lehet –, a kommentárok bizonyos értelemben egy olyan szöveget vizsgálnak, amely nincs is megírva. Akárcsak a klasszikus héber teológia rejtőzködő Istene, a szöveg csak hiánya által él.

„Ismerlek, Uram, oly mértékben, hogy nem ismerlek. Mert az vagy Te, aki eljő.”

Reb Lod

Ami tehát A Kérdések Könyvében történik, az A Kérdések Könyvének a megírása – vagy inkább a megírás kísérlete, olyan folyamat, amelyet az olvasó is végigkövethet, a tapogatózással, a megtorpanásokkal együtt. Akár csak Beckett könyvének, A megnevezhetetlennek a narrátora, aki képtelen beszélni, de képtelen hallgatni is, Jabès narratívája is folytonosan önmaga körül forog. Ahogy Maurice Blanchot írja Jabèsről frott kiváló esszéjében: „A Kérdések Könyvének oldalai is ezt a nehézséget mutatják fel: az elkülönült kijelentéseket és bekezdéseket fehér közök választják el egymástól, majd egy-egy patetikus közbevetés, dőlt betűs passzus vagy éppen idézőjelen belül is kiemelt szövegrész következik, hogy az olvasó szem ne szokhassék hozzá egy egységes és töretlen vizuális formához. Az olvasó meg-megtorpan, nekilendül – úgy olvassa a könyvet, ahogy írták”.

A könyv ugyanakkor rendkívül rendezett, már-már építészeti pontossággal szerkesztették meg. Pontosán négy részre oszlik – „A Könyv küszöbén”, „És belépsz a Könyvbe”, „A Hiányzó Könyve” és „Az Élők Könyve” –, és Jabès úgy kezeli, mintha fizikailag létező hely lenne, amelynek ha át-

lépjük a küszöbét, egyfajta elvarázsolt birodalomba lépünk, egy lebegő, képzeletbeli világba. Ahogy Sarah egy helyütt írja: „Többé nem tudom, hol vagyok. De tudom. Sehol vagyok. Itt.” A könyv Jabès számára mitikus kiterjedésű hely, ahol múlt és jelen találkozik és egymásba olvad. Nincs abban semmi különös, hogy a réges-régi rabbi párbeszédbe kezdhetnek egy kortárs íróval, hogy megrázó szépségű leírások állhatnak a pusztulás szörnyű képei mellett, vagy hogy egyazon oldalon megfér látomás és közhely. A legelső pillanattól fogva, amikor az olvasó a könyv küszöbén a szerzővel találkozik, tudnunk kell, hogy olyan helyre kerülünk belépni, amelyhez nincsen fogható.

– Mi történik e mögött az ajtó mögött?

– Éppen egy könyv lapjait tépdésik.

– És mi történik a könyvben?

– Egy kiáltás tudatára ébrednek.

– De rabbikat is láttam benneni.

– Azért jöttek, kis csoportokban, hogy kivételezett olvasóként, megtegyék észrevételeiket.

– Olvasták már a könyvet?

– Most olvassák.

– Saját kedvtelésük szerint szólnak hozzá már előre?

– Megsejtették a könyvet. Felkészültek rá, hogy szembenézzenek vele.

– Ismerik a szereplőket?

– Ismerik vértaniúinkat.

– Hol játszódik a könyv?

– A könyvben.

– Ki vagy te?

– A ház őrzője.

– Honnan jöttél?

– Bolyongásaimból.²

A könyv „kezete nehéz – nehéz az élet és nehéz az írás – és nehéz a vége is”. Válaszokat nem ad. Válaszok nem is adhatók – mivel a „zsidó”, ahogy az egyik képzeletbeli rabbi mondja, „minden kérdésre kérdéssel válaszol”. Jabès olyan okosan és ékesen közvetíti ezeket a gondolatokat, hogy gyakran a Talmud logikai szörszálhasogatását idézi eszünkbe. Soha nem állítja magát azonban azzal, hogy szavai többek lennének szélbe szórt „homokszemeknél”. A könyv legmélyén ott a semmi.

A tudásban reménykedünk – mondta Reb Mendel. De nem minden tanítványa értett egyet vele.

Először meg kell állapodnunk abban, mit jelent számodra a „tudás” szó – mondta a legidősebb tanítvány.

A tudás kérdést jelent – felelte Reb Mendel.

Mi hasznunk ezekből a kérdésekből? Mi hasznunk a rengeteg válaszból, ami újabb és újabb kérdéshez vezet, hiszen a kérdések a pontatlan válaszokból fakadnak? – kérdezte a második tanítvány.

Egy új kérdés ígérete – felelte Reb Mendel.

Eljön majd a pillanat – folytatta a legidősebb tanítvány –, amikor nem kérdezhetünk többé. Vagy azért, mert nem lesz több válasz, vagy azért, mert nem tudjuk többé megfogalmazni a kérdéseinket. Miért is kezdenénk bele egyáltalán?

¹ Somlyó György fordítása

² Somlyó György fordítása

Látod – mondta Reb Mendel – , egy vita végén egy döntő kérdés mindig nyitva marad.

Kérdezni annyi, mint elindulni a kétségbeesés útján – folytatta a második tanítvány. – Soha nem fogjuk megtudni, hogy mit akarunk megtudni.

Bár Jabès nagyrészt a judaizmusból veszi képi világát és forrásait, A Kérdések Könyve nem zsidó mű abban az értelemben, mint ahogy mondjuk Az elveszett Paradicsom keresztény alkotás. Jabès, legjobb tudásom szerint, az első modern költő, aki tudatosan olvasztotta be a zsidó gondolkodás formáit és jellemző fordulatait, ám a zsidó tanításokkal való kapcsolata inkább érzelmi és metaforikus, nem pedig szigorú és következetes. A Könyv a központi fogalma, de nemcsak a zsidók Könyve (a Midrás kommentárt gyűjtő kommentárjai), mert Mallarmé ideális könyvére is történik utalás (a Könyvre, amely a világot tartalmazza, és

vég nélkül lapozza önmagát). Végére Jabès a századutó francia költészetének hagyományába is besorolható. Jabès annyit tett, hogy ezt a hagyományt összeolvastotta egy bizonyos fajta zsidó diszkurzussal, s ezt azzal a meggyőződéssel tette, hogy a kettő házassága alig érezhető. A Kérdések Könyve azért jött létre, mert Jabès mint író tetten érte önmagát, amint ráébredt a saját zsidóságára. Marina Cvetajeva gondolatának szellemében – „E nagyon is keresztény világban/ minden költő zsidó” – ez az egyenlőség áll Jabès írásának legközepében, ez mindennek a kiindulópontja. Jabès szerint semmit nem írhatunk a holocaustról, amíg meg nem kérdőjelezzük az írást magát. Ha a nyelvet a végső határig feszítjük, akkor az írónak önmagát a kétely száműzésére, a bizonytalanság pusztaságára kell ítélnie. Végeredményében egyet kell tennie: megteremteni a hiány poétikáját. A halottakat az életbe visszahozni nem lehet. Hallani azonban lehet őket, és hangjuk a Könyvben él.

II.

(A következő, Edmond Jabès-szal készült interjú helyszíne Providence, Rhode Island, ideje 1978. november 4. A beszélgetés franciául zajlott.)

PAUL AUSTER: AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN ÖNT ELSŐSORBAN A KÉRDÉSEK KÖNYVE SZERZŐJEKÉNT ISMERIK. AZT, HOGY JÓ NÉHÁNY KÖTETNYI VERSET IS ÍRT, CSAK KEVESEN TUDJÁK. AZ ITTENI OLVASÓI AZT HISZIK ÖNRŐL, HOGY FRANCIA ÍRÓ, PEDIG VALÓJÁBAN EZ NEM EGÉSZEN ÍGY VAN. EGYIPTOMBAN SZÜLETETT, ÉS CSAK AZ 1956-OS SZUEZI VÁLSÁG UTÁN, NEGYVENNÉGY ÉVES KORÁBAN KÖLTÖZÖTT FRANCIAORSZÁGBA. GYAKRAN GONDOLOK ARRA, HOGY A KÉRDÉSEK KÖNYVE NEM JÖTT VOLNA LÉTRE, HA ÖN EGYIPTOMBAN MARADHAT.

EDMOND JABÈS: Igen, azt hiszem valóban fontos beszélünk minderről. Kairóban születtem, s attól a néhány évtől eltekintve, amelyet diákként Franciában töltöttem, mindvégig Egyiptomban éltem. Egyiptomban nőttem fel, Egyiptomban nősültem meg, és a verseimet is Egyiptomban írtam. 1959-ben, néhány évvel azután, hogy Franciaországba érkeztem, a Gallimard kiadó megjelentette gyűjteményes kötetemet, *Je bâtis ma demeure* címmel, amelyben együtt volt az összes korábban Kairóban és Franciaországban megjelent kötetem. Azt mondja, hogy az Egyesült Államokban csupán A Kérdések Könyve miatt ismernek. Franciában is alig ismertek, és aztán amikor ez a nagy könyv megjelent, az a legtöbb embert meglepetésként érte. Hogy úgy mondjam, mindig is a peremvidéken éltem, annak ellenére, hogy a verseim igen közel álltak a szürrealizmushoz, és sok olyan barátom volt, aki a szürrealisták közé tartozott. Éluard például nagyon szeretett volna, hogy csatlakozzam a csoporthoz, és vegyek tevékenyen részt a mozgalomban. Csakhogy én sohasem csatlakoztam semmiféle csoportosuláshoz. Már a kezdet kezdetén úgy éreztem, hogy az írással járó kockázatot egyedül kell viselni. Felháborít a gondolata is annak, hogy ezt a kockázatot meg lehet osztani. Valami nagyon fontos dologtól

fosztja meg az ember magát ezzel, és ami engem illet, ha nincs kockázat, akkor írás sincsen.

PA: EGYENKÉNT TEKINTVE, MINT ÖNÁLLÓ ÍRÓK, VISZONT FONTOSAK VOLTAK AZ ÖN SZÁMÁRA A SZÜRREALISTÁK.

EJ: Nagyon fontosak voltak. És a saját írásaimat is igen közel éreztem az övéikhez... Azt azonban el kell mondanom, hogy első mesterem Max Jacob volt. Max Jacob különörákat adott nekem költészetből. 1935-ben találkoztunk és egészen 1940-ig, a háborúig leveleztünk egymással. Igazán sokkal tartozom neki. A szürrealisták, mint tudja, nagyon igazságtalanul bántak Maxszal, vallásos hite miatt. De most már kezdjük megérteni a jelentőségét, kezdjük belátni, hogy munkássága fordulópontot jelentett a költészetben. Sokkal inkább foglalkoztatta a nyelv megkérdőjelezése, mint bárki mást a köréből. Apollinaire például hatalmas lírai költő, a tiszta dal költője, de Max valami egészen más, és nagyon megkapó az a mód, ahogy a nyelvet megkérdőjelezi. Mindenki bohócnak tekintette, olyan valakinek, aki szójátékokat, vicceket és nyelvi játékokat gyárt, pedig nem ez volt a valóság. Csak a felszínen látszott ilyennek. A felszín alatt viszont egy nagyon megkínzott, halálosan kimerült ember volt... A szürrealisták persze igen nagy hatással voltak a munkáimra. De azért vannak fontos különbségek. Ha megnézem a korai verseimet, megdöbönt, hogy mennyi minden ott van már bennük A Kérdések Könyvéből. Az aforizmákban például, bár akkoriban még nem is gondolhattam... De, ahogy mondja, nem hiszem, hogy megírtam volna A Kérdések Könyvét, ha Egyiptomban maradtam volna. Szükség volt erre a töresre az életben, ahhoz, hogy Egyiptomról és a sivatagról való tapasztalataim úgy kerüljenek be az írásaimba, ahogyan bekerültek. Ezek a könyvek annak köszönhetik a létüket, hogy az életem kettészakadt, mivelhogy azért, mert zsidó vagyok, el kellett hagynom a hazámat. Egy szép napon azt mondták: menned kell, és kész. Remek. Ez számomra és a családom számára egy kisebbfajta tragédia volt. Egyéni szempontból nézve, persze, nagyon is súlyos volt mindez,

de egy magasabb, általános emberi szintről nézve és a zsidó szenvedéstörténet részeként tekintve a dolgot, nem volt ez több egy kisebbségi tragédiánál. De hát ez történt, így történt, bár nem voltam sem hithű, sem pedig gyakorló vallásos zsidó, mégis arra kényszerültem, hogy kivándoroljak, pusztán csak azért, mert zsidó vagyok.

PA: VALLÁSOS CSALÁDBAN NEVELKEDETT?

EJ: Nem. A családnak erős polgári család volt. Mindig is zsidóknak tartottuk magunkat, de semmi több. Apám valójában nem hitt Istenben, és nagyon kevés zsidó szokást tartott meg. A teljes szabadság légkörében nevelkedtünk.

PA: NEM IS TANÍTOTTÁK SEMMIRE A ZSIDÓSÁGGAL KAPCSOLATBAN?

EJ: Nem, egyáltalán semmire. De a tény, hogy hirtelen meg kellett élnem egy helyzetet, azt, hogy zsidó vagyok, megváltoztatta számomra a dolgokat. Újfajta problémákkal szembesültem, és ez teljességgel újfajta kérdésfelvetéshez vezetett. Bizonyos értelemben ez volt a gyökere a könyveknek, amelyeket később megírtam.

PA: A VILÁGHÁBORÚ HOSSZÚ ÉVEKKEL MEGELŐZTE A SZUEZI VÁLSÁGOT. AZT, HOGY EURÓPÁBAN MILYEN VOLT A ZSIDÓK HELYZETE A HÁBORÚ ALATT, MOST SZÜKSÉGTELEN LENNE RÉSZLETEZNI. AZ EGYIPTOMBAN ÉLŐ ZSIDÓK HELYZETE VISZONT MÁR JOVAL KEVÉSBÉ KÖZISMERT.

EJ: A helyzetük, mint bárhol másutt, itt is drámai volt. De a lakosság bizonyos része, vagyis a született egyiptomiak, sem a németeket, sem a szövetségeket nem támogatták. Az ország vezetői a királyi család török származása miatt németpártiak voltak. Egyiptom viszont angol megszállás alatt állt, így aztán, bár tudtuk, hogy folyik a háború, nem éreztük. Egészen Rommel előretöréséig nem vált valóságossá számunkra a háború. Akkor magam is eléggé tevékenyebbé váltam... s végül is követtem a brit csapatokat Palesztinába. Kilenc hónapig voltam ott. Csak akkortájt érttettem meg, hogy mi minden forgott kockán abban a háborúban. Megértettük, mi lenne a következménye annak, ha a németek győznének... Arra azonban, hogy úgy éljük meg a helyzetet, ahogy azt az európaiak megélték, nem kényszerültünk. Nem volt német megszállás, és senkit sem deportáltak... az angolok bizonyos értelemben megvédték bennünket. A Port Saidba érkező menekülthajóknak köszönhetően már 1935-ben lehetett némi fogalmunk arról, hogy mi folyik a táborokban; láttuk az asszonyok karján és nyakán a cigaretták égette nyomokat, és az emberek sokat beszéltek nekünk arról, ami velük történt. Sokakkal együtt tevékenyen tiltakoztunk a náciizmus ellen. Sok tüntetés és felvonulás volt akkoriban, de ez nem jelenti azt, hogy közvetlenül érintettek lettünk volna az eseményekben.

PA: AZ ÖNÖK HELYZETE TEHÁT SOKBAN HASONLÍTOTTA AZ AMERIKÁBAN ÉLŐ ZSIDÓK HELYZETÉHEZ. TISZTÁBAN VOLTAK AZZAL, HOGY MI TÖRTÉNIK, DE AZ NEM FENYEGETTE ÖNÖKET KÖZVETLENÜL.

EJ: Igen, pontosan így volt. Az összehasonlítás talán... Egyiptomban csak a háború végétével kezdtek romlani a dolgok. Aztán, miután 1948-ban kikiáltották Izrael Álla-

mot, a zsidók helyzete nagyon megnehezült. Megkezdődtek a propagandatámadások. Kezdetben csak a „cionistákat” támadták, de a „cionisták” helyett csakhamar azt mondták „zsidók”. A nép, az egyiptomi nép, nem nagyon tudta, hogy mi történik. Mikor arra uszították őket, hogy tüntessenek, vagy arra hogy megrohanják és felélessék a zsidó boltokat, akkor persze megtették, de csak azért, mert nagy nyomorúságban éltek, s az ilyen alkalmak valójában hivatalosan megtört lehetőségeket jelentettek, amikor kimutathatták az elégedetlenségüket. De nem mondhatnám, hogy az egyszerű nép mélyen antiszemita lett volna. A támadásokat az értelmiségiek és a diákok vezették... A marxizmusról és a náciizmusról zavaros fogalmaik voltak, és ezeket még mindenféle egyéb zagyalékkal keverték össze. Először persze a zsidókba kötöttek bele, mert Izraelt az egész Közel-Kelet, tehát valamennyi arab ország ellenségének tartották. Mivel az arab országok között sem volt felhőtlen a viszony, Izrael afféle bűnbak szerepét töltötte be. Az emberek pedig egyre kevésbé tettek különbséget izraeliek és zsidók között. A helyzet minden háborúval rosszabbodott. 1956 után pedig nem volt már lehetséges az ottmaradás.

PA: IZRAEL SOHASEM KÍSÉRTETTE MEG? 1948 ÉS 1956 KÖZÖTT, PÉLDÁUL, SOHASEM GONDOLT ARRA, HOGY ODAKÖLTÖZZÖN?

EJ: Nem, soha. Sohasem hittem, hogy a gondokra Izrael jelentené a megoldást. Nem mintha Izrael-ellenes volnék, éppen ellenkezőleg. De azt hiszem, hiba volna Izraelt egy mindent megoldó válasznak tartani... Két Izrael van, a történelmi Izrael, az időtlen álom, és Izrael Állam, ami egy ország a világ többi országa közt. A kettő nem ugyanaz.

PA: FRANCIAORSZÁG VOLT TEHÁT AZ EGYETLEN LEHETSÉGES VÁLASZTÁS.

EJ: Nem volt más lehetőség, mivel a francia az anyanyelvem, és a könyveimet is ezen a nyelven írtam. Mindenki nagyon melegen fogadott. De lehetetlen volna azt mondani, hogy Franciaország az én országom, hogy a francia vidék az én vidékem. Párizsban barátok vesznek körül, és kényelmes az élet, kicsit mégis elveszettnek érzem magam. Franciaország nem az én vidékem és nem az otthonom, nem az igazi otthonom. Bizonyos értelemben a történelmi zsidó lét nehézségeit tapasztalom most meg. A könyv vált igazi otthonommá... Valójában csak ez az otthonom. Számomra egyre fontosabb ez a gondolat, olyannyira, hogy az írói lét nehézségeinek megélése lassacskán azonossá vált a zsidó lét nehézségeinek megtapasztalásával. Úgy érzem, hogy valamilyen formában minden író szembesül a zsidó lét nehézségeivel, mert minden író, minden alkotó valamilyen száműzetésben él. A zsidó számára, aki maga is megtapasztalja a zsidó lét nehézségeit, a könyv nem pusztán az a hely, ahol leginkább önmagára találhat, de az a hely is egyben, ahol megtalálhatja a maga igazát. A zsidó számára a könyv kérdőre vonása azonos az igazság keresésével. És ez az igazság egyben az író igazsága is. Mikor az író kérdőre vonja a könyvet, azt csakis azért teszi, hogy beléphessen a könyv igazságába, ami a saját igazsága.

PA: HOGYAN JUTOTT ERRE AZ ELGONDOLÁSRA?

EJ: Ez elég különös. Mikor Franciaországba érkeztem,

tizennégy esztendőnyi költészet állt mögöttem, és amikor a könyvem megjelent, természetesen nagyon örültem neki. Ugyanakkor azonban azt éreztem, hogy életemnek egy szakasza lezárult, új fejezet kezdődik. Olyan volt, mintha újra élném a sivatag megtapasztalását... mintha hirtelen egy tiszta laphoz érkeztem volna. Egyiptomban írtam néhány színdarabot, és azt gondoltam, hogy talán ezt a fajta írást fogom folytatni a továbbiakban. A mű, amelyet később *A Kérdések Könyvének* neveztem, nagyon lassan öltött formát. Először valamilyen drámának látszott, ami egyre nagyobb és nagyobb szimbolikus jelentőséget nyert, aztán pedig megjelentek a határozatlanabb formájú reflexiók. Minden nagyon kódos volt. Végül rájöttem, hogy ennek semmi köze a színházhoz. De ha nem színház, akkor micsoda? Lassan-lassan, mintha akaratom ellenére történe, kezdett a dolog alakot öltetni, a könyv, amelyet mindaddig teljes sötétségben hajsoltam, kezdett kialakulni... A kérdéssel-vel eszközeivel, a drámaszerű történetnek köszönhetően, melyet éppen olyannak akartam megmutatni, mint amilyenek magamban éreztem. Anélkül akartam elmondani a történetet, hogy valaha is igazán el kelljen mondanom. Úgy tűnt, mintha lennének történetek, melyeket nem kell elmondani, mégis megismerhetők és megérthetők. Hagymányos értelemben mindez merőben új volt, hiszen egy történetet nem ilyen módon szokás elmesélni. De számomra az önmagában vett történet túl kevés volt, nem azt akartam elérni. A fejemben lévő történet körül ott voltak a kérdések, és azok egyre jobban és jobban kezdtek foglalkoztatni. Úgy tűnt, mintha a könyv lenne az a valami, amelyben végre megtalálhatom magam, amelyben megtalálhatom a világomat, mintha a könyv valamiféle csodálatos dologgá változhatna át, melyben egy teljes nagy kaland várja, hogy elkezdődhessen.

PA: AMIKOR MÉG ÚGY GONDOLTA, HOGY SZÍNDARABOT ÍR, AKKOR MEGVOLTAK-E MÁR A RABBIK?

EJ: Nem, csak a szereplők voltak. De a könyv miatt lettek rabbik belőlük, mert, mint tudja, minden rabbi értelmező, az Írás legkiválóbb értelmezője. És amikor a rabbik már megvoltak, egész csomó kellett belőlük. Ez a kérdésfelvetés természetéből következett. Az ember nem állíthatja valamiről ugyanabban a pillanatban azt is, hogy fehér, és azt is, hogy fekete, kell valaki, aki fehéret, és másvalaki, aki feketét mond. Ezt talán az egész szerkezet felől lehetne a legjobban elmagyarázni.

Az első trilógiában – *A Kérdések Könyve, Jukel Könyve, Vissza a Könyvhöz* – nagyon hangsúlyosak a zsidóságra tett utalások. Ezeknek a könyveknek a középpontjában két kamazs története áll, két szerelmesé, akiket deportálnak. Visszatérnek a táborból; a lány megőrült, és kiáltásait nem lehet megkülönböztetni az üldözöttek kiáltásaitól, azoktól, akiket a századok során üldöztek és meggyilkoltak. A második kötetben a fiú öngyilkos lesz, és minden mintha a halála után történne vele. De ez a halálutánosság egy haláléltetés is egyben... olyan mint az emlékezet, mintha mindig lenne valami, ami korábbi minden másnál. Azután jönnek a rabbik, hogy reflektáljanak, hogy kérdezzenek, és így tovább. De ez nem csak ennyi. Ez hatalmas párbeszéd időben és időn kívül. Ezek az emberek pedig, akiket nemegyszer évszázadok választanak el egymástól, csakis a kérdések formájában tudnak beszélni egymással.

PA: MIÉRT VAN EZ ÍGY?

EJ: Azért – és ezt Blanchot vette észre, egy a NFR-nek írt, 1964-ben megjelent cikkében³, – mert ha két ember beszélget, egyiküknek mindig hallgatnia kell. Mi például most éppen beszélgetünk, és amikor én beszélek, ön arra kényszerül, hogy csendben maradjon. Ha mindketten egyszerre beszélne, egyikünk sem hallaná, hogy mit mond a másik. Ebben a magára kényszerített csendben viszont ön egész idő alatt kérdéseket és válaszokat formál, mivel nem szakíthat folyton félbe. És ahogy én folyamatosan beszélek, ön folyamatosan szabadul meg a kérdéseitől: áhá, mondja magában, szóval így értette, rendben. De mi lenne akkor, ha nagyon hosszan beszélne, aztán meg elmennék, és magának nem lenne lehetősége válaszolni? Amikor újra találkoznánk, maga nem válaszokkal, hanem kérdésekkel folytatná. Ez az, ahogy a rabbik felelgetnek egymásnak. Mind-egyik megszabadult már a kérdéseitől, és képes arra, hogy elmondja, mi az, amit gondol. Nem mindig kérdeznek, hiszen néha válaszolnak is. Csakhogy a válasz máris kérdést provokál valaki másból. Az egész könyv e szerint a módszer szerint működik. Először egy párbeszédet értelmeznek, aztán egy másodikat, egy harmadikat, negyediket... és aztán az első párbeszéd, ami látszólag félbemaradt, hirtelen folytatódni kezd, ötven oldalal később, mikor már ezernyi egyéb dolog történt.

PA: HÁROM ÉVÉBE TELT A KÉRDÉSEK KÖNYVÉTEK MEGÍRNI.

EJ: Igen. 1959-től 1962-ig dolgoztam rajta, és 1963-ban jelent meg. De, ahogy már mondtam, teljes sötétségben dolgoztam. És amikor a könyv megjelent, valójában nem tudtak mit kezdeni vele. A *récit éclaté*, a töredékes történet gondolata akkoriban még nem volt ismert Franciaországban, a könyvet pedig ezen a módon kellett és kell olvasni. Van egy történet, de csak apró darabjai jelennek meg, és adott a két főhős, Sarah és Jukel – de Jukel kettős. Egyszerre elbeszélő (ő hozza létre a könyvet) és szereplő. De a kettős ugyanaz, a nevük is ugyanaz. Aztán meg, nincsen helyszín, a könyv sehol sem játszódik, mivel a sok szereplő mind különböző korokból származik. A rabbik – természetesen kitalált személyek – egyformán régiak és újak. A legrégebbiek azok, akik a legegyszerűbb dolgokat mondják, és az időben hozzánk legközelebb állók azok, akik a legbonyolultabbakat. Aztán ott vannak a különbözőképpen szedett szövegek, például a zárójelek és a dőlt betűk. Minden könyvemben van egy másik könyv is. Minden könyvemnek van egy olyan része, amely már a könyv létrejötté előtt létezett... ott van a könyvben, de ő maga a könyv, amely még nem íratott meg. A könyv létrejötté előtt létezni annyit jelent, mint a lehetőség állapotában lenni, bírni a képességgel, amely megteremti majd a könyvet. A könyv viszont a magunkban hordozott összes többi könyv ellenére teremti meg magát. És ez így megy folyton folyvást. Körkörös folyamat. Minden kérdés újabb kérdéshez vezet.

PA: SZÖVEGEINEK TÖRDELÉSE EGYIKE ÍRÁSAI LEGSZEMBEÖTLŐBB JELLEMZŐINEK. MEGHATÁROZVA A MŰ RITMUSÁT, ÉS FELERŐSÍTI A SZÖVEGBEN MEGTEREMTETT TÖRDELÉKESÉGET. EZEK A VÁLTÁSOK VALAMILYEN RENDSZER SZERINT TÖRTÉNEK, VAGY PEDIG TÖBBÉ-KEVÉSBÉ ÖSZTÖNÖSEK?

³ Magyarul I. Maurice Blanchot: A megszakítás, *Athenaeum*, II. kötet, 4. füzet, p. 133–144.

EJ: A váltás néha magától történik, de a dolog többnyire munkát igényel. Nincs előre eldöntve, de ahogy a szöveg halad, megjelennek azok a dolgok, amelyek mintha egyre messzebből és messzebből származnának, mintha egy másik könyvből, vagy a könyvben meglévő könyvből jönnének... és ez az, ami dőlt betűvel van szedve. A hosszabb szakaszok általában magához a könyvhöz tartoznak, a könyvhöz, amely éppen megíródik, és szerepük a történet folytatása, illetve a kérdésfeltevések folytatása... A dőlt betűvel szedett szöveg viszont maga is egy könyv, ami a másik könyvvel egy időben jön létre. Egy könyv mindig egy másikat hordoz magában, az pedig szintén egy másikat... A hosszabb és rövidebb szakaszok megoszlása ritmus kérdése. Számomra ez nagyon fontos. Egy teljes mondat, egy költői mondat mindig lélegzik, mindig enged, hogy az olvasó mélyeket lélegezzen. Vannak helyek, ahol a mű önmagába fordul, a légzés szaggatottá válik, és nem könnyű levegőt venni. Azt mondják, Nietzsche azért írt aforizmákat, mert szörnyű fejfájások gyötörték, s emiatt képtelen volt egy ülésben túl sokat írni. Akár igaz ez, akár nem, én meg vagyok győződve arról, hogy az írás testi munka. Az ember a testében él, és a könyv elsősorban a test könyve. Az én esetemben az aforizma – amit akár meztelen mondatnak is nevezhetnénk – abból az igényből származik, hogy a szavakat fehérséggel kell körbevenni azért, hogy hagyjuk őket lélegezni. Mint tudja, én asztmás vagyok, és néha nagyon nehezen lélegzem. Gyakran érzem, hogy magamnak segítek lélegezni azzal, hogy engedem a szavaimnak, hadd lélegezzenek kedvükre. Egészen hihetetlen, mennyire megéli az ember az írást... Emlékszem, mi történt velem egy pár évvel ezelőtt. Éppen befejeztem a *A Kérdések Könyvének* hét könyvét. Ez áprilisban történt. Az asztmám általában májusban a legrosszabb, de ez a május úgy múlt el, hogy alig éreztem valamit. Eljött a június, és még mindig remekül éreztem magam. Az orvosom, aki mellesleg régi barátom, meglátogatott, és elmondta neki, hogy milyen különös, hogy ilyen jól érzem magam az évnél ebben a szakaszában. Azt felelte, talán azért van, mert befejeztem a könyvek sorozatát, és megszűnt az írással járó kínlódás. Nem sokkal később elmentem nyaralni, a tengerpartra, ahol mindig remekül szoktam érezni magam, aztán szeptemberre tértem vissza Párizsba, és ez általában jó hónap szokott lenni. Ekkor felhívott a kiadó, és arra kért, hogy írjak egy fülszöveget. Az ilyesmi általában gondot okoz, gyakran elég nehezemre esik, de két-három nap alatt azért megcsináltam. A szöveg utolsó mondata a következő volt: „Ezzel a könyvvel, mely a hetedik a sorban, *A Kérdések Könyve* a végére ért.” Aznap éjjel átéltem életem legsúlyosabb asztmás rohamát. Ezt a „végére ért” kifejezés idézte elő. Szörnyű rémület lett úrrá rajtam. Hajnali háromkor kijött az orvos, és adott egy injekciót. Alig bírtam levegőt venni... Mindezt csak azért mondom el, hogy megmutassam: a testünkkel, a légzésünkkel, életünk ritmusával dolgozunk, és az írás valahogy tükrözi ezt. Az írás kétirányú dolog. Egyszerre kiterjedés és összehúzódnak. Ezt Max Jacobtól tanultam meg, de sok időbe telt, amíg meg is értettem. Mikor még fiatal voltam, tizenkilenc-húsz éves, elküldtem neki a verseimet, és ő visszaírt, hogy túl lazák, írjam feszesebbre. Így hát feszesebbre írtam őket, és akkor azt válaszolta, hogy túl feszesek, írjam őket lazábbra. Teljesen összezavart. Sok időbe telt, amíg megértettem, hogy mindkét tanács érvényes volt, és hogy éppen ez az, amit stílusnak nevezünk, ez az írás lényege. Úgy kell írunk, ahogyan lélegzünk.

PA: EGYSZER MESÉLTE NEKEM, HOGY A KÉRDÉSEK KÖNYVÉT ÍRNI OLYAN VOLT, MINTHA DIKTÁLÁSRA ÍRT VOLNA.

EJ: Nem egészen, de majdnem. Mint tudja, a könyv nagy részét a metrón írtam, munkába menet és onnan haza, és persze nagyon sok ember volt körülöttem. Olyan volt, mintha valami rám kényszerítette volna a könyvet. Nem hiszek az ihletben vagy bármi hasonlóban. A könyv olyasmiből keletkezett, amit valahol mélyen már magamban hordtam.

PA: A KORAI VERSEIT IS ÍGY ÍRTA? VAGY A KÉRDÉSEK KÖNYVÉVEL TÉNYLEG VALAMI EGÉSZEN MÁSVETTE KEZDETÉT AZ ÖN SZÁMÁRA?

EJ: Van valami, ami mindig elbűvölt a versírással kapcsolatban, és pedig az, hogy mindig meg tudtam mondani, milyen hosszú lesz a vers, még azelőtt, hogy megírtam volna. Tudtam, hogy háromoldali lesz, hatoldali, vagy féloldali... Azt gondolom, hogy ezt csak azzal lehet megmagyarázni, hogy mikor elkezdünk verset írni, az valahol bennünk már készen van, még akkor is, ha arról nekünk nincs tudomásunk. Az én esetemben ez nagyon különös volt. Előfordult, hogy elkezdtem írni egy verset, leírtam egy-két sort, és aztán elmentem hazulról, moziba, vagy akárhova, és közben tudtam, hogy ha hazamegyek, akkor képes leszek majd folytatni az írást. Úgy, mintha egy percre sem váltam volna el a verstől. Mintha a vers tovább dolgozott volna bennem. Emlékszem egy tízoldali hosszú versre. Egyik este hazaértem, és lefeküdtem. Az éjszaka közepén felkeltem. A feleségem kérdezte, hogy mi van, beteg vagyok? Mondtam, hogy nem, hanem írni fogok. És asztalhoz ültem, és elkezdtem írni a verset. Nem sokára megint lefeküdtem. Másnap úgy folytattam, mintha abba sem hagytam volna. Mikor lefeküdtem, mondtam a feleségemnek, hogy ez egy tízoldali vers lesz. És pontosan tíz oldal is lett. Ezt hogy magyarázzam? Ez felfoghatatlan. Valami már dolgozik benned, aztán elég egy apróság, egy érzés vagy egy véletlen találkozás, és már írsz is. Ezért különösen fájdalmasak az olyan periódusok, mikor képtelen vagy arra, hogy bármit is leírj. Minden rendben halad, pár hónap alatt megírsz tíz, húsz verset, és csodálatosan érzed magad. Aztán hirtelen képtelen vagy akár egy sort is leírni. Képtelen vagy felemelni a tollad, egy szót sem tudsz írni. Olyankor szörnyű kétségek gyötörnek. Attól félsz, hogy soha többé nem fogsz írni. Ez valami rendkívüli, olyasmi, amit az emberek többsége nem tud megérteni. Amikor csak írsz, azt kockáztatod, hogy nem írsz soha többé. És aztán valamikor jön egy újabb vers, és újra szabadnak érzed magad. Na végre, visszajött, mondd magadnak. És írsz és írsz, és a végén észreveszed, hogy ez mind nem jelent semmit. Az írás a maga idejében jön, nem lehet erőltetni.

PA: A KÉRDÉSEK KÖNYVÉNEK NARRATÍV RÉSZEIRE, AZ ELBESZÉLÉS TÖREDÉKES VOLTÁRA VONATKOZÓAN KÉRDEZNÉK VALAMIT. EZ TUDATOS DÖNTÉS EREDMÉNYE, VAGY ESETLEG VALAHOGY KÉPTELENEK TARTJA MAGÁT ARRÁ, HOGY A HAGYOMÁNYOS MÓDON MESÉLJEN EL EGY TÖRTÉNETET?

EJ: Nem tudatos döntés és nem is kényszerűség. Véleményem szerint egy történetet elmesélni annyi, mint elve-

szíteni azt. Ha én például részletesen elmesélem magának az életemet, akkor azokat a részleteket kapja meg, amelyeket erre érdemesnek ítélek. Az életben viszont nincsen választás. Honnan is tudnánk, hogy mi a legfontosabb? A történet azokra a dolgokra korlátozza a szereplő személyét, amelyeket valaki más képes elmondani róla...

PA: AZT MONDJA TEHÁT, HOGY A HAGYOMÁNYOS ÉRTELEMBEN VETT ELBESZÉLÉS NEM ÉRDEKLI.

EJ: ... A *Kérdések Könyve* azon az elgondoláson alapszik, hogy mindannyian olyan szavakkal élünk, melyek kihasználják bennünket. Az nem kérdéses, hogy az olyan érzelmekkel teli szavak, mint a „szerelem” vagy „halál” nem mindenki számára jelentik ugyanazt. Ezek mögött a szavak mögött a saját, halálhoz és szerelemhez fűződő történeteinket látjuk. Ami a könyvemben elmondott történetet illeti, rá akartam mutatni a szerelmespár életére és tragédiájára. Nem az volt a kérdés, hogy az életük történetét mondjam el, mivel végül már nem az életük története érdekelt... A történet körüli kérdések adják a történet dimenzióját. A történet nem egyéb, mint pusztá ürügy. A zsidók számára, a táborok és a szörnyűség után, ez a történet túlságosan is közhelyszerű. Nem szükséges részletezni semmit. Ha annyit mondasz: deportálták őket, ez egy zsidó számára annyi, mintha az egész történetet elmondta volna... Találkoztam egy emberrel, aki az egész családját a táborokban vesztette el. Egyedül ő és a fia menekült meg. Elmondta nekem ezt, aztán egészen más dolgokról kezdett el beszélni. Úgy éreztem, mintha elmesélte volna nekem az egész életét, múltját, jelenét, sőt a jövőjét is azzal, hogy ennyit mondott: „Az egész családomat deportálták. Csak én menekültem meg, és a fiam.” Ez a beszélgetés különösen nagy hatással volt rám, mert ez az ember később a fiáról kezdett beszélni. Jeruzsálem ostroma idején, mikor a szíriaiak a városba utánpótlást szállító teherautókat állandó tűz alá vették, a fiú, aki csak tizenöt vagy tizenhat éves volt akkor, megkérte az apját, hogy hadd legyen egy ilyen végzetes teherautó vezetője. Az apa igent mondott. És a fiút lelőtték. Az apa ezután felvette a fia nevét. Ben Cvi volt a neve, és csak azért mondta el a történetét, mert a nevével érdeklődtem. Ezt soha, de soha nem fogom elfelejteni. Ez mutatja a legjobban, azt hiszem, hogy elég a tényeket elmondani, és a teljes tragédia feltárul.

PA: ÖN OLYAN SZAVAKRÓL BESZÉLT, AMELYEK KIHASZNÁLJÁK, MEGSZÁLLJÁK AZ EMBERT. LEGALÁBB EGY TUCAT SZÓ ÉS TÉMA VAN, AMI ÚJRA ÉS ÚJRA, CSAK NEM MINDEN OLDALON MEGISMÉTLŐDIK A MUNKÁJÁBAN: SIVATAG, HIÁNY, CSEND, ISTEN, SEMMI, AZ ÜRESSÉG, A KÖNYV, A SZÓ, SZÁMÜZETÉS, ÉLET, HALÁL... MEGDÖBBENTŐ, HOGY E SZAVAK MINDEGYIKE MINTHA A NYELV FONÁKJÁT MUTATNÁ, A NYELV HATÁRÁT, A KIFEJEZÉS LEHETLENSÉGÉT.

EJ: Pontosan. De ugyanakkor az is igaz, hogy ha ezek olyan dolgok, amelyeket nem lehet kifejezni, akkor olyan dolgok is egyben, amelyeket nem lehet megfosztani a jelentésüktől. Nem lehet tőlük megszabadulni. Lehetetlennek tartom, például, hogy meg tudja szabadulni a „zsidó” vagy az „Isten” szótól. Ez kezdetben jelentős félreértésekhez vezetett. „Isten? Miért?” kérdezték tőlem, „hiszen te

nem hiszel Istenben!” Tudja, vannak olyan emberek Franciaországban, akik materialistának hiszik magukat, és félnék az olyan szavak használatától, mint „Isten”. Szerintem ez marhaság. Az „Isten” szó benne van a szótárban, ugyanolyan szó, mint a többi. Én nem félek az „Isten” szótól, mert nem félek az Istentől sem... Amit munkáimban Istennek nevezek, az valami, amivel szembenállunk, mélység, üresség, valami, amivel szemben teljesen tehetetlenek vagyunk. Távoltság ez... a távoltság, amely ott van minden dolgok között... Eljutunk, ahova el akarunk jutni, de ez a távoltság mégis ott van, legyőzhetetlenül. És eljön a pillanat, amikor a távoltságot nem győzheted le többé. Eljutsz oda, és azt mondod, vége, nincsenek többé szavak. Lehet, hogy Isten egy ige nélküli Ige. Egy jelentés nélküli szó. És az ebben a legcsodálatosabb, hogy a zsidók Istene láthatatlan, és, hogy hangsúlyozza láthatatlanságát, a neve kimondhatatlan. Amit valóban megdöbbentőnek találok, az az, hogy amikor valamire azt mondod „láthatatlan”, akkor tulajdonképpen megnevezel valamit, tehát majdhogynem alakot adsz a láthatatlannak. Más szóval, mikor azt mondod, „láthatatlan”, a láthatatlan és a látható közti határra mutatsz rá; erre vannak szavak. De amikor a szót sem tudod kimondani, a semmivel szembesülsz. Számomra ez a legsúlyosabb, mert végső soron a láthatatlanban is van látható, ahogy a láthatóban is van láthatatlan. És ez... ez mindent megsemmisít.

PA: MONDHATJUK ÚGY IS, HOGY MINDEN SZÓBÓL EGYETLEN SZÓ VÁLIK, ÉS VÉGÜL MINDEN SZÓ ELTÖRLI A MÁSIKAT.

EJ: Eltörlik egymást, mert rákérdeznek önmagukra, mert az üresség felé mozognak. Egy helyütt azt írom: „Lehet, hogy az igazság: üresség”, és ez alatt azt értem, ami az igazság határán áll. A megsemmisítés állandóan működik, a rétegek lehámozása, a név lefejtése, amíg a név kimondhatatlanná nem válik... Ennek semmi köze a nihilizmus-hoz, bár vannak, akik ezzel vádolnak. A munkám leglényegese... Ez az állandó rákérdés, a dolgok faggatása, míg nem a végén kimondható a kérdés: mi az identitás? Kik vagyunk, mik vagyunk? Mi a név? Ez a név, amit viselünk, mi ez?... Nem állítom, hogy volnának válaszaim, én csak kérdezek. Ha különös jelentőséget tulajdonítok a kérdésnek, ez azért lehet, mert a válasz természetében van valami, ami nem kielégítő. Éppen bennünket nem foglalhat magába soha. És még valami – és ez fontos –, úgy érzem, hogy a válaszok egyfajta hatalmat testesítenek meg. A kérdés ugyanakkor erőteljesen ellene van a hatalomnak, ellenáll neki. A hatalom nem tűri a párbeszédet. A hatalom kinyilatkoztat, és csak barátai meg ellenségei vannak. A kérdés, ugyanakkor, valahol a kettő között áll... Egyszer egy diák, aki a könyveimről írt dolgozatot, megkérdezte tőlem, hogy van-e a munkáimnak tanulsága. Azt feleltem, hogy nem, egyáltalán nincsen. Úgy vélem, hogy ha ezek a könyvek az olvasónak mondanak valamit, akkor ez azt jelenti, hogy magára kell vennie saját kétségeinek gyötrelmét, hogy a végsőkéig folytatnia kell a kérdezést. Ez azt jelenti, hogy önmagára kell rákérdeznie, nem igaz? A végsőkéig.

PA: EZ NEM JELENT MÁST, MINT HOGY A KÉRDEZÉS VÉGTÉLEN.

EJ: Igen, nem ér véget soha. Vannak persze emberek,

akik végül is rátalálnak egyfajta békére... De én ezt a békét soha nem találtam. Úgy látszik, én a kérdésre kárhoztattam. A könyveimben pedig, úgy érzem, hogy minden megkérdőjeleződött, ami számomra lényeges vagy fontos. A *Kérdések Könyve* első három része után – ahol a judaizmusra való utalások igen erősek – a következő két könyv, a *Yael* és az *Elya*, az író és a szavak kapcsolatával foglalkozik. Egyre személyesebb lesz a dolog... A sorozatnak, amelynek következő darabja az *Aély* az *El* a záróköve, ami egy pont, *El*, vagy az *utolsó könyv*. A pont, vagy a pötty, a könyv borítóján található, és ez is a címe. Ez a legkisebb kör, a kör, amely pöttyé vagy ponttá változott, kör a körön belül. A *Kabbala* azt mondja: „Isten egy pontban mutatja meg magát”, és ebben az utalásban a dekonstruálás egész munkája mintha csak egy teljességet fedne fel. De ez a teljesség soha nem mutatja meg magát. A teljesség idea, és csak darabjai által látszik... Mi például, akik itt ülünk ebben a szobában, nem láthatjuk a ház egészét. Viszont tudjuk, hogy a házban vagyunk. Ugyanez történik a könyvben is. Tudjuk, hogy amiben vagyunk, az hatalmas, de pillanatról pillanatra csak azt láthatjuk, ami éppen a szemünk előtt van. A teljességet mi magunk rakjuk össze újra ezekből a darabokból, mert ezek által a darabok által láthatunk egyáltalán. Hasonlóképpen a könyv a szavai által olvasható. A szó teszi lehetővé, hogy olvashassuk a könyvet, nem pedig a könyv, hogy a szavakat olvashassuk. Persze a könyv az a hely, ahol a szó megjelenhet, de ahogy egyre mélyebbre hatolunk, a szó az – a szó az üresség közeivel, a szavak közti térrel – ami lehetővé teszi az olvasást. Olvasatunk a szavak közti fehérségen történik meg, mert ez a fehérség emlékeztet arra a sokkalta hatalmasabb térre, ahol megjelenik a szó.

PA: A *ŰSZÓRÓL* BESZÉLVE PERSZE EGY FORDÍTÁSI PROBLÉMÁVAL TALÁLJUK SZEMBE MAGUNKAT. A FRANCIA NYELV KÜLÖNBSÉGET TESZ A PAROLE ÉS A MOT KÖZÖTT, MÍG AZ ANGOLBAN EZT CSAK A *ŰWORD*, A *ŰZÓ* FEJEZHETI KI. EZ AZ ÍRÁS ÉS A BESZÉD KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉGTÉTEL.

EJ: Ezért használom én a *vocable* szót. Ez a szó mindkét nyelvben megvan, habár angolul kicsit nehézkesen hangzik. Igaz, hogy a franciában is ritkán használják. Az egyik alapvető különbség az frott és a kiejtett szó között, hogy az frott szó látszik. A beszéd sokkal inkább behatárolt. Nem beszélhetsz arról, ami nem történt meg, csak arról, ami már megtörtént. Az írásban viszont azzal találd szemben magad, ami éppen elkezdődött van. Egy más időbe, egy más világba lépsz be... valamibe, ami bennünket fejez majd ki, csak még nem tudod, hogy mi is tulajdonképpen. Ez az, ami miatt én óvatosan bánnék az irodalomelmélettel. Persze a könyveimben számos elméleti kérdést vizsgálok meg, de soha nem eleve az elméletből indulok ki. Számomra az irodalom igazi kaland, és hogyha már előre feltérképezik neked a dolgokat, akkor hogy is lehetnének igazán kalandosak? Mindig a kezdetnél tartunk... Minden könyvem egy másik könyv kezdetét jelenti, amit sohasem írok meg. Tehát amikor a második könyv folytatja az elsőt, akkor meg is semmisíti előző olvasatod jó részét.

PA: MEGSEMISÍTIK EGYMÁST, VALAHOGY ÚGY, AHOGY EGYIK SZÓ MEGSEMISÍTI A MÁSIKAT.

EJ: Igen. Megsemisítik az olvasatot, hogy újabb ol-

vasat jöhessen létre. Ez a folyamat pedig újra és újra megismétlődik. A múltkoriban valaki Mallarmé könyvéről beszélt... De azt hiszem, óriási különbség van aközött, amit én nevezek könyvnek, és aközött, amit Mallarmé hív annak. Ő a tudásának egészét szerette volna egyetlen könyvbe zsúfolni. Egy nagy könyvet, a könyvek könyvét akarta megírni. Szerintem azonban ez nagyon mulékony könyv lenne, hiszen a tudás maga is mulékony. Maradandó csak az a könyv lehet, amelyik elpusztítja önmagát. Amelyik elpusztítja önmagát egy újabb, rákövetkező könyv érdekében. Ha tetszik, ez az, ahogy én dekonstruálom a könyvet.

PA: EZ A KÖNYV NYITVA MARAD, MÍG A MALLARMÉÉ ÖN MAGÁBA ZÁRUL, BECSUKÓDIK.

EJ: Pontosan így van. Az egész a kérdés természetéből fakad. Tudnunk kell, hogy nem állhatunk meg, tovább kell menni, ennyi nem elég. Ez újból elvezet valamihez, amire megint csak rá kell kérdeznünk. A könyv magában hordja az összes többi könyvet, és minden darabja a könyv kezdete, a könyvé, ami a könyvön belül születik meg, de mégis elkülöníthető tőle. Elvész abban a pillanatban, ahogy létrejön... ugyanígy veszítjük el magunkat a gyermekben, aki belőlünk lett, hiszen végül is a helyünkre lép... Látja, ez az álláspont gyökeresen különbözik attól, amelyik azt mondja, hogy: egyikünk sem létezik, eltörlöm önmagam, viszlát, ennyi volt. Nem. Én azért semmisítem meg önmagam, hogy továbbléhessek.

PA: ŐN AZT ÍRJA VALAHOL, HOGY AZ ÍRÁSNAK SEMMI KÖZE A KÉPZELÉTHEZ. IGENCSAK KIHÍVÓ ÁLLÍTÁS EZ, JÓ LENNE, HA EGY KICSIT BŐVEBBEN IS BESZÉLNE RÓLA.

EJ: Én nem találok ki semmit. A szó [*vocable*] sodor magával, a szóra való rákérdés. A könyv előrehaladása teszi lehetővé, hogy továbbléhessek. Nincs semmi köze a képzelethez, ahhoz, hogy elhatározom, hogy ezt meg ezt fogom elképzelni, és ilyen meg ilyen módon fogom kérdőre vonni. Nem. Hasonlít ez arra, ahogyan mi most beszélgetünk. Beszélgetünk, és ön adja fel nekem a kérdéseket. Nem találok ki semmit, egyáltalán semmit. Inkább a tapasztalattal, az átélt dolgokkal lehet ez kapcsolatban, nem a képzelettel. Boulderban egy lány odajött hozzám, és azt mondta, hogy nagyon megütközött ezen a mondatomon: „Tizenkét éves koromban elvesztettem az eget.” „Miért nem tízéves, vagy tizenöt,” kérdezte ő, „vagy csak egyszerűen »gyerekkoromban«?” Miért kell tizenkettőnek lennie? Remek kérdés volt. A tizenkettő éves életem nagyon jelentős kor volt számomra. Tizenkétéves voltam, amikor a nővérem a karjaim közt halt meg... Ez egy életre belém véssődött. Láthatja tehát, hogy minden dolog mögött ott állnak a tapasztalatok, valami, ami a múltban történt, és melyen megrázott.

PA: MUNKÁINAK VAN EGY MÁSIK FONTOS JELLEMZŐJE IS – S EZ UTÓBBI MUNKÁIBAN, AZ *AÉLY*-BEN ÉS AZ *EL*-BEN, MÉG INKÁBB ÉREZHETŐ –, ÉS EZ AZ ÁLLANDÓ JÁTÉK A SZAVAKKAL, BETŰKKEL, HANGOKKAL ÉS JELENTÉSEKKEL. A *SOL* (FÖLD) SZÓT PÉLDÁUL A *MAGÁNY* (SOLITUDE) SZÓBÓL VEZETI LE, AMI ÚJRA CSAK FELIDÉZ VALAMIT, A *SOLACIER* (VIGASZTALNI) SZÓT... MINTHA EGYSZE-

RÜEN EGY SZÓ FELTÖRÉSE, FELTÖRDELÉSE ÁLTAL AZ ÉRZÉSEKNEK ÉS A GONDOLATOKNAK EGÉSZ SEREGÉT LEHETNE FELIDÉZNI.

EJ: Megpróbáltam minden szinten rákérdezni a könyvre. Az *El*-ben, a legutóbbiban, sokat megvalósítottak abból, amit én a felszín vizsgálatának nevezek. Minden könyvem a szétvágásról, a szétválasztásról szól. A könyv az elejétől a végéig szétdarabolódik, állandóan szétvágom a szerkezetet... a legutolsó könyvemben meg akartam mutatni, hogy hogyan működik ez magának a szónak a szintjén. Nincs semmi kifogásom a szójáték ellen. Sőt nagyon fontos dolognak tartom. Csakhogy számomra ez nem csupán játék. Annit jelent, mint eljutni egyik helyről a másikra, mint a szónak a segítségével haladni előre. Az *El*-nek a középpontjában például – a százhuszonhat oldalas könyv hatvanharmadik oldalán, vagyis pontosan a közepén – van egy táblázat, a tetején a 'nul' (semmi), az alján pedig a 'l'un' (egy) található. Az egész mű tulajdonképpen ebben az 'egy'-ben történik meg, és a végén megsemmisítődik, 'semmi' válik belőle. Ez fedí fel a feldarabolás, a töredékeség lényegét, és ez a táblázat valamiképpen minden könyvemet leképezi. Ez a feldarabolás áll az írásom legközepében, de az írás középpontjában is. Hogy miért? Mert a szavakban vannak dolgok, amik vonzzák, és vannak, amik tasztják egymást... Abból a tényből, hogy azonos betűkből állanak, vagy hogy valamelyest összehangzanak, feszültség és kapcsolatok erednek. És ez az esemény, a szó összejátszása szóval, csak a szóval és kizárólag a szóval leplezhető le. Így működik a könyvemben minden. Az egyik passzus különösen jelentős a számomra, mint tudja, az, ahol azt mondom, hogy a zsidók életreszóló leckét adtak az írásból Mózesnek, amikor arra kényszerítették, hogy eltörje a törvénytáblákat. Azért, mert ők nem voltak képesek arra, hogy elfogadjanak egy eredet nélküli beszédet, Isten beszédét. Mózesnek el kellett törnie a könyvet, hogy a könyv emberi lehessen. A zsidóknak így kellett cselekedniük, addig nem is tudták elfogadni a könyvet. Ezt tesszük mi is. Elpusztítjuk a könyvet amikor olvassuk, hogy új könyv lehessen belőle. Minden könyv egy széttört könyvből születik. És a szó is egy széttört szóból.

PA: ÖN TEHÁT AZT ÁLLÍTJA, HOGY A SZAVAKNAK EZ A METAMORFÓZISA NEM ROKON A JÁTÉKKAL VAGY A VARÁZSLATTAL – TELJESEN TUDATOS CSELEKEDET.

EJ: Teljesen. Ha van valami tudatos a munkámban, akkor ez a munka, amit a szavakkal művelek, az.

PA: MÓDSZER EZ?

EJ: Nem, nem módszert javaslok...

PA: ÚGY ÉRTEM, HOGY SZEMÉLYES MUNKAMÓD-

SZER, AMI ARRÁ SZOLGÁL, HOGY ELJUTHASSON KÜLÖNFÉLE REFLEXIÓKHOZ.

EJ: Igen. De nem ajánlom másoknak. Nekem működik, de lehet, hogy más számára nem lenne érvényes. Mindig ennek az alapján dolgoztam... erről beszél az egyik rabbi is a következő könyvemben: soha ne habozz rákérdezni a könyvre, még azokra a részekre sem, amelyek képtelennek tűnnek mások számára. Mert minden rejthet magában egy kis darab igazságot... Én azt szeretném megmutatni, hogy minden szó mögött egy másik szó rejtőzik. És minden alkalommal, mikor az ember megváltoztat egy szót, vagy engedi, hogy egy szó előbújjon a másik mögül, az egész könyvet megváltoztatja. Amikor azt mondom, hogy egy könyvben több könyv van, azért teszem, mert egy szóban több szó van. Az világos, hogy ha kicsereled egy szót, a mondat jelentése megváltozik. Ekképpen egy másik mondat születik a mondatból, és egy egészen más könyv veszi kezdetét... Úgy gondolok erre, mint a tengerre, a tengerre, ahogy megtörik a parton. Nem a hullám fut ki a partra, hanem az egész tenger, és az egész tenger fut vissza. Soha nem csak egy hullám, hanem mindig a minden az, ami ide-oda mozog. Ez az alapvető mozgás minden könyvemben. Minden mindennel összefügg. Rá kell kérdezni az óceánra, a mélyére, a mozgására, a hátramaradó tajtékra, a finom mintázatra, amit otthagy a fövényen... Minden pillanatban, minden kérdéssel az egész könyv tér meg és az egész könyv vonul vissza.

PA: ÉRTELMEZHETJÜK ÚGY IS, HOGY EZ A FOLYAMAT TERMÉSZETE SZERINT VÉGHEZETLEN. MINDEN KÖNYVBŐL EGY MÁSIK SZÜLETIK.

EJ: Igen... Vagy legalábbis én képtelen vagyok felhagyni vele. Mert a könyv, amit meg fogok írni, az soha nem az a könyv, amit meg akarok írni. Ha meg tudnám írni a könyvet, amit magamban hordok, akkor az lenne az utolsó. És ez a könyv lehetetlen. Ha írok, azért teszem, mert újra meg újra ezt az egy könyvet akarom megírni.

PA: KORÁBBAN BECKETTRŐL BESZÉLGETTÜNK, ÉS MOST ESZEMBE JUTOTT VALAMI, AMIT A NEGYES ÉVEK VÉGÉN ÍRT: ŰMŰVÉSZNEK LENNI ANNYIT JELENT, MINT BELEBUKNI, ÚGY, AHOGY SENKI SEM MER BELEBUKNI."

EJ: Nagyon szép mondat. Nagyon szép... és igen, pontosan így van.

PA: NEKEM ÚGY TŰNIK, HOGY ÖN NAGYJÁBÓL UGYANEZT A DOLGOT ISMÉTELGETI.

EJ: Csakis azt. Igen, pontosan így van.

FORDÍTOTTA SZABÓ T. ANNA ÉS DRAGOMÁN GYÖRGY

FORGÁCS ZSUZSA / TALÁLT NŐ

MARGÓCSY ISTVÁN

Ebben a rovatban mindig a lap egyik szerkesztője mondja el véleményét, melyet kollégái marginális megjegyzésekkel kísérenk.

1. Zavarba ejt ez a „füst-láng” metafora. Nemcsak azért, mert könyvre vonatkozik, és lángokban álló (autodafé) és füstbe ment könyvek rémlenek föl előttem, hanem azért főleg, mert mintha magának a metaforának is nagyobb lenne ezúttal a füstje, mint a lángja. Mert működben állítja, hogy van a könyvnek lángja is, méghozzá „tiszteletreméltó”, tehát szerzője nem füstben, hanem kifejezetten lángban utazik, nem füstszakértő, hanem író, sőt költő, ha nem is lángoszlop, sőt a könyve lángját eltakaró füstöt még csak nem is ő okozta, aközben a kritika ezzel a lánggal – a könyv irodalmi értékével, esztétikai minőségével – csak érintőlegesen foglalkozik, míg az irodalmi füst-jelenség tárgyilagos és beható elemzésével, vagyis füstszlatással annál inkább. Maga a könyv csak e füstelemzés legvégén, függelék-szerűen, mondhatni, a füstszlató írásmű láng-epilógusában lobban föl, már amekkora lángot a könyv a „Tangó”-ban vet. De akkor vagy nem a láng, hanem a füst a kritika tárgya, vagy pedig ekkor a lángja van a könyvnek. Ez esetben viszont a füst nem eltakarta azt, hanem helyettesítette. Röviden: nincs ez az egész kissé elmismásolva itt? SZÁ

2. Egyfelől tehát van a csinnadratta, a méltatlan láрма és mellébeszélés vagy felszínes fecsegés, a média bőfögése, és másfelől a mindentől érintetlen irodalmi minőség, a műalkotás maga, amely művészi és szellemi jelentősége, érvényessége és igazsága jogán áll fönn, és fönnmaradáshoz és hatásához az erőt magamagából meríti. Már ha van hozzá ereje. Nem hiszem, hogy valaha is szétválasztható volt műalkotás és csinnadratta egymástól. A csinnadratta ugyanis nem csupán a magában létező műalkotás körülményeinek, felkészítése, elvárásainak, túlkibabálása, adjusztálása stb., hanem a műalkotás csinálási és csinálódási folyamatának alkotó mozzanata, a befogadási folyamat közvetítője, amely – jellegétől, céljától függően – aktualizálja, elváltoztatja, „átrétegeti” a művet. Mindez nem a mű felszínén, hanem a műben zajlik, a művel magával történik meg. Hol válik el, avagy ki tudja magabiztosan elválasztani a piac csinnadrattáját a szellem „csinnadrattájától”, a piaci kultúra botrányait a szellemi kultúra botrányaitól, a piaci kritika műfajait az elméleti műkritika műfajaitól, a nyilvános elbutítást a nyilvános okoskodástól, a mű „lángjával” való érte foglalkozást a mű „füstjének” ravasz – mert számító – bodorításától? De nézzük kissé közelebbről: miről szól a csinnadratta a „Talált nő” körül? Igen, talált: arról a kényszerűségről, hogy a könyvet el kell adni, méghozzá – mint az újabban mind gyakrabban megessük – magának a szerzőnek kell eladnia, a szó nem átvitt, hanem egyenes értelmében. Neki kell a könyvet terjesztenie, menedzselnie, imidzselnie, és pedig két okból: azért, hogy létezését, pusztán tényét tudomásul vesse olvasókkal és irodalmi felebarátokkal, és azért – ó, jaj, főként azért –, hogy némi honoráriumhoz jusson az eladott példányokból befolyt összeg arányában (egyébként ugyanis honorárium – nyista!). Nem kétséges, hogy a könyv irodalmi minőségéből és jelentőségéből nem következik, hogy meg is vegyék és – pláne! – el is olvassák, miként az sem, hogy a szerző pénzt kapjon érte. (Az igaz szerző nem pénzért ír, ha pedig pénzért ír, mint esetenként Dosztojevszkij vagy Balzac, az merő látszat, de mindenesetre pénzt kell kapnia írásaiért, hogy megjelenjen és érhesse a magáét.) A könyv piaci sikere – pláne a kelet-európai hősök és vértanúk irodalmában – mindig gyanús kissé, úgyszólván szaga van (pénzszaga). S bár kétségtelen, hogy piaci siker és zseniális műalkotás ritkán jegyesek (a műalkotás mint gyűjtemény tárgy és kincs nem mond ennek ellent), azért hovatovább nekünk is meg kell barátkoznunk azzal az új helyzettel – a globális pénzgazdaság és információgazdaság teremtette új helyzettel –, hogy még a leglángolóbb műnek is szüksége van némi piaci füstre, ha „lángolni” akar. Esetünkben – kénytelen-kelletlen vagy szíves örömet, ez most mindegy – a szerző csapott csinnadrattát könyvének, akkorát, amekkorát csak tudott, mert tisztában volt vele, hogy a piacon csak a füst érdekesebb, a füst tűnik fel, a füst a vonzó (minél nagyobb a füstje valaminek, annál többen keresik fel, annál kelendőbb), tisztában volt vele, hogy a magyar irodalom visszatért a piaci kultúra 1945 előtti vadvirágos mezőre (noha a piaci

(**Kelmeiség**) Egy színes, kavargó, sokarcú és nemegyszer meglepő világot alkotó és ábrázoló könyv kapcsán persze sokszor megesik (sokszor megesett), a legtöbbször szinte észrevétlenül, hogy a könyv helyett a teremtett, megírt vagy leírt világ maga lesz a könyvről szóló beszéd tárgya, s a könyvben felvetett vagy érintett kérdések mint önmagukban vett érdekes és fontos kérdések, nem pedig mint épp e könyv éppen így felvetett kérdései kerülnek megbeszélésre. A múlt század közepének egyik legjelesebb kritikus elméje, Erdélyi János találta ki, a népiesség egyes alkotói és befogadói túlkapását bírálván, e jelenség leírására a mára sajnos majdnem teljesen elfeledett pompás kategóriát, a *kelmeiséget* (a német *Stofflichkeit*, azaz anyagszerűség fordításaként), mely – mai viszonyokra alkalmazván – talán a legszebben írhatná körül, mi is történt e könyvben és e könyv körül. Forgács könyvében a feldolgozott vagy feldolgozandó anyag (azaz a *kelme*) szinte kizárólagos dominanciája figyelhető meg: elsősorban az számít (mind a szerző, mind jópár befogadó számára), ami, úgymond, új a beidegzett irodalmi megszokások és gesztusok felől nézve – amiről „eddig” nem beszélt az irodalom, vagy ha beszélt is, nem „így”, nem „innen” beszélt. Ismerjük mindnyájan azt a sajnálatosan gyakori, s nem igazán bölcs és szerencsés kritikus fordulatot, mely így dicséri tárgyát: „a szerző oly (földrajzi, történelmi, szociológiai, lélektani stb.) területekről számol be, amelyekről eddig szépirodalomban nem olvashattunk...”³ – lám, a kritikus⁴ számára az anyag, nem pedig a megírt, megteremtett vagy megdolgozott változat volt a fontos... E szemléletben a könyv által bemutatott világnak (melyet persze valamelyest,⁵ nem irodalmilag, eddig is ismertünk, ismernünk kellett) csak anyagi, tartalmi érdekessége vagy fontossága (s csak az épp dívó irodalmi konvenciókhoz képest⁶ érvényes újdonsága) fog elsődleges szerepet játszani: mintha a szépirodalomban (vagy akár e könyvvel is) csupán ismereteinket akarnánk, akár adatszerűen, akár szemléletünkre hatóan is, bővíteni – s már annak is örvendünk kellene, hogy a szépirodalom jelenleg érvényes halmaza íme, újabb tematikai elemekkel gazdagodott. Forgács Zsuzsa könyve dúskál az ily típusú tematikai bővítményekben: ő valóban szokatlan és merész arányban, nyersen vegyíti Amerikát és a posztmodern (harmadik, negyedik stb.) világot a magyar vonatkozásokkal, a magyar világot az amerikai vonatkozásokkal, a nemi élet zűrzavarait a kultúrával, a kulturálatlansággal, a kultúranélküliséggel és a szabadságvágygal, a férfit a nővel, a mindennapiságot a fantasztikummal és a mítosszal.⁷ A könyvben szinte zsonglőri ügyességgel (és persze egy kis bűvészi csalással) kezelt és variált anyag oly rendkívül zsúfolt benyomást kelt, hogy szinte ámu-

sztintje és aspektusa (már amennyiben egyáltalán értelmesen különvlasztható). Az eltérést, a másságot én elsősorban nem az anyagban, hanem a beszéd- és látásmódban érzékelem, és biztos vagyok benne, hogy a közönségsikernek is ez, nem pedig a „kelmeiség” a titka. SZÁ

7. Ennyi mindent „szokatlan és merész arányban, nyersen” összevegyíteni – ez csakugyan Forgács Zsuzsa írásmódja. De az összevegyítés miért épp az író „anyag”-át, és miért nem nyelvhasználatát jellemzi? HI

hírverés infrastruktúrája a magas kultúrában a nullával egyenlő), és mostantól a leglángolóbb könyv sem nélkülözheti a piac, az árupiac játékkönyv füstjét. Ne gondoljuk azonban, hogy ez a füst utóbb semmivé foszlik. Nem, a piac füstje beleivódik az irodalmi mű szövegének pórusaiba, egybefonódik a könyv „lángjával”, felszítja, átstínezi, lefojtja azt. Egyre kevésbé pusztá külső körülmény a piac és egyre inkább a művészi formát konstitáló mozzanat. Tisztára mint a polgári társadalomban. SZÁ

3. Igen, ez a kritikafrás egyik kliséje, s az úgynevezett fikció és az úgynevezett valóság viszonyának maiv, átgondolatlan, olykor ostoba, ritkán rosszindulatú felfogásából ered. De vajon ilyen szigorúan ki kell-e rekesztenünk ezt a szempontot? Nem érdekes-e, nem befolyásolja-e az értelmezést (s az értékelést) mégis, hogy „miről szól a szöveg? Az ismeretbővítés bizonyos olvasási módok (bizonyos olvasók) számára igenis fontos összetevője az irodalom funkcióinak. Lám, a mi bírálónk sem állt hosszan foglalkozni ezzel a kérdéssel... KCGY

4. Mármint a kritikus ökelme számára... De ha már a kelménél tartunk: Erdélyi János ide, *Stofflichkeit* oda, köve hiszem, olykor ostoba, ritkán rosszindulatú felfogásból ered. De vajon ilyen szigorúan ki kell-e rekesztenünk ezt a szempontot? Nem érdekes-e, nem befolyásolja-e az értelmezést (s az értékelést) mégis, hogy „miről szól a szöveg? Az ismeretbővítés bizonyos olvasási módok (bizonyos olvasók) számára igenis fontos összetevője az irodalom funkcióinak. Lám, a mi bírálónk sem állt hosszan foglalkozni ezzel a kérdéssel... KCGY

4. Mármint a kritikus ökelme számára... De ha már a kelménél tartunk: Erdélyi János ide, *Stofflichkeit* oda, köve hiszem, olykor ostoba, ritkán rosszindulatú felfogásból ered. De vajon ilyen szigorúan ki kell-e rekesztenünk ezt a szempontot? Nem érdekes-e, nem befolyásolja-e az értelmezést (s az értékelést) mégis, hogy „miről szól a szöveg? Az ismeretbővítés bizonyos olvasási módok (bizonyos olvasók) számára igenis fontos összetevője az irodalom funkcióinak. Lám, a mi bírálónk sem állt hosszan foglalkozni ezzel a kérdéssel... KCGY

5. Bizony, bizony: csak „valamelyest” mondható, hogy a Talált nő világot, „a könyv által bemutatott” világot már „eddig is” ismertük, „ismertünk kellett”, hiszen nyelvileg megformált műről, novelláskötetről van szó: a könyv (és minden könyv) világa a könyv nyelvhasználatával azonos. A mű anyagának és nyelvi megformáltságának szembeállítását éppen ezért nehezen érthető. HI

6. Először is nem gondolom, hogy az „éppen dívó irodalmi konvencióhoz” képest anyagában, tartalmában annyira más lenne a „Talált nő” prózája, másodsorban pedig az „irodalmi konvencióba” messzemenően beletartozik a forma minden

8. Nem, ennyi minden van és lehetséges a nyelvben, a szerző nyelvi képzeletvilágában, a globális kultúrában szétázó nyelvben, ami persze a forma által válik átélhető és megcsodálható „ennyi mindenné”. SZÁ

9. Miért mögött, miért nem benne? Miért éppen innen, miért nem éppen így? Miért megtudni és miért nem esztétikailag átélni-átérzeni? SZÁ

10. Mondjuk ki: már-már férfiasan! De azért – s ezt írjuk javára – ilyenkor is humoránál van, férfigumoránál ugyanis! SZÁ

11. Nem hinném, hogy a szerzőnő „minden egyes megnyilatkozásában” azt állítja, hogy nő – noha ezt valóban nem tagadja, sőt... Az igaz, hogy a kritikusok jó része bedőlt e „kelmeiségnek” – ám egyrészt Margócsynak nem kéne emiatt a kötetten elverni a port, másrészt némileg magának is bedőlnie. A kötet legjobb írásai ugyanis nem a női irányt, a feminizmust képviselik, hanem arról szólnak, hogy miként lehet egy nagy egész határait kitapogatni, mely nagy egész azáltal jön létre, hogy kibányászuk belőle magunkat (184. o.), vagyis mindközönségesen a szabadság lehetőségeiről (s ebben egy nő szabadságának a lehetőségei is bennfoglaltatnak). A kötet legjobb írásainak olvastán nekem nem lépten-nyomon az jutott az eszembe, hogy szerzőjük nő (habár persze meg se feledkezhettem róla – de miért is kellett volna), hanem inkább a hatvanas évek végének Lengyelországba járó nemzedéke, amelyik ugyanilyen szokásmódon lázadt az ellen, hogy bele kelljen simulnia „a rabszolgálat hét-köznapjaiba” (43. o.). Illetve... nem ugyanilyen, mert Forgácsot kevésbé foglalkoztatják a történelem kérdései, mint Bereményiéket, akik annak idején mégiscsak a kelet-európai, a szovjet rabszolgálat ellen lázadtak, míg Forgács már egy Amerikát is magában foglaló világtrend ellen. BE

12. Szerintem az előlapon közölt fénykép is nőt ábrázol. HI

13. Ez minden nőíró esetében így lenne? Vagy most specifikusan Forgács Zsuzsáról lenne szó? Mindenesetre, be kell vallanom, ebben az értelemben az én olvasási konvencióm súlyos defektusban szenvednek. Ha kiderül a szövegből valami, ami eddig nem derülhetett ki, s az véletlenségből éppen valamely női titok, s történetesen éppen nő a szerző – annál jobb. Ha nem, nem. Vagyis: a szerző neve önmagában nem szokta előhívni a női titkok megismerése iránti (megjegyzem, persze, olthatatlan és mindörökre hiábavaló) kíváncsiságomat. KCGY

lunk olvasás közben: ennyi minden van és lehetséges a világban és a szerző lelkében? még mindig van valami újdonság és fantasztikus tudomásulvenni-való, aminek kapcsán elállhat szemünk-szánk, s törhetjük fejünket, hová is nézzünk? E könyvnek, úgy látszik, az anyaga, a *kelméje* a leggazdagabb és legfeltűnőbb; ám amikor a benne foglalt érdekességek, újszerű banalitások és frivolitások, egy roppant bonyolult külső és belső világról, valamint egy egyszerre átlagos és szélsőséges életforma megejtő tágasságáról és kijózanító szűköségéről szóló információk, felhívják magukra, s méltán, a figyelmet, ugyanakkor alighanem azt a kérdést sem hagyják elhallgattatni: a tarkaság mögött vajon mi rejtőzik, s rejtőzik-e egyáltalán valami, amit érdemes is volt éppen innen megtudnunk?

(Gender studies) Persze ha túl erősen (és talán udvariatlanul) akarnánk fogalmazni, azt is mondhatnánk: a könyv kelmeisége elsősorban abból eredeztethető, hogy szerzője, minden egyes megnyilatkozásában, büszkén állítja és fennen hirdeti női mivoltát,¹⁰ s könyvének mind tematikáját, mind szemléletét feminin jellegűnek akarja tudni és elhitetni.¹¹ Egyes szám első személyű elbeszélőjének legfontosabb tulajdonsága, hogy nő (néhány novellában egyebet s részletesebbet nem is tudunk meg róla), aki női problémákat prezentál, női, csak női szempontok alapján. A könyv nagy újsága, sikerének kulcsa alighanem épp ebben rejlik: itt és most végre (az irodalmi konvenciókhoz képest végre) egy nő (fontos: nemcsak elbeszélőileg, de életrajzilag is igazoltan nő) mondja el nekünk, milyen is igazából posztmodern korunk posztmodern női életérzése... Mily furcsa: a szerzői név (valamint az életrajzi ismertség és a hátlapon közölt fénykép) alapján könnyen elhisszük, hogy nő beszél hozzánk,¹² s ha tudjuk, hogy nő beszél hozzánk, úgy véljük, ez esetben más irodalmat olvasunk, mint megszoktuk, más vallomást hallgatunk (ki), új helyzetben találjuk magunkat íróilag és olvasóilag, új, speciálisan női információkat, új, női titkokat és leleplezéseket remélünk – hátha most kiderül valami, ami eddig (férfi-szerzők elfojtásokkal terhes uralma idején) ilyen-olyan okokból nem derülhetett ki.¹³ De vajon tényleg így áll-e a helyzet, s igaz-e a várakozás, s valóban más-e ily esetben az irodalom? Vajon van-e valójában, sőt: elképzelhető-e igazából a női irály? Hisz ha nem egyszerűen a témának (hadd mondjam ismét: a *kelmének*) szükségszerű, s minden egyéb téma alkalmával is elkerülhetetlenül más specialitását kutatjuk (azaz, konkretizálva: ha nem az irodalomból akarjuk megismerni, annyira amennyire lehetséges, a *nőket*), akkor bizony *irodalmilag* édeskevés dicsérni-, sőt említenivaló marad a szerző feminin voltát illetően – gondolom, olvasó emberek (férfiak és nők) nem most kerülnek először szembe azzal a ténnyel (vagy feltételezéssel), hogy a nők is gondolkodnak és tudnak (s nem csak reflexiótlanul vagy el-

szenvédő félként) a szexualitásról, abortuszról, a kapcsolatok állandó vagy ingatag voltáról s mindezek okairól stb., sőt horribile dictu, a csúnya szavakat is ismerik. A tény, hogy Forgács Zsuzsa könyvének témája a női érzés-, vágy-, gondolkodás-, viselkedés- és fantáziavilág körében forog, roppant fontos adottság – de még nem erény. Ama közhelyes, a feminista irodalmiságot védelmező feltételezés, mely szerint vannak olyan sajátos dolgok és tudások, amelyeket csak nők ismerhetnek, irodalmon kívüli érveket használ, s könnyen kifordítható (csak nem szoktuk kifordítani): hisz' természetesen vannak olyan dolgok és tudások is, melyeket csak férfiak ismerhetnek – csakhogy mindezek az ismeretek az irodalmon *innen* vannak még, s az irodalmon belül érvényük teljesen megszűnik; az irodalmon belül ugyanúgy nők (azaz női szerzők) is szólhatnak férfiként és férfiakról, mint fordítva. Hogy Forgács sok olyan területet is érintett az irodalmi nyilvános beszéd során, amelyeken egyébként a nyilvánosságot az illedelmes, derék társadalmi konvenció nem mindig szokta szeretni és javallni, javára vall, s civil bátorságát jelzi – ám ennek még semmi köze nincs az irodalmisághoz. Hisz' ne felejtjük el: csak akkor fogadhatjuk el a szerző állított és képviselt feminin (vagy akár: feminista) szemléletének szubjektív eredetét és hitelét, csak akkor tulajdoníthatunk mindennek speciális jelentést, ha a könyvben olvasott szövegen *kívüli* forrás (azaz irodalmon kívüli tudás) bizonyítja be az elbeszélő *tényleges* nőiségét – az, hogy egy könyv egyes szám első személyű elbeszélője mint szereplő női figura, még semmit nem bizonyít a valóságos szerző nemi hovatartozásáról s a szerepbéli megszólalás biológiaiailag is igazolt kompetenciájáról (hogy csak újabb magyar példákön szemléltessük a nagyon régi, furcsa, de nem teljesen szokatlan dilemmát: Weöres Sándor verseskötetének *alánya*, Psyché, vagy Mészöly Miklós *Pontos történetek útközben* c. könyvének elbeszélő főhőse egyaránt női szerepből, női tartásokat felmutatva beszél ki...). Az irodalmi életből származó és az irodalmi életről szóló adatszerű tudás, ha persze a mű épp aktuális létmódját és befogadási stratégiáját némileg meghatározza is, a mű belső összefüggéseiről, a mű jelentéseiről, akár szeretjük ezt, akár nem, semmit nem árul el. Egy műnek, az irodalom társadalmában, nincsen nemisége^{14, 15} (sem a *sexus*, sem a *gender* értelmében), s így a szerző által használt elbeszélői beszédmódnak sem általános és végleges érvényű a nyelvtani nemhasználat (magyarban és indoeurópai nyelvekben egyaránt) – hisz' olvasás során úgyis csak az elbeszélővel, nem pedig a szerzővel mint társasági figurával akarunk és tudunk konverzálni...¹⁶

telitalálát: úgy képzelem, hogy nagyrészt a szerző munkája. A borítón meztelen nő fényképe látható, a felirat szerint „talált nő”, aki épp kapaszkodik (vö. a kapaszkodás ösztöne, Hermann Imre, budapesti mélylélektani iskola). Alatta apróbb betűvel képaláírás: „forgács zsuzsa”. Olyan ez, mint Zrínyi verseinek Király György, majd Szörényi László által elemzett címlapja, amely páncélos vitézt ábrázol, „Groff” Zrínyi Miklóst, „Adriai tengernek sirenáját”, vagyis „Magyarország költőjét”: a cím és a címkép többé-kevésbé a szerzőről szól, és őt ábrázolja. (Persze az irodalom világában. Hogy a fényképfölvétel, ill. a Zrínyi-metszet eredetileg kiket ábrázolt volna, most nem érdekel.) A hátsó borító ellentétet alkot az elsővel. Itt nem a test, hanem a lélek uralkodik (a feledhetetlen szempár), és az értelem (a nagyon szellemes fülszöveg). Nos, mindeme jól megfontolt, gondosan összeválogatott nőüességek összességükben nem feltétlenül eredményeznek nőies hatást. A magam részéről Forgács Zsuzsát inkább érzem feminisztának, semmint femininnek. S amit műveiben szeretek (ha jó szó ez a „szeretek”), az nem az otthonteremtő nő kezevonása, hanem a bőven patakozó sváda mögött fölsejlt sivárság, üresség – de ez messzire vezetne. **HI**

14. Kétségtelen, hogy férfi írakkal és nő írakkal ellentétben senki nem látott még férfivellákat és nőverseket, sem pedig egymással bujálkodó, egymással üzekedő műveket. Mindazonáltal az „irodalom társadalmá” nem szentéletű művek, nem kasztráltak és anyglok társadalmá, ahová csak azok számára van bejárás, akik ismerik a *comme il faut*-t, és belépés előtt levetik nemüket. Az a körülmény, hogy az irodalom nem vágható ketté nemekre, egyáltalán nem jelenti a szexualitás, az erotika hiányát. Minden valamirevaló mű majd kidurran az erotikus energiától. Nem nem nélküli, hanem kétnemű, az archaikus Erosz értelmében: *férfival-nővel* egyként „ágyba bújnak”. De hát a „Talált nő” talán nem ilyen? **SZÁ**

15. Hm. Meddig mehetünk el a szöveg és minden más elkülönítésében? A „mű belső összefüggései”, „a mű jelentései”, „akár szeretjük ezt, akár nem”, mindenféle „irodalmon kívüli” (tehát: szennyes, alantás, anyagi – *piha!*) dologgal összefüggenek. Az irodalom szférájában megszűnne a nem? A nemiség? Akkor bizony elég unalmas volna ez a szféra. Másfelől meg: hogyan tegyük meg azt a bizonyos finom különbséget „a mű épp aktuális létmódja és befogadási stratégiája” (így a *műé!*) és „a mű belső összefüggései”, „a mű jelentései” között? **KCGY**

16. Emelkedett gondolat! Az a szerző, akit az olvasó a szöveg mögött magának elképzeli, az a tisztán irodalmi személy abban is különbözik a szerzői jogok birtokosától, hogy nincs neme! Ez szerintem nem igaz. A Psyché olvasván magamnak elképzelt Weöres Sándor természetesen nő; ráadásul emlékezetes. Forgács Zsuzsa (az irodalmi szerző) bonyolultabb eset. A novellák gyakori témája a magány, gyakori motívuma a fölkinálkozás; egyik-másik novellának műfaji rokonait alternatív társkereső hirdetésekben lehetjük jól. A könyv borítója is

17. Hát istenkém, egy társasági ember (nő).
Jó neki. De miért lenne ettől pünkt posztmo-
dern a lelke? KCGY

18. „sz künn azért zúg nemes viharja, / mert
bent a hasikát csikarja”? HI

19. Vajon miért szokták azzal dicsérni a ve-
mekbe szabott prózát, hogy szinte vers? HI

(A belterjes kozmopolita) Forgács Zsuzsa könyvének tarka és változatos világában szinte földrajzi korlátok nélkül kavargó az egész mai földkerekség: hősnők (hősnők) a posztmodern *mindenféléség* nevében¹⁷ számos felismerhető és felismerhetetlen helyen megfordul, s rengetegféle ember körében keresi vagy találja fel magát és szerepeit, baráti, rokoni, társasági és szerelmi kapcsolatait. A helyszínek, a szereplők, a szerepek és viszonyok egyszerre mindennapiak (vagy legalábbis azonosíthatók) és mitikusak: e két értelmezési szint között száguldozik folyvást az elbeszélő, szinte átmenet nélkül ugrálván át épp alkalmazott értelmezésének szakadékein. Az elbeszélő és a hősnő mindenütt egyformán tud *ott* lenni, korlátozó értelmű *otthon* nem fogad el – ám furcsa módon mindenütt, a világ minden pontján, a működő vagy halódó kapcsolatok közepette, az ipari társadalom gépezetének alkatrészeként is, valamint a fantasztikus mitologizálás mezein is állandóan *intim* világot teremt (vagy szeretne teremteni) maga köré: egy oly világot, melyben mindig ugyanazok a tényleges figurák (vagy legalábbis ugyanazok a szerepek) reprodukálódnak. A keresés tárgya, akár a rokonságon, akár a szerelmeken belül, mindig a szabadság lehetősége lesz – furcsa ellentmondásban azzal a világgal, mely a leírásokban mindvégig a szabadság princípiuma ellen munkál. *Szabadság, szerelem!* – szól még mindig Forgács egyszerre magánemberi és világméretű igényének jelszava, újra, még egyszer felidézvén, állítván és ugyanakkor ironikusan ki is fordítván ama nagynak szánt törekvést, mely a hetvenes évek magyar neoavantgárdjának talán alapprincípiuma volt: próbáljuk meg úgy megoldani saját nemi problémáinkat, hogy közben azért a szenvedő emberiség is jól járjon *valahol*.¹⁸ Ennek jegyében keveredik össze a könyvben a belterjes pesti társaság felidézése az amerikai álom leleplezésével, ennek szellemében torlódnak egymásra néha már teljesen megkülönböztethetetlenül vagy megmagyarázhatatlanul az egyes politikai vagy mitologizáló utalások... A zsúfoltság és egymásra torlódottság persze sokszor a gazdagság benyomását kelti – a variatív színesség sokat eltakar az alapsémák kétségtelenül leegyszerűsített modellszerűségéből.

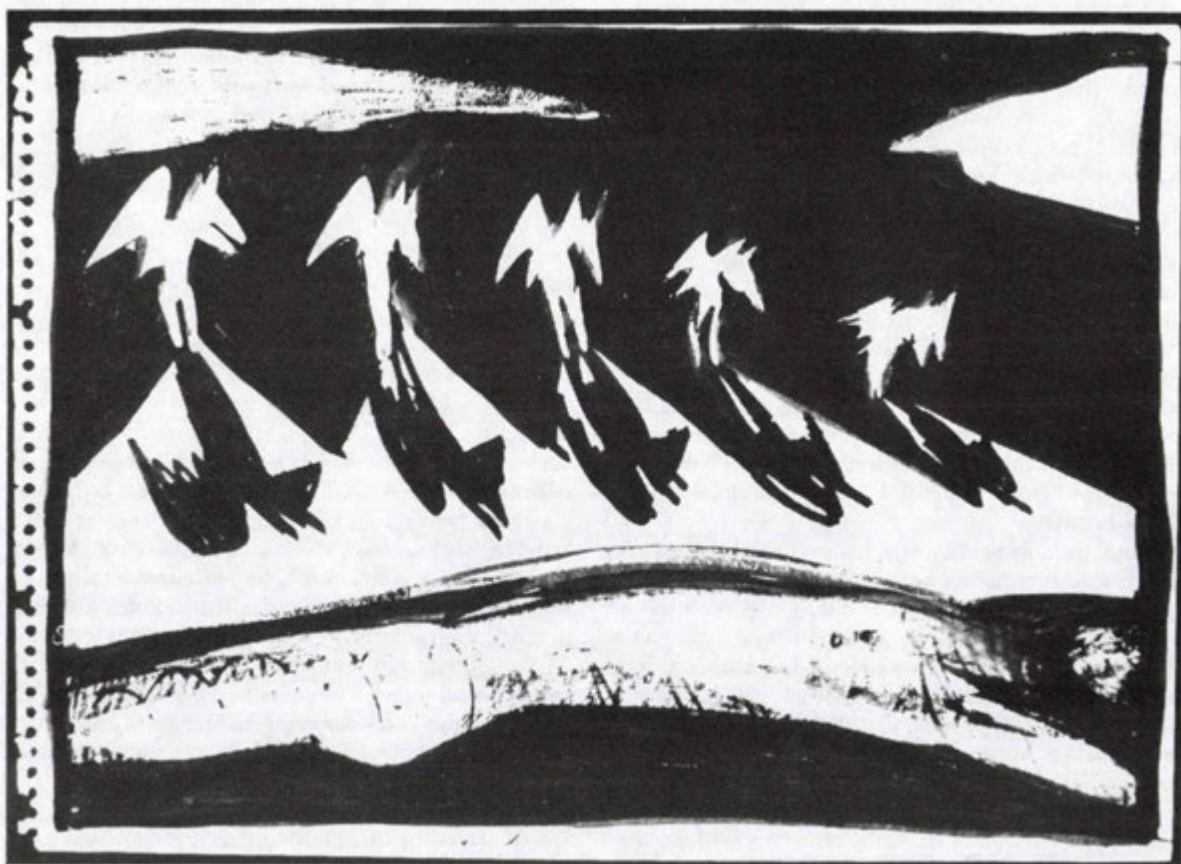
(Tangó) Forgács Zsuzsa könyvének legnagyobb értéke nem anyagában, nem tematikájában, nem felidézett világában, hanem roppant izgalmas, vadul száguldozó, féktelenül játékos nyelviségében rejlik. Hirtelen és meglepő szó- és metafora-asszociációi, nyers vagy árnyalt körülírásai, stílusintézkedései, egyszerre idegen és otthonos hatást keltő szójátékai, furcsa egyénítő megnevezései, kihívó és megnyerő általánosításai, a legtávolabbi képzetköröket is egy mondatba összefogó gesztusai lépten-nyomon rendkívül tágas és dús nyelvvilágot teremtenek.¹⁹ Egyes bekezdései önmagukban is megállnának, s pompás stílusgyakorlatként is értelmezhetőek lennének: mintha önállóságukban kicsiny verscsírák rejlenének – kár, hogy az egyes bekezdéseknek nincsenek hasonló színvonalú folytatásuk

is.²⁰ Ama stílus, amely így, egyenetlenségeiben, prózájában kiépül, egyrészt egy nagyon gazdag, ironiára és humorra roppant érzékeny nyelvi fantáziának színes mozaikját mutatja fel, másrészt azonban nagyon sokféle hagyomány vegyítéseként is felfogható: paradox módon, mintha a Konrád György-i és Rejtő Jenő-i próza szételemezhetetlen amalgámját olvasnánk...²¹ Forgács iránya akkor a legszerencsésebb, amikor a versszerű kis egységek megszerkesztésével is megelégszik – amikor nagyobb kompozícióra (mondhatnám úgy is: mikor koncepcionális elbeszélésre) szánja el magát, epikus építkezése nem vezet sikerre; viszonylag egyszerű novellasémáinak mitologizáló túlzásai – az időnként jó, durva humorral alkalmazott frissítő beékelések dacára is – hatástalanok maradnak.²² Ám amikor nem akarja megmagyarázni vagy nagy kontextusba illeszteni alapgesztusait s nyelvi játékeit, akkor impozáns teljesítményre is futja erejéből: pl. a *Tangó* c. kötetzáró írásban elragadó és sodró (mondhatnám: táncos) lendülettel bírja végigjátszani variációs játékeit. Alighanem e szöveg nyújtja a kötet legelesebb, igazán jeles eredményét – kár, hogy a szerző ezzel, az ily típusú szövegalkotással, úgy látszik, nem elégedett meg.

20. Korábban – vö. 7. jegyzetemmel – a nyelvi megformálásnak ugyanez a jelensége mint az irodalmi mű anyaga szerepelt. HI

21. Konrád? Miért nem Kerouac, miért nem Salinger? Rejtőnek és az amerikai beatirodalomnak közös forrása pedig Jack London lehetett... HI

22. Margócsy csak a kritikája végén pedzegeti a kötet legjellemzőbb sajátját, azt ugyanis, hogy értékében rendkívül egyenetlen. S amit talán épp ezért szerencsésebb lett volna mindjárt az elején megmondani: kifogásai a kötet legjobb elbeszéléseire – Egy emigráns nő levele New Yorkból, Az angyalkák a mélyben dohognak, Leltár pasim jó cselekedeteiről, A macska szerepe a francia irodalomban, Tangó – nem érvényesek. BE

Lepkék és kukacok

LÁNYI ANDRÁS

Van ez a Freedom House, az újságból tudom, de hogy hol van és mi az, nem írják; biztosan ismernem kellene. Nem gondolták, hogy ekkora nagy bunkó vagyok, azért nem írják. Bazi nagy számítógépek lehetnek benne, úgy képelem, azok előtt ülnek az amcsik (naná, hogy ők, meg akiket ők odaengednek), és leosztályozzák a világ országait, ki mennyire szabad. Szemmel tartanak bennünket, a szabadságháziak. Mérik – megvannak erre a bevált módszereik – mondjuk a magyar gazdaság szabadságfokát, ezen belül a sajtó szabadságát. Aztán csóválják a fejüket: fiúk, ez azért még nem az igazi: „a lapok politikai pártokhoz fűződő elfogultságot tükröztek”.

Ezen egy kicsit kiakadtam. Mert mondták már nekem is liberális ismerősök – mindjárt, amint valamiben nem értettem egyet velük –, tisztára úgy beszélek, mint a Torgyán; népnemzeti ismerőseim meg azért nem állnak szóba velem, mert minek: ügyis csak a baloldali-liberális előítéleteimet hajtogatnám. Szóval, én aztán végképp nem vagyok szabad, hiszen a legkülönfélébb pártállású fickók tanúsítják, hogy elfogult (sőt kapaszkodjanak meg: elkötelezett) vagyok. Elfogultságaimhoz pedig kötődhetnek éppenséggel politikai pártok is – ha egy kicsikét több eszük volna, teszem azt. Kérdés, hogy ki dönti el és milyen alapon: ki kötődik itt kihez, és ki a pártatlan? Ki írjon az újságba politikáról? Akinek nincs semmilyen meggyőződése? Az unalmas hülyeségeket irkál. Vagy tegyen úgy az ember, mintha nem volna neki? Hazudjon? Mert az, hogy egy politikai meggyőződés Budapesten belülről fakad, és magától olyan, amilyen, vagy pedig sugalmazott, szerintem nem látszik a Freedom House erkélyéről, akkor pedig mire osztályoznak? Jó, lehet, hogy ők nem is erre gondoltak, hanem arra, hogy maguk az orgánusok állnak esetleg pártbefolyás alatt, ebben lehet valami. Régen rossz volna, ha a pártok már nem is óhajtanák a sajtó útján befolyásolni a közvéleményt.

Mitől jobb, ha nem a pártja, hanem üzleti befektetők pénzével teszi magát egy hírforrás rentábilissá? (Feltéve, persze, hogy az olvasó egyébként szabadon választ a különféle újságok – elfogultságok – között.) Ez igazat, hogy vajon jobban tetszenék-e a Freedom House-belieknek, ha lapjainkat független üzletemberek irányítanák, akik kizárólag a jövedelmezőség szempontjai szerint alakítják a lap profilját és rúgják ki az újságírókat. Mert ha igen, megnyugodhatunk: jó úton haladunk. A politikusok egyre kevésbé, a pénzemberek ellenben mind nagyobb mértékben uralkodnak az írott és elektronikus sajtópiacon: lapcsaládokat alakítanak, ahol a politikusok már legfeljebb – keresztapák.

Aligha véletlen, hogy az 5 milliárdos disznóságairól a hazai sajtó legfeljebb akkor ad hírt, amikor már a sokat és okkal kárhóztatott igazságszolgáltatás is foglalkozik velük, de ritka esetektől eltekintve hamar elhallgat akkor is. A feltáró és leleplező újságírás valahogy nem tud nálunk megszületni, pedig vadnyugati közállapotaink naponta kínálnának címlapra való szenzációt. Például azt, hogyan vásárolja meg a sajtót (vagy a sajtó hallgatását), akinek ez üzleti érdekében áll. Ha pedig egy független laptulajdonosnak adott esetben még a nyereségnél is előbbre való, hogy politikus barátainak tegyen utóbb busásan megtérülő szívességet, a gazdaság szabadsága, nemde, azt kívánja, hogy ezt szabadon megtehesse. Hát köteles ő mindenáron a profitját maximalizálni?

Mi történne, ha azt vizsgálnák egyszer Freedom úrék, vajon az üzlet szabadsága okvetlenül egybeesik-e a szólás szabadságával vagy pedig éppen ellenkezőleg, a gazdasági kényszer még a politikai cenzúránál is hatásosabb eszköz lehet egy ország szellemi életének ellenőrzésére és korlátozására? Összedőlné a Freedom House? Könnyen meglehet – valaki őket is biztosan keményen szponzorálja.

Mikor e sorokat írom, nálunk még állami monopólium a tévé, még benne virít az egész díszes színtársulat, aki tönkretette; de íme, zsebeikben már összevegyül a „költségvetési eszköz” a magán-szponzorok befizetéseivel. Jövőre lesz már nálunk is magántévézés-rádiózás, jövőre Freedoméktől biztosan jobb osztályzatot kapunk. De alapjában véve mi változik? Irdatlan méretű állami bürokrácia kezd örködni a média államtalanítása felett. A magántévéznek majd nem kell titkot csinálniuk belőle, hogy kizárólag a reklámból és a reklám kedvéért élnek, a műsor ehhez csak pusztá eszköz. Az adófizető eközben a politikusok bölcs rendelkezése folytán továbbra is három „függetlenített” állami csatorna költségeit nyögheti. De bármennyire megnyomorították is ezzel előre a kulturális költségvetést, három csatorna nem tölthető meg műsorral reggeltől estig, ha nem kap háromszor két kézzel szponzor és reklámbevétel után. Szóval, lesz pártatlanság is, meg gazdasági szabadság is, mégis minden marad a régiben: marad a kereskedelmi jelleggel működő, de a parlament adakozó kedvének is kiszolgáltatott köztelevízió. Az akárhánypárti új telebürokrácia gondoskodik majd róla, hogy ha a tévéelnök jót akar, ne sajnálja a műsoridőt

a pártoknak kedves témáktól; a gazdasági kényszerűség pedig arról, hogy a többi időn a közfigyelmetlenségre és egy talán nem is létező legalja közízlésre spekuláló tévéhiának osztozzanak.

E két, különféleképpen életidegen mentalitás – a párt-politikus és a reklámügynök, ha csak a kettő nem egy és ugyanaz – közös uralma a nyilvánosság felett azt jelenti, hogy továbbra sem rólunk szól majd a médiában a hír. (Ne feledjük, e rendszer logikájából nagyon is következik, hogy még az idióta vízműsor is drága külföldi licenc szerint mossa szét az agyunkat). Mindaz, ami a köz szolgálata szempontjából törvényesen szabályozható lett volna, azt hat párt ritka egyetértéssel szabályozta úgy, hogy a médiokráciát semmiképpen se korlátozzák kulturális kötelezettségei üzleti érdekeinek érvényesítésében. Mi vagyunk őértük, ez világos.

A sajtó szabadsága – tehát a nyilvános beszéd és tájékozódás szabadsága – nem véletlenül lett már a kezdettől a liberális demokrácia sarkalatos kérdése. A múlt században már (még) felfigyeltek erre a liberális gondolkodók: hogy ha a pénz, a hatalom és a vélemények túlnyomó többsége (szükségképpen) egyazon körben összpontosul, akkor a demokráciából a legkönnyebben lesz kényuralom. De hiszen ezt már Platón észrevette!

Ezzel el is jutottunk – kerülő utakon – a magyarországi rendszerváltás alapkérdéséhez (minden út romlásba vezet).

Freedom, freedom, mondó meg nekem: biztos, hogy mi csak a politikai uralom kényszerintézményeitől akartunk megszabadulni? S ezzel szemben a piacgazdaság kényszermechanizmusainak elszabadulása okvetlenül a javunkra válik, szabadságunkat növeli?

A magukat liberálisnak tekintő pártok erre a kérdésre az elmúlt években határozott igennel válaszoltak. A többiek – mindegy, hogy miféle elvek jegyében – az állami-bürokratikus uralom javára és annak lejáratott eszközeivel kívánták korlátozni a piac egyeduralmát – jobb nem jutott az eszükbe. S mivel eközben (látszólag paradox módon) éppen a korábbi állami elit akarta és tudta a legvehemensebben piacositani szerzett pozícióit, ellenben maga a csődbe vitt állam minden tekintetben tehetetlennek és többé-kevésbé működésképtelenné bizonyult, mindaz, ami '89 után újdonságként tényleg végbement, és nem csupán kimondott, az nagyjából a liberális program szerint alakult. Ez nagyon fontos. Ezért és nem másért hihette vagy inkább hitette el a közvéleménnyel előbb az MDF-kormány, utóbb olykor a szocialista is – ellenzékével hallgatólagos egyetértésben –, hogy a liberális kisebbség fogságában cselekszenek! Nem azért, mintha a SZDSZ akarata érvényesült volna akár az átalakulás alkotmányos menetét biztosító „paktum”, akár a koalíciós kormányzás révén, hanem egyszerűen azért, mert az SZDSZ „akarta” a leginkább azt, ami tőle függetlenül, a valóságos, parlamenten kívüli erőviszonyoknak megfelelően az országban, tetszik, nem tetszik, egyáltalán történni tudott.

Az eredmény nem is lehetett egyéb, mint a monopolista helyzetekbe „beleszületett” új nagytőke és az egyszerre túl erős (szerepkörét tekintve) és túl gyenge (teljesítményét tekintve) államszervezet osztozkodása minden hatalmon.

Számításon kívül, hathatós képviselő nélkül maradt pedig mindaz, amit egykor egy liberális demokrata „a szabadság kicsiny köreinek” nevezett. Az alulról kezdett kisvállalkozás (gazdasági és kulturális egyaránt). A helyi közösségek. A munkahelyi közösségek. A nyilvános civil kezdeményezés. Az igazságszolgáltatás mint olyan. A polgári jog ugyanis lényegében a gyengék és kicsinyek védelme volna. A hatalmasok és gazdagok ma is megvédik magukat jogon kívüli eszközökkel – például az igazságszolgáltatástól.

Ez a helyzet a formális parlamentarizmus és bürokratikus hatalomgyakorlás résztvevőinek mindenesetre kedvező: a politikát a pártközpontokban „csinálják”, nem kell tartani komoly társadalmi ellenőrzéstől, számonkéréstől, befolyástól. „A társadalom” ismét: könnyen manipulálható, amorf és passzív tömeg. Valószínűleg az MSZP-ben vannak a legszámosabban, akik ebben a helyzetben régtől fogva otthonosan mozognak, mindig is ilyen rendszerváltást képzeltek maguknak. De leszámítva azokat, akik a politikai hatalomból a szó szoros értelmében jó üzletet csináltak maguknak a „magán”-gazdaságban, azt hiszem, a politikusok többsége is csalódott. Ha más nem, legalább a szakmai siker, a népszerűség hiányozhat nekik.

A jelenlegi ellenzék el kell hogy keserítse, hogy az általános elnyomódás, a kormány szerencsétlen gazdaságpolitikájának látványos következményei dacára népszerűségük a választások óta jöttányit sem emelkedett. (Talán azért nem, mert bukásuk óta sem jutott eszükbe, de még véletlenül sem, valami épkezláb új gondolat.)

Ha a Szocialista Pártban előfordulnak még szocialisták, a szociális demokrácia hívei, azok se vigasztalhatják magukat egyébbel, mint a jóléti államot egykor kitaláló emberbarát, Sir Maynard Keynes keserű és végzetesen téves szavaival: „Még legalább száz évig el kell hitetnünk magunkkal és mindenkivel, hogy ami jó, az gonosz, és ami gonosz, az jó, mert a gonosz hasznos és a jó nem az. A kapzsiság, az uzsora és a gyanakvás legyenek még egy kis ideig az isteneink.”

Az sem bizonyos, hogy az SZDSZ-beliéket tökéletes elégtétellel tölti el, ha sikerül az MSZMP utódpartját átsegíteniük a rendszerváltás nehézségein, vagy az, hogy egykori üldözőik bevették őket a buliba.

A fideszeseknek meg éppenséggel örjögenniük kellene a méregtől; szegények, pont ezt a sziklaszilárdan elvtelen technokrata mentalitást szerették volna képviselni a hazai politikában – csak persze, sokkal szakszerűbben, okosabban –, ami a szocialista koalícióból végül, legkisebb közös nevezőként, kijött. Ők ezzel tényleg kényszerpályára sodródtak, ami a hitelüknek – ha lehet itt még ilyesmiről beszélni – nemigen tett jót.

A Torgyán-pártiakról nem beszélek, mert a bárdolatlan hőzöngést továbbra is lényegében politikán kívüli jelenségnek tekintem, és az egész rendszer szegénységi bizonyítványának azt, hogy politikai alternatívák hiányában az emberek tömegesen fordulnak vigaszért az útszéli demagógiához, ami a legkétségbeejtőbb helyzetűek részéről, őszintén szólva, érthető. Mellesleg, ez a csapat egy tisztos múlttal, és azt hittük, Magyarországon még komoly jövővel rendelkező pártot semmisített meg, a Független Kisgazdapártot, amiért nekem speciál fáj a szívem.

A politikai közélet elképesztő szellemi igénytelensége, a hitelét veszített jelszavak üres ismételtetése, az egyes irányzatok perspektívátlanága, másod- majd harmadszereposztásban előadott történelmi szomorújátékaink sivár unalma, őszintén szólva, elkésérít. Ugyanakkor, ha nagyon akarok, valami óvatos reményt is méríthetek a pártok tév- és pótcselekvésekkel leplezett lassú lebénulásából. Így nyár elején arra gondolok, hátha az idáig lassan araszoló és tekergő pártok befelé fordulása, bomlása, látszólagos élettelenése valami másra utal, mint ami a felszínen megmutatkozik. Hátha a begubózás (báb-állapot) jól ismert természeti jelenségével állunk szemben, mely a hernyó-korszak és a lepke-lét között képez átmenetet.

Ellentmondó és egymást kölcsönösen kioltó törekvések szimbiózisa – csak mert '88–89-ben egymást és az országot rosszul ismerő emberek így és nem másképpen alkottak platformot – a végtelenségig nem tarthat talán. (Lehet, hogy tarthat.) És akkor mégis volna mire várunk.

Íme, a nyár első hírnöke: az MDF összetöppedt bábját

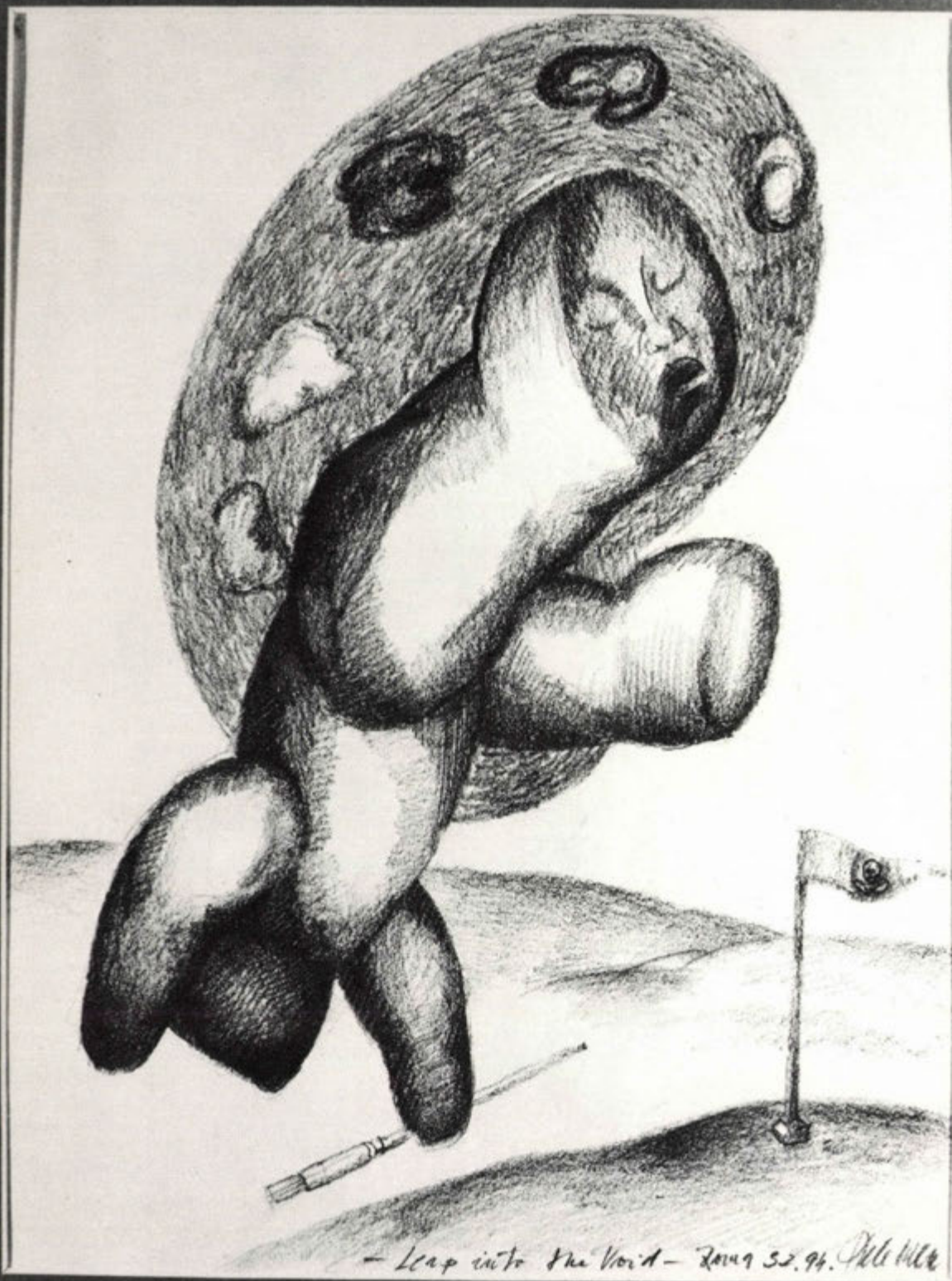
el is hagyta már egy szerény és meglehetősen bizonytalanul verdeső kis szárnyalás: valakik fogták magukat, és elkezdtek komolyan venni az elveiket.

Beszélik, hogy már a szociáldemokraták is ébrednek valahol az államtalanított állampárt gyomrában – hátha dörömbölni kezdenek: engedjék ki őket, mert nekik bizony semmi közük a nómenklatúrából lett fináncoligarchia és a régiúj technobürokrácia uralmához, sőt talán éppen ez az, amit a legkevésbé akartak.

Elképzelhető, hogy az SZDSZ-ben felszívódott Demokratikus Ellenzék eszményeit is őrzik valahol a lelkük mélyén egyesek, akik emlékeznek még az ember méltóságához és elidegeníthetetlen jogaihoz körömszakadtáig ragaszkodó liberális program eredeti értelmére. Egykori újbaloldali ízlésük vélhetőleg nehezen veszi ma be a neokapitalista menedzservilág senkire és semmire nem tekintő nyomulását a szabad madár emblémája alatt. Ha elgondolkodnának rajta, hogyan is kerültek ők ezekkel a madarakkal közös kalickába – érdekes következtetésekre jutnának.

Ki tudja, mi nem történe, ha ezek egyszerre csak, végső elkésérésükben – politikálni kezdenének? Politikussal, mondják, ez előfordul olykor.

- Leap into the Void - 2019 3.94. Phil Miller

